



46. C/15  
13  
OSZK

NIETZSCHE:

VÁLOGATOTT MŰVEI

VEDÁNY

TUDOMÁNY

OSZK

N. M.

OSZK

OSZK - Osterreichische  
Staatsbibliothek





OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

# NIETZSCHE VIDÁM TUDOMÁNY

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



VILÁGIRODALOM



# VIDÁM TUDOMÁNY

(„LA GAYA SCIENZA“)

IRTA

FRIEDRICH NIETZSCHE

OSZK  
Országos Széchenyi Könyvtár

Ez itt az én házam, kertem,  
Nem majmoltam senki fiát.  
Minden mestert kinevettem,  
Ki nem nevette önmagát.

*Kapum felirata.*

VILÁGIRODALOM KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT  
BUDAPEST

**A WEIMARI NIETZSCHE-ARCHIV ÁLTAL  
EGYEDÜL JOGOSÍTOTT TELJES SZÖVEGŰ  
MAGYAR KIADÁS.**

**SAJTÓ ALÁ RENDEZTE VARRÓ ISTVÁN.**

**E KÖTET WILDNER ÖDÖN FORDÍTÁSA.**



OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

~~MA-2~~



46 016<sup>1/3</sup>



M H MÚZEUM KÖNYVTÁRA

II. sz. sz. 100. sz. 100.

1926

350

**E MUNKÁBÓL 10 SZÁMOZOTT PÉLDÁNY KÉSZÜLT  
MÉRITETT PAPIRON**



**NIETZSCHE VÁLOGATOTT MUNKÁI:**

# **VIDÁM TUDOMÁNY**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

**VILÁGIRODALOM KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT  
BUDAPEST**



**NIETZSCHE  
VÁLOGATOTT  
MUNKÁI**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

## ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

### 1.

Ez a könyv talán nemcsak *egy* előszóra szorul s utoljára még mindig megmaradna a kétség, hogy azt, aki nem élt át valami hasonlót, ennek a könyvnek *élményéhez* közelebb lehet-e hozni előszavak által. Mintha az olvadás szelének nyelvén lenne írva: pajkos nyugtalanság, ellentmondás, áprilisi idő van benne, úgyhogy folyton úgy a tél közellétére emlékeztet, mint a télen való *győzelemre* is, amely eljő, eljövendő, talán már el is jött... Egyre árad belőle a hála, mintha éppen a legváratlanabb történet volna meg, a gyógyuló hálája árad, — mert a *gyógyulás* volt ez a legváratlanabb. „Vidám tudomány”: ez egy olyan szellem saturnalia-ját jelenti, amely borzasztó hosszú nyomásnak türelmesen ellenállott — türelmesen, szigorúan, hidegen, anélkül, hogy alávetette volna magát, de reménytelenül is —, s amelyet íme egyszerre megrohan a remény, az egészség reménye, az egészség *mámora*. Csoda-e, hogy ezenközben sok esztelen és bolond dolog is kerül napvilágra, sok pajzán gyöngédség, oly problémákra is pazarolva, amelyeknek tüskés a bőruk, s amelyek

nem (30)\*) aszerint valók, hogy becézzék és csalogas-  
sák őket. Ez az egész könyv nem is egyéb, mint  
vigasság hosszú nélkülözés és ájulás után; öröm-  
ujjongása a visszatérő erőnek, a holnapba és hol-  
naputánba vetett hit újraébredésének, a jövődő,  
közeli kalandok, ismét nyílt tengerek, ismét meg-  
engedett, ismét elhitt célok hirtelen megérzésének,  
előre-érzésének. S mi minden feküdt immár mögöt-  
tem! Ez a darab sivatag, kimerültség, hitetlenség,  
jéggédermedés az ifjúság közepette; ez a helytelen  
helyre betoldott aggság; a fájdalom zsarnoksága,  
amelyet még felülmult a büszkeség zsarnoksága,  
amely elutasította magától a fájdalom *következte-  
téseit* — s a következtetések: vigasztalások —; ez a  
gyökeres magánosság, mint önvédelem egy betege-  
sen éleslátóvá vált embergyűlölet ellen; ez az elvi  
korlátozódás a megismerés keserű, ádáz, fájdalmat  
okozó elemeire, amint azt a csömör rendelte, amely  
vigyázatlan lelki étekrendből és elkényeztetésből —  
„romantiká“-nak szokták hívni — lassan-lassan ki-  
fejlődött —, óh, ha valaki mindezt utánam érez-  
hetné! Aki pedig erre képes volna, az bizonyára  
még egyebet is javamra írna, mint némi bolondos  
pajkosságot, „vidám tudományt“, — így pl. azt a  
maroknyi dalt, mely ezúttal e könyvhöz ráadásul  
csatlakozik —; ezekben a dalokban egy költő bajor-  
san megbocsátható módon mulat minden költőn. —

---

\*) A zárójelben levő számok az eredeti kiadás lapszámo-  
zását jelzik; ahol az aforizmák eredeti számozása alapján  
amúgy is könnyen megtalálhatja a szövegösszehasonlító a  
keresett eredeti helyet, ott ezt a lapszámjelzést abba-  
hagytuk.

De, óh, nemcsak a költőkön és szép „lírai érzelmek“-en kell ennek az újraföltámadottnak gonoszkodó kedvét kitöltenie s ki tudja, hogy mily áldozatot keres magának; hogy mily paródia-szörnyanyag fogja rövidesen ingerelni? „Incipit *tragoedia*“ —, így szól egy szakasz címe ennek a gondolkozóbaejtő s gondtalan (31) könyvnek: tessék résen lenni! Valami féktelenül gonosz és gonoszkodó jelentkezik itt: incipit *parodia*, semmi kétség . . .

## 2.

— De hagyjuk ezt a Nietzsche urat: mi közünk hozzá, hogy Nietzsche úr ismét meggyógyult? . . . A pszichologus kevés olyan vonzó kérdést ismer, mint az egészség és filozófia viszonyáét, s abban az esetben, ha ő maga megbetegszik, egész tudományos érdeklődését beleviszi betegségébe. Ugyanis az illetőben — föltéve, hogy személyiség — szükségkép megvan a személyisége filozófiája is: csak hogy itt lényeges különbség van. Az egyiknél fogyatékoságai filozófálnak, a másiknál kincsei és erői. Az első *rászorul* filozófiájára akár mint támaszra, mankóra, megnyugvásul, orvosságul, megváltásul, föl-emelő eszközül s arra a célra, hogy önmagától szabaduljon; az utóbbinál ellenben csak szép fényűzés, legjobb esetben diadalmaskodó hála gyönyöre, amelynek végezetre kozmikus nagybetűkkel kell magát a fogalnak egére felírnia. Ama, közönségesebb esetben azonban, ha a szükség filozófál, mint minden beteg gondolkozóban — s talán a beteg gondolkozók többségben is vannak a bölcsészet történeté-



ben —: vajjon mi lesz magából a betegség *nyomása* alatt keletkezett gondolatból? Ez a pszichológust érdeklő kérdés: és itt lehetséges a kísérlet. Valamint az utazó, aki eltökélvén, hogy bizonyos, határozott órában fölébred, nyugodtan átengedi magát álmának: szintúgy engedjük át magunkat mi filozófusok, föltéve, hogy megbetegszünk, koronkint testtel-lélekkel a (32) betegségnek — mintegy szemet húnyunk önmagunk előtt. S miként az tudja, hogy valami *nem* alszik, valami számolja az órákat és föl fogja őt kelteni: mi is tudjuk, hogy a döntő pillanat ébren talál majd minket, — hogy akkor előugrik valami s *tetten* éri a szellemet; értem rajtkapja a gyöngeségen, forduláson, megadáson, megkeményedésen, elboruláson s bárhogy másképp hívják a szellem ama beteges állapotait, amelyek az egészség napjaiban szemben találják magukkal a szellem *büszkeségét* (mert igaz marad az aggszó: „Büszke lélek, pávamadár, paripa, a föld három legbüszkébbik állatja“.\*). Az efféle magunk-megkérdése, magunk-kísértése után megtanuljuk, hogy élesebb szemmel nézzünk mindent, amit eleddig egyáltalában filozofáltak; jobban eltaláljuk immár a gondolat önkénytelen letéréseit, mellékuccáit, pihenő és *napos helyeit*, ahová beteg gondolkozók éppen mint betegek vezettetnek, csábíttatnak; most már tudjuk, hogy a beteg *test* és szükséglete hová tolja, taszítja, édesgeti a lelket — a nap, csönd, enyheség,

---

\*) Német rígmus:

Der stolze Geist, der Pfau, das Pferd,  
Sind die drei stölzesten Thier' auf der Erd'.

türelem, valamifajta orvosság és üdülés felé. Minden filozófia, amely a békét többre becsüli a háborúnál, minden etika, amely negatív módon fogalmazza meg a boldogságot, minden metafizika és fizika, amely *finálét* ismer, valamelyes végső állapotot, minden, javarészt esztétikai vagy vallásos vágyódás egy más világ, túlvilág, kívüllevőség, fölüllevőség után: jogossá teszi azt a kérdést, vajjon a filozófust nem a betegség ihlette-e meg? Fiziológiai szükségleteknek a „tárgyilagos, eszményi, merőben szellemi“ közönyébe burkolása sokszor ijesztő mértéket ölt, — s elég sűrűn kérdelem magam (33), hogy a filozófia eddig nem volt-e nagyban és egészben a test magyarázata s a *test félreértése*? A legmagasabb értékítéletek mögött, amelyek mostanáig a gondolat történetét vezérelték, mindenfelé ott lappanganak a testi szervezet félreértései, akár egyeseket, akár osztályokat és rendeket, akár egész fajokat veszünk. Szabadságunkban áll, hogy a metafizika mindazon merész bolondságait, kivált a lét *értékére* adott válaszait elsősorban határozott testek tünetelnek vegyük; s ha az efféle világ-igenlések és világtagadások, tudományos mértékkel mérve, nyaláb-számra sem tartalmazznak egy szemernyi jelentőséget ám a történettudósnak és pszichológusnak annál értékesebb útmutatásokkal szolgálnak, mint a testnek, jó- vagy rosszullétének, hatalmának, erejének, történelmi dicsőségének tünetei, vagy pedig mint akadályozottságának, kimerülésének, elszegényedésének, vége-sejtelmének s vége-akarásának tünetei. Még mindig várom, hogy valamely filozófus — or-

vos — ezt a szót kivételes értelmében véve — olyasvalaki, akinek hivatása a népek, korok, fajok, emberiség egyetemes egészsége problémájának kutatása — valamikor csak bátorságot vesz magának, s gyanúmat élére állítván, ki meri mondani: eddig minden filozofálásnál egyáltalában nem az „igazság“-ról volt szó, hanem egészen másról, mondjuk: az egészség, jövő, növekedés, hatalom, élet kérdéseiről . . .

### 3.

Az olvasó kitalálja, hogy nem szeretnék hálátlanul búcsúzni ama súlyos betegeskedés idejétől, amelynek nyereségét még ma sem meritettem ki teljesen (34): amint eléggé jól tudom, miben vagyok én viszontagságos egészségemmel fölényben a szellem minden tagbaszakadt legényeivel szemben. Az a filozófus, aki sok egészségen járt és jár végig, ugyanannyi filozófián is járt és jár végig: nem is *tehet* egyebet, minthogy állapotát mindannyiszor a legszellemibb formába és távolságba tegye át — hisz a transzfigurációnak éppen ez a művészete a filozófia. Nekünk, filozófusoknak nem áll szabadságunkban, hogy a lelket és testet szétválasszunk, ahogy ezt a nép megteszi, még kevésbé szabad a lelket és szellemet szétválasztanunk. Mi nem vagyunk gondolkozó békák, nem vagyunk hidegre beállított belső objektíváló és lajstromozó készülékek, mi kénytelenek vagyunk azzal, hogy gondolatainkat folyton fájdalmunkban vajúdva szüljük, s jó anya módjára vele adjuk minden vérünket, szívünket, tűzünket,

kedvünket, szenvedélyünket, kínunkat, lelkiismeretünket, sorsunkat, végzetünket. Élet — ez számunkra azt jelenti, hogy mindent, amik vagyunk, állandóan világossággá és lánggá változtassunk; azzá változtassuk azt is, ami bennünket ér; — nem is *cselekedhetünk* máskülönben. S ami a betegséget illeti: nem esünk-e majdnem kísértésbe, hogy kérdezzük: vajjon egyáltalában el lehetünk-e nélküle? Csupán a nagy fájdalom, a szellem végső fölszabadítója, mint ama *nagy gyanakvás* tanítómestere, amely minden *u-ból x-et* csinál, igazi *x-et*, azaz az utolsó betűt megelőző betűt . . . Csupán a nagy fájdalom, amely időt enged magának, amelyben mintegy élő fákként égünk el, kényszerít bennünket, filozófusokat, hogy végső mélységünkbe szálljunk, s eldobjuk magunktól mindazt a bizalmat, jóindulatot, fátyolozót, enyhítőt, középzsért, amibe előbb talán emberiségünket helyeztük. Kétkedem, vajjon az ilyen (35) fájdalom „jobbá tesz“-e; de azt tudom, hogy *elmélyít* bennünket. Akár az történik, hogy megtanuljuk a fájdalommal szembeszegezni büszkeségünket, gúnyunkat, akaraterőnket s úgy teszünk, mint az indiánus, aki bármennyire kínozzák, kínzóján gonosz nyelvével vesz bosszút; akár az, hogy a fájdalom elől visszahúzódunk ama napkeleti semmibe — ott Nirvana a neve — a néma, merev, siket önmegadásba, önfeledésbe, önkioltásba: így vagy úgy, de a magunkon való uralkodásnak ilyen hosszú és veszedelmes gyakorlataiból mindig más emberként kerülünk ki; elsősorban azzal az *akarattal*, hogy ezentúl többet, mélyebben, szigorúbban, keményebben, gonoszabbul,

csöndesebben fogunk kérdezni, mint ahogy azelőtt kérdeztünk. Az élethez való bizodalom oda van: az élet maga vált *problémává*. — Korántse higgye valaki, hogy ezzel az illető szükségkép holmi sötét fráterré lett! Sőt még az élet szerelme is lehetséges — csakhogy most már máskép szeretjük. Olyan nő iránt való szerelem ez, aki kétségeket ébreszt bennünk . . . Minden problematikusnak ingere, az  $x$ -ben való öröm, az ilyen szellemibb, átszellemültebb embereknél sokkal nagyobb, semhogy ez az öröm ne csapna össze újra meg újra lobogó lángként a problematikusnak minden nyomorúsága, a bizonytalan-ság minden veszedelme, sőt a szerelmes féltékenysége fölött is. Új boldogságot ismertünk meg . . .

#### 4.

Végre, — hogy a leglényegesebb ne maradjon szó nélkül — az ember az ilyen feneketlen mélységekből, az ilyen súlyos kórságból, — a súlyos gyanú kórságából is — *újjászületve* tér vissza, cserebőrrrel, csiklandósabban, pajkosabban, finomabb öröm-ízleléssel (36), finomabb nyelvvel minden jó dolog számára, vidámabb érzékekkel, az öröm élvezése második, veszedelmesebb ártatlanságával, gyermekiben és egyben százszorta raffináltabban, mint amiknek valaha is voltunk. Oh mennyire utáljuk immár az élvezetet, azt a durva, buta, barna élvezetet, ahogyan azt az élvezők, a mi „művelt“-jeink, gazdagaink, kormányzóink értik! Mily kárörömmel hallgatjuk immár azt a nagy vásári bum-bumot, amellyel a



mai „művelt“ és nagyvárosi polgár művészet, könyv, zene formájában, „spirituosa“ segítségével spirituosus (szellemi) élvezetek\*) erőszakát követheti el magán! Mennyire sérti most fülünket a szenvedély theatrális kiáltása, mennyire elidegenedett ízlésünktől az az egész romantikus érzéki zűrzavar, amelyet a művelt „plebs“ nevet, s mindaz a magasztosra, fenségesre, elcsavartra való törekvés! Nem, ha nekünk, gyógyulóknak, egyáltalában kell művészet, akkor más művészet kell, — egy gúnyos, könnyed, röpke, isteniesen háborítatlan, isteniesen művészies művészet, amely lobogó láng módjára csap föl a felhőtlen égbe! Mindenekelőtt pedig: művészeknek, csak művészeknek való művészet! Mi jobban tudunk ahhoz, mi kell ehhez elsősorban: a derű, mindenféle derű, barátaim! mint művészeknek is —: szeretném bebizonyítani. Mi, tudók, most egyet-mást nagyon is jól tudunk: óh, mint tanulunk mi immár jól feledni, jól *nem-tudni*, mint művészek! S ami jövőnket illeti: aligha fognak már bennünket azoknak az egyiptomi ifjaknak ösvényein találni, akik éjszaka veszélyeztetik a templomokat, szobrokat, oszlopokat akarnak átölelni s az a szándékuk, hogy mindent, amit alapos okkal elfödve tartottak, lefátyoloznak, lelepleznek, fényes (37) napvilágra hoznak.\*\*)

Nem, ettől a rossz, ízléstől, ettől az igazság-akarástól „az igazságot minden áron“-akarástól, ettől az ifjonti örület-

---

\*) A németben a „geistige Getränke“, „geistige Genüsse“ kifejezésekben levő szójátékot csak ilyenképpen írhattam körül.

\*\*) Célzás a saisi titokzatos Isis-szoborra, amelynek mondját Schiller költeménye is feldolgozta. (Ford.)

től az igazság szeretetében — elment a kedvünk: ehhez túlon túl tapasztaltak, komolyak, vígak, megégettek, túlon túl mélyek vagyunk... Mi nem hiszünk abban, hogy az igazság igazság marad akkor is, ha levonják róla a fátyolt; eleget éltünk, semhogy ezt elhiggyük. Manapság az illendőség dolgának tartjuk, hogy ne akarjunk mindent mez nélkül látni, mindenütt ott lenni, mindent megérteni, mindent tudni. „Igaz az, hogy a jóisten mindenütt jelen van!” — kérdé egy kisleány az anyját, — „de én ezt nem tartom illendőnek.” — Intés filozófusok számára! Jobban kellene megbecsülni a *szemérmet*, amellyel a természet talányok és tarka bizonytalanságok mögé rejtőzött. Talán asszony az igazság, akinek oka van, hogy mélységeit, okait ne láttassa? Talán neve, görögül szólván, „Baubo?”\*)... Óh, ezek a görögök! Ők értettek az *élet* művészetéhez; ehez pedig az kell, hogy bátran megálljunk a felületnél, a redőnél, a bőrnél, imádjuk a látszatot, higgyünk a formákban, szavakban, a látszat egész Olympusában! Ezek a görögök felületesek voltak — *mélységből!* S nem térünk-e erre vissza mi, a szellem vakmerői, akik a jelenlegi gondolkozás legmagasabb és legveszedelmesebb csúcsát másztuk meg és onnan néztünk körül, onnan néztünk *alá?* Nem vagyunk-e éppen ebben — görögök? A formák, hangok, szavak imádói? S éppen ezért — művészek?

*Ruta*, Genova mellett. 1886 őszén.

---

\*) „Vén banya”; tulajdonkép az orphikusoknál az eleusisi Dysaulos felesége, aki a hozzá betérő gyászoló Demetert durva tréfákkal vidította; Hekate mellékneve is. (Ford.)

## ELSŐ KÖNYV

### 1.

*A lét céljáról tanítók.* — Akár jó, akár rossz szemmel nézem az embereket, őket mindenkor — mindnyájukat együttvéve s minden egyedüket különvéve — egyetlen feladat körül szorgoskodva találok, hogy t. i. azt tegyék, ami az emberfajta fentartását szolgálja. Még pedig valóban nem eziránt a fajta iránt érzett szeretetből, hanem egyszerűen, mert nincs bennük régibb, erősebb, kérlelhetetlenebb, lebírhatatlanabb, mint az az ösztön — mert az az ösztön nemünk és nyájunk *lényege*. Bár felebarátainkat közönséges rövidlátással, öt lépésről, elég szaporán szoktuk szétrostálni, szétkülönböztetni hasznos és ártalmas, jó és rossz emberekre, — a nagyban való leszámolásnál, az egészeről való hosszabb gondolkozás közben bizalmatlanokká válunk e rostálás és szétkülönböztetés iránt s végre is abbahagyjuk. Lehet, hogy — a faj fentartása tekintetében — talán éppen a legártalmasabb ember a leghasznosabb; mert magában, vagy — hatása által — másokban megóv olyan ösztönöket, amelyek nélkül az emberiség már régen elernyedtt vagy elrohadt volna. A gyűlölet, a

káröröm, a rabló- és uralomvágy, s ami egyebet még gonosznak neveznek: hozzátartozik a fajfentartás bámulatos gazdaságosságához (60), persze ez költséges, pazarló és egészben véve fölötte botor gazdaság, azonban bebizonyosodott, hogy ez tartotta fenn eddig fajunkat. Nem is tudom már, vajjon, te, kedves embertársam és felebarátom, *tudsz-e* egyáltalában a faj rovására, tehát „értelmetlenül“ és „gonoszul“ élni; meglehet, hogy ami a fajnak árthatott, sok évezred óta kihalt s ama dolgok közé tartozik, amelyek még az istenségnél sem lehetségesek többé. Kövesd legjobb és legrosszabb mohó vágyaidat s mindenek előtt: menj tönkre! — s valószínű, hogy mindkét részt valamikép mégis előmozdítója s jótévője vagy az emberiségnek, miért is megérdemled magasztalóidat — s épúgy gúnyolóidat! Ám sohasem találsz majd olyanra, aki téged, az egyest javarészedben is egészen ki tudna gúnyolni, aki az igazsággal összeférőleg, kellőképpen lelked elé tudná állítani határtalan légy- és békanyomorúságodat! Hogy úgy nevessenek magukon, ahogy nevetni kellene, hogy az ember *az egész igazság kellő közepéből* nevessen: erre bizony eddig még a legjobbaknak sem volt elég igazságszeretetük, s a legtehetségesebbeknek sem volt elég geniejük! De talán a nevetésnek is megvan még a jövője! Akkor, ha ez a mondás: „a faj minden; egy, az mindig senki“ — beoltódott az egész emberiségbe, s ha mindenkinek mindig nyitva áll majd az út ehhez a végső felszabaduláshoz és felelőtlenséghez. Akkor — úgy lehet — a nevetés szövetségre lépett a bölcseséggel; akkor

— úgy lehet — nem lesz más, mint „vidám tudomány“. — Egyelőre még egészen másként áll a dolog; egyelőre a lét komédiája még nem jutott „ön-maga tudatára“ — egyelőre még mindig a (61) tragédia, a morál és vallások korát éljük. Mit jelent az erkölcsök és vallások ama alapítóinak, az erkölcsi értékelések körül folytatott harcok ama felidézőinek, a lelkiismeretfurdalások és vallásháborúk ama tanítóinak feltűnése? Mit jelentenek ezek a hősök a színen? — mert eddigelé ők voltak a hősök, — s minden egyéb, — ami koronkint egyedül volt látható, s egyedül esett egészen közel hozzánk, — csupán e hősök előkészítésére szolgált, akár mint gépezet vagy kulissza, akár a bizalmas és komornyik szerepében. (Így pl. a költők mindig valamely morál komornyikjai voltak.) — Önként értődik, hogy ezek a tragédiák is a *faj* érdekében dolgoznak, ha azt is hiszik, hogy az istenség érdekében és küldötteiként dolgoznak. Ők is előmozdítják a fajta életét, *amennyiben előmozdítják az életbe vetett hitet*. „Érdemes élni“ — így szól mindegyikük — „vigyázzatok, van valami ezzel az élettel, van valami ez élet mögött, alatt!“ Az az ösztön, amely egyaránt uralkodik a legmagasabb- és legalacsonyabbrendű emberben, a fajfentartás ösztöne, koronkint kitör, mint a *szellem* értelme és szenvedélye; ilyenkor az okok fényes kíséretétől követve jelen meg s mindenáron feledtetni akarja, hogy alapjában véve ösztön, balgaság, alaptalanság. Az életet *kell* szeretni, mert...! Az ember *kell*, hogy önmagát és felebarátját előmozdítsa, *mert...!* S



• bármi legyen ezeknek a „kell“-eknek és „mert“-eknek a nevök a jelenben és a jövőben! Hogy az, ami szükségkép, önmagából és minden cél nélkül történik, ezentúl egy célra irányzottan történőnek tessék, s az ember eszének mint értelem (62) s végső parancs meggyőzőleg tűnjék — íme, erre a végre lép föl az erkölestanító, mint a *lét céljának* tanítója; erre a végre eszel ki egy második és másik létet, s új mechanikája segítségével kiemeli ezt a régi, közönséges létet régi, közönséges sarkaiból. Igen! Korántsem akarja, hogy ezen a léten — avagy önmagunkon vagy őrajta — *nevessünk*; neki az „egy“ mindig „valaki“, valami első, végső, roppant; számára nincs faj, nincs összeg, nincs nulla. Bármily balga és rajongó a kitalálása és értékelése, bármennyire félreismeri a természet menetét és megtagadja föltételeit: — s minden ethikai tan oly fokig balga és természetellenes volt, hogy, ha bármely ilyen tan elhatalmasodott volna az emberiségben, ez tönkrement volna tőle — bármiként is áll tehát a dolog: valahányszor a hős színre lépett, valami új éretett el, a nevetés rémes ellenképe, a sok, sok egyes ember mély megrázkódása erre a gondolatra: „Igen, érdemes élni! Igen, én méltó vagyok arra, hogy éljek!“ — Az élet, én és te, mi mindnyájan egymásnak egy időre ismét *érdekesek* lettünk. — Tagadhatatlan, hogy *idővel* e nagy céltanítók mindegyikén úrrá lett a nevetés, az értelem és a természet: a rövid tragédia végezetre mindig a lét örök komédiájába ment át és vissza, s a „számlálhatatlan nevetés hullámai“ — Aischilosszal

szólván — végül, kell, hogy még a tragikusok e legnagyobbján is átesapjanak. Csakhogy az emberi természet azáltal, hogy a lét céljának minduntalan új tanítói jelentek meg, emellett a sok korrigáló nevetés mellett is, a maga egészében átformáltatott — *szükségletei megszorodtak eggyel*, t. i. éppen annak szükségletével, hogy újra meg újra jelenjenek meg a „cél“ ilyen tanítói és tanításai. Az ember lassan-lassan fantasztikus állattá lett, amelynek egy lét-föltétellel többet kell teljesítenie, mint minden más állatnak: *kell*, hogy az ember koronkint azt higgye, hogy tudja, *miért* van; fajtája nem boldogulhat az életbe vetett periodikus bizodalom nélkül! *Az élet értelmébe* vetett hit nélkül! S az emberi nem koronkint újra meg újra ki fogja hirdetni a szabályt: „van valami, amin egyáltalában nem szabad nevetni!“ S a legóvatosabb emberbarát ehhez azt teszi majd hozzá: „nemcsak a nevetés és a vidám tudomány, hanem a tragikus is, minden magasztos értelmetlenségével hozzátartozik a fajfentartás eszközei- és kellékeihez!“ — S ennélfogva! Ennélfogva! Ennélfogva! Óh, vajjon megértetek-e engem, testvéreim? Megértitek az áradás és apadás ez új törvényét? Nekünk is megvan a magunk ideje!

## 2.

*Az intellektuális lelkiismeret...* — Egyre ugyanaz a tapasztalatom s újra meg újra tusakodom ellene, nem akarom hinni, jóllehet kézzel fogom: *a legtöbb emberből hiányzik az intellektuális lelkiismeret; sőt* gyakorta úgy tetszik, mintha ilyesmit követelvén,

a legnépesebb városban is olyan egyesegyedül volna az ember, akárcsak a sivatagban. Mindenki idegenül sandít reád s tovább kezeli mérlegét, ezt jónak, azt rossznak nevezvén; senki sem (64) pirul el a szégyenkezéstől, ha jelét adod, hogy ezek a súlyok nem teljes súlyúak, — nem is idéz fel ellened fölháborodást: talán csak nevetnek kétségeden. — Akarom mondani: a *legtöbb* ember nem tekinti megvetendőnek, hogy ezt vagy azt higgye és aszerint éljen, *anélkül*, hogy előzetesen a végső és legbiztosabb pro- és kontra-okok tudatára jutott volna, vagy legalább utólag szorgoskodott volna ilyen okok körül, — s bizony még a legtehetségesebb férfiak és a legnemesebb nők is eme „legtöbb ember“ közé tartoznak. De mit nekem a jószív, finomság, lángész, ha e nagy erények embere hitek és ítéletek petyhüdt érzéseit tűri meg magánál, ha a *bizonyosság vágya* neki nem legbensőbb sóvárgás és nem legmélyebb szükség — az, ami a magasabbrendű embert az alacsonyabbrendűtől elválasztja! Én a kegyesek bizonyos neménél gyűlöletet találtam az értelem ellen, s ezt jónéven vettem tőlük: így legalább még elárulódott az intellektuális rosszlelkismeret. De hogy valaki itt álljon a *rerum concordia discors*\*) s a lét egész, csodás bizonytalansága és sokértelműsége közepette s *ne kérdezzen*, ne reszkessen a kérdés mohó vágyától és gyönyörétől, még csak ne is gyűlölje a kérdezőt, sőt talán még bágyadtan kedvét is lelje látványában — ez az, amit én *megvetendőnek*

---

\*) Szó szerint: a dolgok nem-összehangzó, vagyis össze-visszahangzó összhangja közt.

érzek s ez az érzés az, amelyet mindenkinél minden egyéb előtt keresek: valamely, hóbort újra meg újra áztat, hogy minden embernek, mint embernek megvan ez az érzése. Ez az én igazságtalankodásom.

### 3.

*Nemes és közönséges.* — A közönséges természetek minden nemes, nagylelkű érzést célszerűtlennek s ezért eleve hihetetlennek látnak: hunyorgatnak szemükkel, ha ilyenről hallanak s mintha ezt akarnák mondani: „bizonyosan meglesz a busás haszna, de hát nem lehet minden falon átlátni”: — sandán nézik a nemest, mintha hasznát rejtett utakon keresné. Ha pedig túlon túl meggyőzik őket arról, hogy szó se lehet önző szándékokról s nyereségekről, akkor a nemest néminemű bolondnak tartják: megintik őt örömeiben s kikacagják szeme ragyogását. „Hogy örülhet valaki azon, hogy hátrányban van, hogy akarhat valaki nyílt szemmel hátrányba kerülni! A nemes érzéssel bizonyosan egy betegség van összekötve” — imigyen gondolkoznak megvető pillantásokkal: csakúgy, amint megvetik az örömet, amelyet az örült az ő fixa idea-ján érez. A közönséges természetnek az az ismertetőjele, hogy előnyét szüntelenül szeme előtt tartja s hogy a célra s haszonra irányuló ez a gondolkozása legerősebb ösztönénél is erősebb: s hogy ösztöneteitől ne csábíttassék célszerűtlen cselekedetekre, ez az ő bölcsesége és önérzete. Hozzáhasonlítva a magasabbrendű természet az észszerűtlenebb: — mert a nemesen, nagylelkűn, önfeláldozón valóban erőt vesznek ösztönei

s legjobb perceiben *szünetel* az értelme. Az állat, amely élete veszélyeztetésével védi kölykeit, vagy — ivarzás idején — a nőtényt a halálba is követi, nem gondol veszedelemre, halálra, az ő értelme is szünetel, mert egészen uralkodik rajta ivadékának vagy nőtényének gyönyörúsége s az a félelem, hogy ettől a gyönyörúségtől megfosztják; ostobább lesz, mint egyébként, akárcsak a nemes és nagylelkű (66). Ebben néhány gyönyör- és fájdalomérzet annyira hatalmas, hogy velük szemben az értelemnek hallgatnia kell, vagy éppen szolgálatukba kell szegődnie: ilyenkor a fejébe száll a szíve s most már „szenvedély“-ről beszélünk. (Hellyel-közzel persze ennek ellentétét is, mintegy a „szenvedély áthajlítását“ tapasztaljuk, mint pl. Fontenelle-nél; valaki egyszer a kezét F. szívére tette, mondván: „Jó uram, amije itt van, az is agyvelő.“) A szenvedély esztelensége vagy fonákszerűsége az, amit a közönséges ember a nemesen megvet, kivált, ha ez a szenvedély olyan tárgyakra irányul, amelyek értékét egészen fantasztikusnak és önkényesnek látja. Boszankodik azon, aki a has szenvedélyének rabja, de mégis megérti az ingert, amely itt zsarnokoskodik; ám azt már sehogysom érti meg, mint lehet pl. a megismerés szenvedélyéért egészséget, becsületet kockáztatni. A magasabb természet ízlése kivételekre, oly dolgokra irányul, amelyek rendesen hidegen hagynak és édesség nélkül valóknak tűnnek; a magasabb természetnek külön értékmérője van. Eközben persze többnyire abban a hiszemben van, hogy ízlése indioszínkráziája *nem* saját külön egyéni érték-



mérő, sőt értékeit és értéktelenségeit egyáltalában érvényes értékül s értéktelenségekül állítja föl s ezzel az érthetetlenségbe és gyakorlatiatlanságba téved. Az igen ritka, hogy a magasabbrendű természet megőrizzen annyi értelmet, hogy a mindennapi embereket megértse s mint ilyenekkel bánni is tudjon velök: legtöbbször a maga szenvedélyében úgy hisz, mintha az a minden ember rejtve tartott szenvedélye is volna s épp ebben a hitében merő tűz és rábeszélő-készség. Ha már most az ilyen kivételes emberek (67) nem érzik magukat kivételeknek, miképpen volna lehetséges, hogy a közönséges természeteket valaha is megértsék s méltányosan értékeljék a szabályt! — s így van az azután, hogy ők is az emberiség botorságáról, célellenességéről s fantasztaságáról beszélnek s álmélkodnak azon, mily bolond a világ rohanása s miért nem pártol ahhoz, ami „valóban szükséges“ néki. — Ime, ez a nemeselek örök igazságtalankodása.

#### 4.

*Ami a fajt fentartja.* — A legerősebb és leggonoszabb szellemek vitték eddig legelőbbre az emberiséget: újra meg újra föllobbantották az elszunnyadt szenvedélyeket — minden rendezett társadalom elszunnyasztja a szenvedélyeket, — újra meg újra fölébresztették az összehasonlítás, ellentmondás érzékét, az új, kockázatos, ki nem próbált dolgok kedvét, kényszerítették az embereket, hogy nézeteket nézetekkel, mintaképeket mintaképekkel állítsanak szembe. Tették ezt fegyverekkel, — határkövek



elmozdításával, többnyire a kegyeletek megsértésével, de új vallás és morál révén is. Ugyanez a „gonosz-ság“ teszi hírhedtté az új minden tanítóját és prédikátorát, mint hódítót, — bárha finomabban nyilvánul is benne, nem hozza mindjárt mozgásba az izmokat s épp ezért nem is hoz olyan átkos hírbe. Az új azonban mindenesetre a *gonosz*, mint az, ami hódítani akar, el akarja mozdítani az ódon határköveket s földönteti a régi kegyeleteket; mert csak a régi a jó! Minden idők jó emberei azok, akik a régi gondolatokat a mélységbe ássák, s ezekből szereznek aratást, ők a szellem földművelői. Am az a föld végre is kimerül, s újra meg újra eljövendő a gonosz ekéje. — (68) Van most egy alapos tévtan a morálról — különösen Angliában ünneplik nagyon: eszerint ezek az ítéletek: „jó“ és „gonosz“ nem egyebek, mint a „célszerű-“ és „célszerűtlen“-re vonatkozó tapasztalatok gyűjtése, le-szűrődése; eszerint az, amit „jó“-nak nevezünk, az, ami a fajt fentartja, s az, amit „rossz“-nak nevezünk, az, ami a fajnak ártalmas. Valójában véve azonban a gonosz ösztönök époly mértékben célszerűek, fajfentartók és nélkülözhetetlenek, mint a jók — csak a funkciójuk más.

## 5.

*Föltétlen kötelességek.* — Mindazok, akik érzik, hogy a legerősebb szavakra s hangokra, a legbeszédesebb taglejtésekre és pózokra van szükségük, hogy *egyáltalában* hassanak: forradalmi politikusok, szocialisták, vezeklést prédikálók, akiknél nem foghat

helyet félsiker: mindezek kötelességekről, még pedig mindig „föltétlen“ kötelességekről beszélnek, — ilyenek nélkül nem volna joguk a nagy páthosyra: nagyon is jól tudják ők ezt! Így kapnak ők oly erkölcs-filozófiákon, amelyek valamely „kategórikus imperativus“-t prédikálnak, vagy pedig jókora rész valást szívnak magukba, amint pl. Mazzini megcselekedte. Mivelhogy azt akarják, hogy föltétlenül bízzanak bennök, mindenekelőtt arra van szükségük, hogy önmagukban bízzanak föltétlenül, még pedig valamely végső, vitathatlan s magábanvéve is magasztos parancs alapján, melynek szolgálaiul és eszközeiül szeretnék magukat érezni és föltüntetni. Ezek az erkölcsi fölvilágosultság és kételyek legtermészetesebb és többnyire igen befolyásos ellenzői; de ez ritka faj. Ellenben nagyon kiterjedt az ellenzők csoportja ott (69), ahol az érdek tanítja az alátétést, míg a hit és becsület szinte tiltani látszik azt. Aki — mint pl. egy ősi, büszke család ivadéka — úgy érzi, hogy méltóságától fosztja meg, ha *eszköze* egy fejedelemnek, pártnak, csoportnak, vagy éppen pénzhatalomnak, — de mégis ilyen eszköz akar lenni, vagy kénytelen lenni, önmaga s a nyilvánosság előtt, — az ilyennek pathetikus alapelvekre van szüksége, miket bármikor nyelvére vehet: valamely feltétlen „kell“ alapelveit, amelyeknek szégyenkezés nélkül vetheti magát alá, s alávetettségét nyilván meg is mutathatja Minden magasabb szolgáltság ragaszkodik a kategórikus imperativushoz s esküdt ellensége azoknak, akik a kötelességet meg akarják fosztani föltétlen jelle-

gétől: ezt követeli meg tőlük az illendőség s nemcsak az illendőség.

## 6.

*Méltóságvesztés.* — A gondolkozás egészen elvesztette forma-méltóságát; gúny tárgyává lett a gondolkozás szertartásossága és ünnepélyes gesztusa; a régi stílusú bölcset manapság nem bírnák már elviselni. Túlgyorsan, útközben, menésközben, mindenféle dolgunk közepette gondolunk, még ha a legkomolyabbra gondolunk is; nincs szükségünk sok előkészületre, sőt még sok csöndre sem: — mintha szüntelenül forgó gépet hordoznánk fejünkben, amely még a legkedvezőtlenebb körülmények közt is dolgozik. Egykor mindenkin meglátszott, ha egyszer gondolkozni akart — bizonyosan kivétel volt az! —, hogy most bölesebbé akar válni: hogy fölkeszül egy gondolatra: imádságos arcot vett föl ehhez (70), meg-megállt; sőt órákig veszteg állt az uccán — ha a gondolat „jött” — egy vagy két lábon. Imigyen volt ez a „dologhoz méltó”!

## 7.

*Dolgos embernek való.* — Aki most az erkölcs dolgait teszi tanulmánya tárgyává, rengeteg munkaterületet nyit meg magának. Minden szenvedélyt, hajlamot egyenként kell átgondolni, külön-külön kell időt, népek, nagy és kis egyének tömegén át követni; kell, hogy napfényre kerüljön minden értelmük, minden értékelésük, megvilágításuk! Eddig mindannak, ami a létnek színt adott, még nincsen története: avagy hol van a szerelem, kapzsiság,

irígység, lelkiismeret, kegyelet, kegyetlenség története? Még a jog, vagy legalább a büntetés összehasonlító története is hiányzik eddig. Vajjon kutatás tárgyává tették-e már a nap közömbös beosztásait, a munka, ünnep, pihenés szabályos megállapításának következményeit? Ismerik-e az élelmiszerek erkölcsi hatásait? Van-e a táplálkozásnak filozófiája? (Már maga a vegetárius életmód érdekében és ellen folyton újból kitörő handabanda bizonyítja, hogy nincs ilyen filozófia!) Vajjon összegyűjtötték-e már az együttélés, például kolostorok tapasztalatait? Kifejtették-e már a házasság és barátság dialektikáját? Gondolkoztukra találtak-e már a tudósok, kereskedők, művészek, sportemberek szokásai, erkölcei? Pedig oly sok gondolkozni valót nyujtanak! Mindazt, amit az emberek eddig „létük feltételei“-ül fogtak föl (71) s ezen fölfogásnak minden értelmét, szenvedélyét, babonáját — vajjon alapjáig kikutatták-e már? Már magának a különböző növésnek megfigyelése, amelyet az emberi ösztönök a különböző morális éghajlat alatt mutattak és mutathatnak, fölös munkát ad a legdolgosabb embernek is; a tudósok egész nemzedékeire és tervszerűen összedolgozó nemzedékeire van szükség, hogy kiegészítsék a szempontokat és az anyagot. Ugyanez áll az erkölcsi klíma különbözőségének okaira nézve („miért világít itt az erkölcsi alapítéletnek és főértékmérőnek ez a napja — s miért világít viszont ott amaz?“) S ismét új munka ezen okok és az eddigi erkölcsi értékitélet összeségének helytelenségét állapítja meg. Föltéve, hogy mindezeket a munkákat elvégezték már, előtérbe

lépne a legeslegkényesebb kérdés: vajjon a tudomány abban a helyzetben van-e, hogy *megadhatja* a cselekvés céljait, miután bebizonyította, hogy ezeket el tudja venni s meg tudja semmisíteni, — ekkor oly kísérletezés foghatna helyet, amelyen a heroizmus minden neme kielégülést szerezhethetne, évszázadokig tartó kísérletezés, mely az eddigi történelem minden nagy munkáját és áldozatait elhomályosítaná. El- eddig a tudomány még nem építette föl ciklop-épü- leteit, de ennek is eljő az ideje.

## 8.

*Tudattalan erények.* — Az ember mindazon saját- ságai, amelyekről tud, s különösen, amelyek nyil- vánvalóságát környezetére is föltételezi — (72) egé- szen más fejlődési törvények alatt állnak, mint azon sajátosságai, melyeket nem ismer, vagy rosszul is- mer, s amelyek finomságuk révén még a finomabb megfigyelő szeme előtt is rejtve maradnak, mintegy a semmi mögé bujva. Így áll ez a csúszómászók pik- kelyeinek finom domborműveivel: tévedés volna ben- nök ékességet, vagy fegyvert sejteni, — hisz csak a mikroszkóppal, tehát mesterségesen élesített szem- mel láthatók, aminő szemük nincs azoknak az álla- toknak, amelyek számára esetleg cifraságot, vagy fegyvert jelenthetnének! Látható erkölcsi kvalité- saink — s különösen a láthatóknak *hitt* kvalitásaink — a maguk útját járják, — viszont láthatatlanok, azonos nevűek, amelyek mások tekintetében sem cifraság, sem fegyver, ugyancsak *a maguk útját jár- ják*: valószínűleg egy egészen más utat oly vonalak-



kal, finomságokkal, domborművekkel, amelyekben talán egy isteni mikroszkóppal fölszerelt istenség gyönyörűséget találhatna. Így például itt van a mi szorgalmunk, ambíciánk, éleslátásunk: mindenki tud róluk, — de ezenkívül valószínűleg meg van még a *magunk* szorgalma, a *magunk* ambíciója, a *magunk* éleslátása: ámde a mi reptilia-pikkelyeink számára még nem találtak ki mikroszkópot! S itt az ösztönös erkölcsiség barátai ezt mondják majd: „Nagyon helyes! Ő tehát legalább elismeri a tudattalan erények lehetőségét, — ezzel beérjük!” — Óh, ti kevéssel beérők!

## 9.

*Kitöréseink.* — Számtalan dolog, amit az emberi-  
ség korábbi szakain elsajátított (73), de oly gyöngén  
és embrionális módon, hogy senki sem tudta elsajá-  
títottként észrevenni, hirtelen, nagy sokára, talán  
évszázadok múlva, napfényre tör: közben megerősö-  
dött és megérett. Olyik korszakban mintha egyálta-  
lában nem volna meg ez vagy az a tehetség, ez vagy  
az az erény: ám várjunk csak az unokákig és déd-  
unokákig, — ha ugyan van időnk várni, — s íme  
nővilágra hozzák nagyapáik belsejét, ama belsőt,  
melyről maguk a nagyapák sem tudtak semmit.  
Gyakran már a flú árulója apjának: ez jobban érti  
magát, mióta fia van. Megannyiunkban vannak rej-  
tett kertek és ültetvények, vagy más hasonlattal —  
mindnyájan növvő vulkánok vagyunk, miknek üt  
majd kitörésük órája: — hogy azonban ez milyen  
közel, vagy milyen távol van, persze senki sem  
tudja.



*Az atavizmus egy neme.* — Valamely kor ritka embereit legjobban szeretem letűnt kultúrák és erők hirtelen kiütköző utóhajtásainak tekinteni: mintegy a nép és erkölcsisége atavizmusának: — így még van valami *érthető* rajtuk! Ime idegeneknek, ritkának, rendkívülieknek tűnnek: s aki az ilyen erőket érzi magában, kénytelen azokat egy előkelő más-világgal szemben ápolni, óvni, megbecsülni, nagyra nőttetni: s ezzel vagy nagy ember válik belőle, vagy háborodott különc, ha ugyan jókor nem megy teljesen tönkre. Egykor ezek a ritka sajátságok általánosak voltak, s ennélfogva közönségeseknek tartattak (74): nem tüntették ki az illetőt. Lehet, hogy egyenesen meg is követelték, föltételezték; lehetetlen volt velük naggyá lenni, már csak azért is, mert hiányzott az a veszedelem, hogy az ember velük megháborodik s elmagánosodik. — Jelesül a nép *fen tartó* nemzedékei és kasztjai azok, amelyek soraiban a régi ösztönök és hajlandóságok ilyen utóhajtásai előfordulnak, míg az ilyes atavizmusnak nincs valószínűsége ott, ahol a fajok, szokások, értékelések túlon túl *gyorsan* változnak. A „tempó“ ugyanis a népfejlődés erői közt ugyanazt jelenti, mint a zenében: a mi esetünkben feltétlenül a fejlődés „andante“-jára van szükség, mint egy szenvedélyes és lassú szellem tempójára: — s éppen ez a konzervatív nemzedékek szelleme.

*A tudat.* — A tudat a szerves világ utolsó s legkésőbbi fejleménye, következésképp a legkevésbé kész és legerőtlenebb is. A tudatból számtalan balfogás származik, amelyek következtében az állat, az ember hamarabb megy tönkre, mint kellene, — „a végzetten felül“, mint Homeros mondja. S ha az ösztönök fenntartó szövédéke nem volna annyival hatalmasabb, ha nem szolgálna egészében véve szabályozóul: az emberiség szükségszerűleg tönkremenne fonák ítéletei, nyílt szemekkel való képzelgései, felületessége, könnyenrhívése, egyszóval tudatossága következtében: azaz ama tudattalan ösztönök nélkül, már régen nem léteznék! Mielőtt egy funkció ki nem fejlődik, meg nem érik, veszedelmet jelent a szervezet számára: s jó, ha addig derekas zsarnokság alá fogják! (75) Így zsarnokoskodunk a tudatosságon — s nem legkisebb zsarnoka az, hogy büszkék vagyunk reá! Azt hisszük, íme, itt van az ember *magja*, maradandó, örök, végső, legeredetibb lényege! A tudatosságot szilárd, adott nagyságnak tartjuk! Tagadjuk növését, ki-kihagyó fejlődését! A „szervezet egységé“-nek vesszük! A tudatnak ilyen nevetséges túlbecsülése és félreismerése azzal a nagy haszonnal jár, hogy ez *megakadályozta* túlgyors kifejlődését. Minthogy az emberek már a tudatosság birtokában vélték magukat, kevésbé bajoskodtak azzal, hogy meg is szerezzék, — s még ma is ennyiben van a dolog! Még most is egészen új, az emberi szemnek éppen csak pirkadó, világosan aligha fölismerhető *feladat*, hogy az ember a tudást úgy kebelezzé be, hogy az ösztönszerűvé váljék, —

s ezt a feladatot csak azok látják, akik fölfogták, hogy eddig csak *tévedéseinket* kebeleztük be, s hogy minden tudatosságunk tévedésekre vonatkozik.

## 12.

*A tudomány céljáról.* — Hogyan? A tudomány végső célja az volna, hogy az embernek lehetőleg sok örömet s lehetőleg kevés fájdalmat szerezzen? De hátha az élvezet és fájdalom úgy össze van bogyva, hogy aki lehető legtöbbet *akar* az egyikből, *kénytelen* lehető legtöbbet vállalni a másikból is, — hogy az, aki „égig“ akar „ujjongani“, legyen kész a „halálos szomorúság“ állapotára is? S lehet, hogy ez csakugyan így is van! A sztoikusok legalább így hitték s következetesek voltak, amidőn lehetőleg kevés élvezetre vágyódtak (76), nehogy az élet lehetőleg kevés fájdalmát kelljen vállalniok. (Ez a mondás: „Az erényes a legboldogabb“, — jó volt az iskola cégéréül a nagy tömeg számára s jó volt mint kazuisztikus finomság a finomak számára.) Még ma is választhattok: vagy *lehető* legkevesebb fájdalom, — s alapjában véve a szocialisták s minden párt politikusai, becsülettel, nem ígérhetnek többet híveiknek, — vagy pedig *lehető legtöbb* fájdalom, mint a finom, eleddig csak ritkán ízlelt örömek teljéért s kibontakozásáért fizetett ár! Ha az elsőre határozzátok magatokat, ha tehát csökkenteni akarjátok az ember fájdalmait, nos, akkor csökkentenetek kell *élvezetképességét* is. A tudomány valójában ezt a célt, meg amazt is egyaránt előmozdíthatja! Most még talán ismeretesebb az az ereje, hogy az embert

megfosztja örömeitől, s őt hidegebbé, szoborszerűbbé, sztoikusabbá teszi. De föl lehetne fedezni mint *nagy fájdalomkokozót* is, s lehet, hogy ugyanakkor ellenerejét is fölfedeznék: roppant képességét arra, hogy az örömök új csillagvilágait tudja fölragyogtatni!

13.

*A hatalomérzet tanához.* — Jótéteménnyel, rossztéteménnyel gyakoroljuk hatalmunkat embertársunkon, — nem is akarunk többet! Fájdalmat okozó cselekedettel gyakoroljuk hatalmunkat olyanokon, akiknek előbb még érezhetővé kell tennünk hatalmunkat, mert ennek sokkal érzékenyebb eszköze a fájdalom, mint az élvezet: — a fájdalom mindig tudakolja az okot is (77), holott az élvezet hajlandó önmagával beérni s *nem* nézni hátrafelé. *Jótéteménnyel*, jóakarattal gyakoroljuk olyanokon, akik valamikép már függenek tőlünk (azaz megszokták, hogy reánk, mint okaikra gondoljanak); gyarapítani akarjuk hatalmukat, mert így gyarapítjuk a magunkét, vagy meg akarjuk nekik mutatni, mily előnyös, a mi hatalmunk alatt állniok: — így elégültebbek lesznek helyzetükkel s ellenségesebbek, harcrakészebbek *a mi* hatalmunk ellenségeivel szemben. Az, hogy a jó- vagy rossztettel áldozatot hozunk, nem változtat cselekedeteink végső értékén; s még ha életünket is tesszük kockára, mint a vértanu egyháza érdekében, — oly áldozat ez, amelyet *a mi* hatalomvágyunknak, vagy hatalomérzésünk fentartása érdekében hozunk. Aki pl. azt érzi: „az igazság birtokában vagyok“, — mennyi birtokot elereszt keze ujjai közt,

csak hogy ezt az érzését megmentse! Mi mindent nem dob tengerbe, hogy hajóját „fenn“ tarthassa, — azaz azok *fölött*, akik híjával vannak az „igazságnak!“ Bizonyos, hogy az az állapot, amelyben másnak fájót cselekszünk, ritkán oly kellemes, oly örömtelen-öröm, mint amelyben jót teszünk, — annak a jele, hogy még hiányos a hatalmunk, vagy elárulja, hogy bosszankodunk e szegénységünkön, új veszedelmekkel, bizonytalanságokkal jár meglévő hatalmunk birtoka számára, s látóhatárunkat a bosszú, gúny, büntetés, balsiker felhőivel borúsítja. Csak a hatalomérzés legingerlekenyebb és legmohóbb embere számára lehet gyönyörűsebb, hogy az ellenkedőre rányomja hatalma bélyegét; olyan ember számára, akinek a már alávetett — s ekképpen már a jóakarát tárgyát képező — ember látványa unalom és teher (78). Attól függ, mint szoktuk életünket *fűszerezni*; ízlés dolga, vajjon valaki jobban szereti-e hatalma lassú, vagy hirtelen, biztos vagy merészebb gyarapodását, — ezt vagy azt a fűszert mindig temperamentumunk szerint keressük. A könnyű zsákmányt büszke természetek megvetendőnek tartják, ők csak úgy élveznek, ha egész, meg nem tört embereket látnak, akik ellenségeinkké válhatnak, éppúgy, mint ahogy gyönyörűséget éreznek minden, nehezen hozzáférhető birtok láttára; a szenvedő iránt sokszor kemények, mert nem méltó törekvésükre s büszkeségükre, — ám annál lekötelezőbben viselkednek az *egyenrangúak* iránt, akikkel harcolni, viaskodni mindenestre dicsőséges volna, ha erre egyszer alkalom nyílnék. Eme perspektíva gyönyörűséges érzésének

hatása alatt szokták meg a lovagi kasztok egymással szemben a választékos udvariasságot. — A részvét azoknak a legkellemesebb érzésük, akiknek csekély a büszkeségük s nincs kilátásuk nagy hódításokra: számukra a könnyű zsákmány — s ilyen minden szenvedő — nagy gyönyörűség. A részvétet mint kéjnéherényt is szokták magasztalni.

#### 14.

*Mi mindent hívnak szeretetnek?* — A bírás vágya és a szeretet: mily különbözőt érzünk e szavaknál külön-külön! s mégis úgy lehet, egy ösztön ez, kettős névvel elnevezve: először is a már birtokban lévőket sütötték rá bélyegüket, akikben ez az ösztön egy kissé már nyugovóra jutott, s akik most már féltik birtokukat; másrésztől elnevezték a kielégíttetlenek, a szomjasok (79), s ennélfogva dicsőítve nevezték el, mint valami jót. Vajjon a mi felebaráti szeretetünk egyéb-e, mint új *tulajdonra* való inger és törekvés? S épp így tudomány- és igazságszeretetünk, s egyáltalában minden hatalmunk az új dolgokra? Lassanként megúnjuk a régit, a biztos birtokot, s újra kinyújtjuk kezünket: még a legszebb tájék, amelyen három hónapig éltünk, sem lehet biztos szeretetünk fölől; íme valamely távoli pont ingerli föl mohóságunkat: a birtok a birtoklás által többnyire csökken értékben. Az önmagunkon érzett gyönyörűség mindig olykép akar fenmaradni, hogy folyton valami újat alakít át *önmagunkká* — hisz épp ezt hívjuk birtoknak. S ha valamely birtokunkat únjuk meg, — ez azt jelenti, hogy önmagunkat úntuk meg. (A fölöstől is



szenvedhetünk — s az eldobás, szétoztás vágya is fölveheti a „szeretet“ dísznevét.) Ha valakit szenvedni látunk, szívesen fölhasználjuk a kínálkozó alkalmat, hogy a szenvedőt birtokunkba vegyük; ezt teszi például a jótékony és szánakozó; ő is „szeretet“-nek nevezi az új birtok iránt benne felébredt vágyat, amely gyönyörűséggel tölti el, mint egy új hódítás kecsegtető látványa. Legvilágosabban árulja el magát, hogy birtokvágy: a nemek szeretete; a szerelmes föltétlen s egyedüli birtokosa akar lenni annak, akire vágyódik; éppoly föltétlen hatalmat akar szerezni testére, mint lelkére; azt akarja, hogy ő egyedül szerettesék, s mint a legfensőbb és legkívánatosabb lény lakozzék és uralkodjék a másik lélekben. Ha megfontoljuk, hogy ez nem egyéb, mint *kizárni* mindenki mást egy értékes jószágból, boldogságból, élvezetből; ha meggondoljuk, hogy a szerelmes minden versenytársát szegénnyé és nélkülözővé akarja tenni s szeretne aranykincse sárkányává lenni (80), mint a legkíméletlenebb s legönzőbb „hódító“ és kizsákmányoló; ha végül megfontoljuk, hogy a szerelmes szemében az egész többi világ közömbös, fakó, értéktelen, s hogy ő kész minden áldozatra, rendháborításra, érdek-háttérbeszorításra: akkor valóban csodálkozunk, hogy a nemi szerelem vad bírásvágya és igazságtalansága annyi dicsőítésben részesült minden idők folyamán, úgyhogy ebből a szerelemből származtatták a szeretetnek, mint az önzés ellentétének fogalmát, holott talán éppen az önzés legelfogulatlanabb kifejezése. Itt nyilván a birtoktalanok és vágyakozók kovácsolták a szóhasználatot,

ezek bizonyosan mindig fölös számmal voltak. Az olyanok ellenben, akiknek ezen a téren sok birtok és kielégülés jutott osztályrészül, helyel-közzel ejtettek ugyan egy-egy szót a „dühöngő démon“-ról, — mint ama legkedvesebb s legkedveltebb athéni: Sophokles; — ám Eros mindenkor nevette az ilyen ócsárlókat, — hisz mindig éppen legnagyobb kedvencei voltak ők. — Olykor-olykor van a földön a szerelemnek valamelyes folytatása is, amelynél két félnek egymás iránt érzett ama kapzsi vágya háttérbe szorult ez új vágy elől, egy maguk fölött álló eszmény iránt érzett közös magasabbrendű szomjúság elől: de ki ismeri ezt a szeretetet? Ki élte át? Igazi neve: *barátság*.

## 15.

*A távolból.* — Ez a hegy az egész környéket, amelyen uralkodik, mindenkép gyönyörűségessé és jelentőssé teszi; miután ezt századszor is megmondtuk magunknak (81), balga, hálás hangulatunkban azt hisszük, hogy ő, a gyönyörűség adója, szükségkép maga kelti a legnagyobb gyönyörűséget — így azután fölhágunk a tetejére s íme, csalódást érzünk. Hirtelen ő maga s az egész körülöttünk, alattunk lévő tájék mintha meg lenne fosztva varázsától; feledtük, hogy némely nagyságot, éppúgy mint némely jóságot, csak bizonyos távolságból szabad szemlélni, s föltétlenül alulról, s nem felülről — csak így gyakorol *hatást*. Talán ismersz közeledben is embereket, akik csak bizonyos távolságból szemlélhetik magukat, hogy egyáltalában elviselhetőnek, vagy vonzóknak, vagy

erőtadóknak találják lényüket; ezeknek nem javalható az önismeret.

## 16.

*A pallón át.* — Az érzelmeikre szemérmes emberekkel való érintkezéseinkben kell, hogy tudjunk alakoskodni; egyszerre csak gyűlöletet éreznek az-iránt, aki gyöngéd, rajongó, magasröptű érzelmen éri őket, mintha titkaikat látták volna. Ha ilyenkor jót akarunk velük tenni, nevetessük meg, vagy mondjunk nekik valami hideg, tréfás apró gonosz-ságot: — érzelmük ettől megfagy és ők ismét uraivá lesznek maguknak. De én előbb adom a tanulságot a mesénél. — Egyszer az életben olyan közel voltunk egymáshoz, hogy szinte semmi akadályát sem láttuk barátságunknak, testvéresülésünknek, csupán egy keskeny palló volt még közöttünk. Te éppen rá akartál lépni, amidőn megkérdeztelek: „akarsz hozzám átjönni a pallón?” — de te ekkor már nem akartál s amidőn ismét kértelek, hallgattál (82). Azóta közénk kerültek hegyek, folyamok, s valamik csak elválasztanak, idegenné tesznek, s bárha akarnánk egymáshoz menni, már nem tehetnők! Ám ha most arra a kis pallóra emlékezel, nincs más szavad, — csupán zokogásod és csodálkozásod.

## 17.

*A szegénység igazolása.* — Szűkös erényünket persze semmiféle mesterkedéssel nem tehetjük gazdaggá, bőven buzogóvá, ámde szegénységét szépen átmagyarázhatjuk szükségszerűséggé, úgy hogy lát-

ványa már nem okoz bennünk fájdalmat s miatta nem nézünk szemrehányóan a végzetre. Így cselekszik a bölcs kertész is, aki kertje csekély vizecskéjét egy forrás-nimfa karjáról folytatja s imígyen motiválja a víz szegénységét, s vajjon kinek ne lenne nimfákra éppoly szüksége, mint néki?

## 18.

*Antik büszkeség.* — Bennünk nincs meg az előkelőség antik zománca, mert érzésünktől idegen már az antik rabszolga. Egy nemes származású görög az ő magassága a ama végső alacsonytság közt oly tömérdek közbeeső fokot s oly távolságot talált, hogy alig-alig láthatta már élesen a rabszolgát; már Plato sem látta egészen. Másképpen vagyunk ezzel mi, akik hozzászoktunk az emberek egyenlőségéről szóló *tanításhoz*, ha nem is magához az egyenlőséghez. Ez oly lény, aki nem rendelkezhet önmagával, s akinek nincs szabad ideje: szemünkben még korántsem megvetésre méltó; talán mindnyájunkban fölösen van meg az efféle rabszolgavonás (83), ami társadalmi rendünk és feltételei következtében, amelyek alapjukban különböznek a Régiekéitől. — A görög filozófus azzal a titkos érzéssel ment át az életen, hogy sokkal több rabszolga van, semmint hisszük, — hogy t. i. mindenki rabszolga, aki nem filozófus, s büszkesége túláradt annak a gondolatától, hogy még a föld hatalmasai is e rabszolgák közt leledzenek. Ez a büszkeség is idegen és lehetetlen nekünk, a „rabszolga“ szónok még mint hasonlatnak sincs meg számunkra a teljes ereje.

*A rossz.* — Vizsgáljátok meg a legjobb és legtermékenyebb emberek és népek életét és kérdezzétek meg magatokat, vajjon egy fa, amelynek rendeltetése, hogy büszkén a magasba nőjön, el lehet-e a rossz idő és viharok nélkül; vajjon a kedvezőtlen körülmények és ellentállás, vagy bárminemű féltő irigység, konokság, bizalmatlanság, kemény szív, kapzsiság és erőszak nem tartoznak-e a *kedvező* körülmények közé, amelyek nélkül még az erényben is alig lehetséges a nagyranövés? A méreg, amitől a gyöngébb természet tönkremegy, az erőt erősíti, s ő nem is nevezi „méreg”-nek.

*A balgaság méltósága.* — Még egy pár évezreddel tovább az utolsó évszázad pályáján, s íme, az ember minden cselekvőségében a legfőbb okosság lészen nyilvánvaló; ám az okosság éppen ezzel elvesztette minden méltóságát (84). Akkor azután szükséges lesz ugyan, okosnak lenni, de egyszersmind oly általános és közönséges lesz, hogy a nemesebb ízlés ezt a szükségszerűséget *közönségesség*-nek fogja érezni. S éppúgy, mint az igazság és tudomány zsarnoksága könnyen magasra szöktethetné a hazugság értékét: az okosság zsarnoksága is a nemesség egy új fajtáját csíráztathatná ki. Nemesnek lenni akkor talán ezt jelentené: balgáskodni.

*Az önzetlenség tanítóihoz.* — Az ember erényeit jóknak nevezzük, nem az emberre gyakorolt hatásuk, hanem ama hatások tekintetéből, melyeket róluk önmagunk s a társadalom javára fölteszünk: az erények dicséretében már ősidőktől fogva igen kevésé önzetlenek voltak az emberek. Különben látniok kellett volna, hogy az erények — mint a szorgalom, engedelmesség, önmegtartóztatás, kegyelet, igazságosság — tulajdonosaiknak *kárukra* vannak, mint oly ösztönök, amelyek túlon túl hevesen és mohón uralkodnak bennük és sehogysem engedik, hogy az értelem egyensúlyban tartsa őket a többi ösztönnel. Ha van erényed, valódi, egész erényed (s nem afféle hajlamocskád az erényre), akkor *áldozata* is vagy annak. Ám szomszédod éppen ezért dicséri erényedet. Dicsérik a szorgalmasat, jöllehet szorgalmával árt szeme látóerejének, vagy szelleme eredeti frissiségének: tisztelik és sajnálják az ifjút, aki „agyondolgozta magát“, mert így ítélnék: (85) „a társadalom nagy egészére nézve a legjobb egyén elvesztése is csak kis áldozat! Baj, hogy erre az áldozatra szükség van! De persze, még nagyobb baj volna, ha az egyén másként gondolkoznék és a maga fentartását és fejlődését fontosabbnak tartaná, mint munkáját a társadalom szolgálatában.“ Így azután sajnálják az ifjút, de nem önmagáért, hanem, mert halála által a társadalom elvesztette egy önfeláldozó és önmaga ellen kíméletlen *eszközét*, egy ú. n. „derék ember“-ét. Lehet, hogy fontolóra veszik, vajjon a társadalom érdekében nem haszno-



sabb-e, ha kevésbé kíméletlenül dolgozik vala maga ellen és így tovább tartja fenn magát, — igen, be is ismerik, hogy az előnyösebb lett volna, ám mégis mélyebb hatásúnak s többre tartják azt a másik előnyt, hogy t. i. *áldozat* hozatott s az áldozati állapot érzülete egyszer ismét *szemmelláthatólag* beigazolódtott. Tehát először is, ha az erényeket dicsérik, tulajdonkép az erények eszköz-természetét dicsérik, azután a minden erényben uralkodó vak ösztönt, amelyet az egyén — egyetemes haszonra — nem bír féken tartani: szóval az erény észszerűtlenségét dicsérik, melynél fogva az egyes az egyetemesnek függvényévé alakítható. Az erények dicsérete egyértelmű valamely, az egyénre nézve káros elem dicséretével, — oly ösztönök dicséretével, amelyek az embert megfosztják legnemesebb önzésétől és az önmaga fölött való legfőbb örökös erejétől. — Persze: az erélyes szokások nevelése és beoltása céljából kiemelik az erény hatásainak egész sorát, amelyek az erényt és az egyéni előnyt testvéri frigyben tüntetik föl — s valóban van ilyen testvéresülés (86). Így pl. a vakul dühöngő szorgalmat, az eszköz-ember tipikus erényét, mint a gazdagságra és becsületre vezető utat s mint az unalom és szenvedélyek ellen való legüdvösebb mérget tüntetik föl: ám veszedelmét, legnagyobb veszélyességét elhallgatják. A nevelés is egészen így jár el: arra törekszik, hogy az egyént az ingerek és előnyök sora által olyan gondolkozás- és cselekvésmódra vezesse, amely szokássá, ösztönné, szenvedéllyé válván — az *egyén végső haszna ellen*, ám „a közjóra“ — uralkodik benne és rajta. Mily

gyakran látom, hogy bár a vakon dühöngő szorgalom gazdagságot és becsülést hoz az egyénnek, azonban egyszersmind megfosztja a szerveket a finomságtól, melynél fogva élvezhetné is a gazdagságot és tisztességeket; az unalom és szenvedélyek ama főellensége eltompítja az érzékeket és elzárja a szellemet új ingerekkel szemben. Az eddig legszorgalmasabb korszak, a mienk; az ő sok szorgalmából és pénzéből nem tud egyebet csinálni, mint egyre több pénzt és egyre több szorgalmat: pedig valóban több genie kell ahhoz, hogy a pénzt kiadjuk, semmint megszerezzük! Nos, majd meglesznek nekünk is a nevető örököseink, unokáink! — Ha a nevelés sikerül, az egyén minden erénye közhasznosság, de — a legmagasabb egyéni cél szempontjából — magánhátrány, valószínűleg valamely szellemi érzéki elnyomorodás, sőt talán korai tönkremenés: tessék ebből a szempontból sorra fontolóra venni az engedelmisség, önmegettartóztatás, kegyelet, igazságosság erényeit. Az önzetlen, önfeláldozó, erényes — tehát azon ember dicsérete, aki egész erényét és értelmét a *maga* föntartására, fejlesztésére, emelésére, előmozdítására, hatalma gyarapítására fordítja, (87) hanem maga iránt szerény és gondatlan, sőt talán közömbös és irónikus életet folytat — ez a dicséret semmiesetre sem erejt az önzetlenség szelleméből! A „felebarát“ magasztalja az önzetlenséget, *mert ebből előnyt merit!* Ha maga a „felebarát“ önzetlenül gondolkoznék, elutasítaná magától azt az erőletördelést, károsítást, amely az ő hasznára szolgál, ellene dolgoznék ilyen

hajlamok keletkezésének s mindenekelőtt éppen az-  
zal adná önzetlensége tanubizonyságát, hogy *nem*  
nevezné „jó“-nak! — Ezzel jeleztük ennek a morál-  
nak alapvető ellentmondását, amely éppen most  
nagy becsületben áll: e morál *indító okai* ellentét-  
ben vannak *alapelvükkel*! Azt, amivel ez a morál  
önmagát bizonyítani akarja, megcáfolja az er-  
kölcsről föllállított ismérveivel! Ezt a tételt: „Ta-  
gadd meg, hozd áldozatul önmagadat“ — nehogy  
saját moráljával ellentétbe kerüljön — csak olyan  
lény hirdethetné, aki ezzel maga mondana le előnyé-  
ről, s az egyénektől követelt föláldozásban talán sa-  
ját tönkremenetelét idézné elő. Mihelyt azonban a  
felebarát (vagy a társadalom) az altruizmust a  
*haszna kedvéért* ajánlja, merő ellentéte kerül alkal-  
mazásra, t. i. ez a tétel: „Keresd hasznodat, akár  
más rovására is“ —, tehát egy lélekzetre prédikál-  
ják a „Tedd!“-et és a „Ne tedd!“-et.

## 22.

*L'orde du jour pour le roi.*\*) — Elkezdődik a nap,  
kezdjük tehát elrendezni a nap számára teendőit és  
ünnepeit legkegyelmesebb urunknak, aki most még  
pihenni kegyeskedik.\*\*\*) Őfelségének ma rossz ideje  
van: (88) de óvakodni fogunk azt rossznak nevezni;  
nem beszélünk majd az időről — ám a teendőket  
kissé szertartásosabban s az ünnepségeket kissé ünne-  
pélyesebben fogjuk venni, mint különben szükséges

---

\*) Napi beosztás a király számára.

\*\*) Az eredetiben szójáték: „Der jetzt noch zu ruhen  
geruht.“

volna. Lehet, hogy Őfelsége beteg is: reggelire föltálaljuk neki az est utolsó jó hírét, azt: hogy Monsieur de Montaigne megérkezett, aki olyan kellemesen tud tréfálkozni betegségéről — kövéről. Fogadunk majd néhány „személyt“ („személyt“? — mit szólna az a vén fölfuvalkodott béka, aki köztük lesz, ha ezt a szót hallaná! „Én nem vagyok személy — mondaná, — én mindig maga az ügy vagyok.“) — s a fogadás tovább fog tartani, mint bárkinek is kellemes lesz. Elég ok, hogy arról a költőről beszéljünk, aki ezt írta ajtajára: „Aki itt belép, megtiszteltetésben részesít, de aki nem lép be — gyönyörűségben.“ Ez aztán udvarias módja az udvariatlanságnak! S lehet, hogy a költőnek a maga szempontjából egészen igaza van, ha udvariatlan: mondják a rímek jobbak, mint a rímkovács. Nos, kovácsoljon még sokat s rejtőzzék el lehetőleg a világ elől: ez az ő illedelmes illetlenségének értelme! — Egy fejedelem ennek éppen a visszája, „ő mindig többet ér, mint verse, s még ha“ — de mit csinálunk? Tereferélünk s az egész udvar azt hiszi, hogy már dolgozunk és törjük fejünket: a mi ablakunkban gyullad ki legelőbb a világozosság. — Hallga! Nem harangszó-e? A manóba! Elkezdődik a nap és a tánc, s mi nem ismerjük fordulóit. Nos, akkor rögtönöznünk kell: az egész világ rögtönzi a maga napját. Csináljuk ma úgy, ahogy az egész világ! — (89) S ezzel eltűnt csodás reggeli álmom; bizonyára a harang kemény ütésétől, amely sajátos fontoskodásával ebben a percben hirdette az öt órát. Úgy érzem, mintha ezúttal az álmok istene akart volna mulatni szokásaimon. — Szokásom a napot azzal

kezdeni, hogy elrendezzem *magamnak*, elviselhetővé tegyem, s úgy lehet, hogy ezt gyakran túlságos alakszerűen és elvszerűleg cselekedtem meg.

### 23.

*A korrupció jelei.* — Figyeljük meg a társadalom időnkint szükségszerű állapotain, miket „korrupció“-nak neveznek — a következő jeleket. Mihelyt valahol beáll a korrupció, tarka-barka *babona* hatalmasodik el, a nép addigi egyetemes hitele halványul és tehetlenné válik vele szemben: a *babona* ugyanis a másodrangú szabadgondolkodás, aki erre adja magát, kiválogat bizonyos, neki tetsző formákat, megengedi magának a választás jogát. A *babonás* a vallásoshoz viszonyítva mindig inkább „személyiség“, mint ez, s a *babonás* társadalma olyan, melyben már sok az egyén és sűrű jelenség az egyénben talált gyönyörűség. Ebből a szempontból a *babona haladás* a hívéssel szemben s jele, hogy az értelem függetlenedik s jogait követeli. Ilyenkor megromlásról panaszkodnak a régi vallások és vallásosság hívei; ők határozták meg eddig a nyelvhasználatot és rossz hírbe hozták a *babonát* még a legszabadabb szellemeknél is. (90) Tanuljuk meg, hogy ez a *fölvilágosodás* tünete. Másodszor: a társadalmat, melyben korrupció terjed el, *petyhüdéssel* vádolják; s valóban benne szemlátomást csökken a háború becsülete és a háború öröme, s az élet kényelmét most éppoly mohón isszák, mint hajdan a hadi és gimnasztikai dicsőséget. Ámde rendszeren szem elől tévesztik, hogy az a régi, népi energia és népi szenvedély, amely a háborúban és a verseny-

játékokban oly pompás látványként nyilvánult, most számtalan egyéni (majom)-szenvedéllyé változott s lappangóbbá lett; valószínű, hogy a korrupció állapotaiban a nép most elhasznált energiájának hatalma és erőszaka nagyobb, mint valaha, s az egyén olyan tékozlóan ad le belőle, ahogyan valaha nem tehette — ekkor még nem volt hozzá elég gazdag. És így éppen az „elernyedtség“ korszakai azok, amidőn a tragoedia uccaszerte rohan, ahol a nagy szeretet s a nagy gyűlölet születik, s a megismerés lángja égig lobog. Harmadszor: mintegy kárpótlásul a babona és elernyedtség vádjáért, azt szokták mondani a korrupció korszakairól, hogy enyhébbek, s hogy most a kegyetlenség, viszonyítva a régebbi, hívőbb és erősebb idők-höz, nagyon engedett. De a dícséretet sem osztom, amint nem osztom a korholást: csak annyit ismerek el, hogy a kegyetlenség finomodott, s hogy régebbi formái nem találkoznak már a jelenkor ízlésével: ám a szóval, tekintettel való sebzés végső tökéletességét éri el, — csak most teremődik meg a gonosz-ság és a gonoszságon való kaján öröm. (91) A korrupció emberei élcesek és rágalmazók; tudják, hogy van még egyéb módja is a gyilkosságnak, mint a tör és rajtaütés; — azt is tudják, hogy mindent elhisznek nekik, ami *jól van mondva*. — Negyedszer: ha az erkölcsök hanyatlanak, bukkannak föl először a tirannusoknak nevezett lények: az egyének előfutárjai s mintegy koraérett példányai. Még egy kevés idő múlik, íme a gyümölcsök e gyümölcse éretten és sárgán csüng a nép fáján, s csak ezért a gyümölcsért lőn ez a fa! — Ha a hanyatlás és a minden-



fajta tirannis harca tetőpontjára hágott, akkor mindig eljő a Caesar, a záró-tirannus, aki véget vet az egyeduralomért való kimerült viaskodásnak, amennyiben hagyja, hogy a fáradtság dolgozzék magáért. Rendesen az ő idejében legérettebb az individuum, következőképp legmagasabb és legtermékenyebb a „kultúra“ — de nem érette s általa: jóllehet a legfensőbb kultúremberek szeretnek caesarjuknak azzal hízeltetni, hogy az ő műveinek adják ki magukat. Az igazság azonban az, hogy kívülről nyugalomra van szükségük, mert belsejükben ott van az ő nyugtalanságuk és munkájuk. Ilyen időkből legnagyobb a megvesztegethetőség és az árulás: mert a szeretet a csak imént fölfedezett „ego“ iránt most sokkal hatalmasabb, mint a régi elhasznált, agyonszavalt „haza“ iránt való szeretet, s az a szükséglet, hogy az ember a szerencse borzasztó viszontagságai ellen valamiképp biztosítsa magát, még nemesebb kezeket is megingat, mihelyt egy hatalmas és gazdag ember késznek mutatkozik, hogy aranyat szór bele. Olyan kevés biztos jövő van most: ezért a napnak élnek, a lélek olyan állapota ez, amely mellett könnyű a dolga minden csábítónak, — (91) az emberek is csak „mára“ engedik magukat elcsábítani, megvesztegetni; a jövőt és az erényt azért fentartják maguknak. Az egyén — ez az igazi „magánvaló“ s „magának való“, köztudomás szerint inkább szorgoskodik a pillanatról, mint ellentéte: a nyáj-ember, mert magát épp olyan kiszámíthatatlannak tartja, mint a jövőt; ugyancsak szívesen szegődik erőszakos emberekhez is, mert

olyan cselekedeteket és utakat-módokat tesznek föl magukról, amelyek a tömegnél sem megértésre, sem kegyelemre nem számíthatnak — ám a tirannis, a caesar az egyén jogát még túlkapásaiban is megérti és érdekében áll, hogy merészebb magánerkölcös szószólója és segítőkeze legyen. Mert ő magáról azt gondolja — s azt kívánja, hogy mások is azt gondolják róla —, amit Napoleon egyszer az ő klasszikus módján mondott meg: „Jogom van, hogy mindenre, amit nekem felrónak, örökösen ezt feleljem: Ez én vagyok! Távol állok az egész világtól, senkitől sem fogadok el föltételeket! Azt akarom, hogy fantáziámnak is alá vessék magukat s találják kézzelfoghatónak, hogy erre vagy arra a szórakozásra adom magam.“ — Így szólt egyszer feleségéhez, amidőn okai voltak, hogy férje hűségét kétségbevonja. — A korrupció korai azok, amidőn az alma lehull a fáról: az egyéneket értem, a jövő mag-hordóit, a szellemi gyarmat-kirajzás s az új állami és társadalmi alakulatok előidézőit. „Korrupció“ nem egyéb, mint az a gúnyszó, amellyel valamely nép őszét illetik.

#### 24.

*Különböző elégületlenség.* — A gyöngé — mintegy nőies — elégületlenek azok, akik az élet szépítése, mélyítése érdekében találékonyak; az erős elégületlenek pedig — a férfiak, hogy ki ne essünk ké-pünkéből — azok, akik az élet javítását és biztosítását munkálják. Az előbbiek azzal mutatják ki gyöngeségüket, s nőiességüket, hogy szeretik, ha időnként ámtíják őket s olykor-olykor beérik már

egy kis mámorral és rajongással is, egészben véve azonban sohasem elégíthetők ki, s elégedetlenségük gyógyíthatatlan volta miatt szenvednek; ezenfelül előmozdítói ők mindazoknak, akik értik a módját a mákonyos és mámorító vígasztalásoknak, s épp ezért zokszóval vannak azok iránt, akik többre tartják az orvost a lelkésznél, — ezáltal szítják az igazi bajok *fenmaradását!* Ha nem volna a középkor óta Európában fölös számmal ilyenfajta elégületlen, úgy lehet, ama híres európai képesség az állandó *átalakulásra* nem is keletkezett volna: mert az erős elégületlenek igényei túlságosan gorombák és alapjában véve túlságosan igénytelenek, semhogy ne lehetne őket végre egyszer nyugvópontra juttatni. Kína az oly országok példája, ahol a nagyszabású elégületlenség és az átalakulás képessége sok évszázad óta kihalt már és Európa szociálistái és állambálvány-imádói az élet javítására és biztosítására vonatkozó rendszabályaikkal Európában is könnyen elérhetnének kínai állapotokat, ú. n. kínai boldogságot, föltéve, ha előbb ki tudnák irtani azt a betegesebb, gyöngédebb, nőiesebb, egyelőre még fölösen meglevő elégületlenséget és romantikát. Európa olyan beteg, aki a legmélyebb hálával tartozik gyógyíthatatlan voltának és baja örökös átalakulásának: (94) ezek az állandóan megújuló helyzetek, s az éppoly állandóan megújuló veszélyek, fájdalmas orvosszerek végül akkora intellektuális izgékonyságot hoznak létre, amely majdnem annyi, mint a genie, s mindenesetre minden genie szülőanyja.

25.

*Aki nem született a megismerésre.* — Van egy, nem éppen ritka balga alázatosság, amelynek terhe egyszersmindenkorra alkalmatlanná teszi az embert arra, hogy a megismerés tanítványa legyen. T. i. abban a percben, amidőn az efajta ember valami föltűnőt vesz észre, mintegy sarkon fordul, mondván magában: „Tévedtél! Hol voltak érzékeid?” Nem szabad, hogy ez legyen az igazság! S íme, ahelyett, hogy még egyszer jobban odanézne, odahallgatna, mintegy megriasztva menekül a „föltűnő” útjából s igyekszik azt mentől hamarabb kivenni a fejéből. Belső kanon-ja ugyanis így hangzik: „Nem akarok semmit sem látni, ami ellentmond a dolgokról vallott szokásos véleményeknek! Avagy én termettem-e arra, hogy új igazságokat fedezzek föl! Hisz már a régiek is fölös számmal vannak.”

26.

*Mi az élet?* — Az élet ezt jelenti: folyton kivetni magunkból azt, ami halni akar; — az élet ezt jelenti: legyünk kegyetlenek és kérlelhetetlenek minden iránt, ami rajtunk — s nemcsak rajtunk — elgyöngült, elvénhedt. Az élet tehát annyi: légy kegyelet nélkül haldoklók, nyomorultak, aggok iránt! Hogy mindig öldököljön az ember? És mégis azt mondta az öreg Mózes: „Ne öl!”

*A lemondó.* — Mit tesz a lemondó? Magasabb világ után törekszik, tovább táncol, magasabban vágy repülni, mint az igenlés minden embere, — sokat eldob, ami nehezíthetné röptét, s ezek közt nem egy dolgot, ami neki nem értéktelen, s amit szeret is; fölláldozza magasságszomjának. S éppen ez a fölláldozás, ez az eldobás az egyedüli, ami rajta láthatóvá válik: erről nevezik el „lemondó“-nak, s mint ilyen áll előttünk csuklyába burkolva s mint egy durva szőr-ing lelke. De ő ezzel a reánk gyakorolt hatással nagyon is meg van elégedve: el akarja tőlünk rejteni sóvárgását, büszkeségét, azt a szándékát, hogy fölöttünk el-túlröpül. Ő okosabb, mint aminőnek hittük, s oly udvarias irántunk — ez az igent-mondó! Mert ő is ez, csakúgy, mint mi akkor is, amidőn lemond, nem-et mond!

*Amikor java-tulajdonságunkkal ártunk.* — Erőségeink olykor annyira messzire hajtanak, hogy nem bírjuk ki gyöngéinket s tönkremegyünk tőlük: s bár előre látjuk ezt a kimenetelt, még sem kívánjuk másként. Ilyenkor megkeményedünk kímélendő oldalaink iránt s nagyságunk egyszersmind irgalmatlanságunk. — Az ilyen élmény, melyért végtére életünkkel kell megfizetnünk: képe a nagy emberek másokra és korukra gyakorolt egyetemes hatásának: — éppen legjavukkal, azzal, amit csupán ők tudnak, tesznek tönkre annyi gyöngét, bizonytalant, létesülőt (96), akarót — s emiatt kártékonyak. Sőt elő-

fordulhat az az eset, hogy egyáltalán csak ártanak, mert javarészüket csak olyanok fogadják be és isszák ki, akik ettől, mint túlerős italtól, eszüket és önzésüket veszítik, s így megittasulnak, hogy tagjaikat óhatatlanul ki kell törniök a tévesztő utakon, hova mámoruk hajtja őket.

## 29.

*A hozzáhazudók.* — Amidőn Franciaországban Aristoteles egységeit támadni kezdték — s következésképp védelmezni is, — újból láthatóvá vált, ami oly gyakran látható, de amit oly kevesen látnak szívesen: *okokat hazudtak maguk elé*, melyeknél fogva — állítólag — ama törvények fennállanak, csak-hogy ne kelljen bevallani, hogy egyszerűen hozzászoktak e törvények uralmához, s nem akarják, hogy másképp legyen. S így történt és történik ez az uralkodó erkölcsökön és vallásokon belül is: a szokás mögött hozzáésszelik az okokat és célzatokat, ha egyesek elkezdik a szokást vita tárgyává tenni s okaikat, célzataikat *kérdik*. Ebben rejlik minden idők konzervatívjainak kevés tisztessége: ők a hozzáhazudók.

## 30.

*A híresek komédiázása.* — A híres embereknek *szükségük van* kezekre-szívekre, mint pl. az összes politikusoknak; szövetségeseiket és barátait már sohasem választják utógondolat nélkül; ettől erénye egy kis fényét és visszfényét, attól bizonyos aggályos tulajdonságok közismert félelemgerjesztő hatását kívánják meg, ismét mástól elcsenik lustálko-



dása, napbanfekvése hírért, mert tulajdon céljaikra jó, ha olykor-olykor figyelmetleneknek, resteknek tartják őket, — ez elrejti azt, hogy lesben fekszenek; majd a fantaszta, majd a tudós, majd a töprengő, majd a pedáns közelségére van szükségük, mintegy jelen én-ükre, de ismét, éppoly hirtelenül, nincs rájuk szükségük. Ilymódon környezetük, külső oldaluk folyton elhaldos, miközben úgy látszik, mintha minden környezetükbe nyomulna és *jellemükké* válnék. Ebben hasonlatosak a nagy városokhoz. Hírük éppúgy egyre átalakulóban van, mint jellemük, mert változó eszközeik kívánják ezt a változást s majd ezt, majd azt a valóságos vagy költött tulajdonságot tolják előtérbe s *ki* a színpadra; mint mondtuk, barátaik és szövetségeseik is ezekhez a színpadi sajátságokhoz, kellékekhez tartoznak. Ezzel szemben az, amit akarnak, kell hogy annál szilárdabban, ércesebben, messze fénylően álljon fenn, — s olykor még ennek is szüksége van a maga komédiájára és színjátszására.

### 31.

*Kereskedés és nemesség.* — Adni-venni most olyan közönséges mesterség, mint az írás-olvasás. Mindenki gyakorlott benne, akárha nem is kereskedő, s mindennap gyakorolja magát ebben a technikában, éppúgy, mint egykor, a vadabb emberiség korszakaiban, mindenki vadász volt és nap-nap mellett gyakorolta magát a vadászat technikájában. Akkor a vadászat volt közönséges: amint azonban végezetül a hatalmasok és előkelők kiváltsága lett, elvesztette a min-

dennapiság és közönségesség jellegét, azáltal, hogy mint szükséglet megszűnt s a személyes kedvtelés és luxus dolga lett. Ez eshetik meg valamikor az adás-vevéssel. Elképzelhető a társadalom oly állapota, amidőn nem adnak s nem vesznek; ahol a technika szüksége lassankint egészen elenyészik; lehet, hogy akkor egyesek, akik kevésbé vannak alávetve az általános állapotnak, az adás-vevést mint az *érzés luxusát* engedik meg maguknak. Csak ekkor kapna a kereskedelem előkelőséget s talán a nemesek éppoly szívesen foglalkoznának a kereskedelemmel, mint eddig a háborúval és politikával: míg viszont a politika becsülése akkor talán egészen megváltozott. Már-már most sem a nemes ember mestersége: s úgy lehet, hogy egy szép napon olyan közönségesnek találják, hogy — csakúgy, mint minden párt- és napi irodalmat, — a „szellem prostitúciójának“ rovatába sorozzák.

## 32.

*Kelletlen tanítványok.* — Mit csináljak ezzel a két ifjúval — kiáltja dühösen egy filozófus, aki az ifjúságot — Sokrates módjára — megrontá —, kellettlen tanítványok ezek. Az ott nem tud „nem“-et mondani, ez meg mindenre azt mondja: „félig-meddig“. Föltéve, hogy tanításomat fölfogták, akkor az első sokat *szenvedne*, mert gondolkozásom módja harcos lelket, fájdalmat okozni tudást, a „nem“-et mondás örömét, kemény irhát követel meg, — ő pedig nyílt és titkos sebektől senyvedne el. A másik pedig minden képviselte dologból közepszerűséget formál

majd, s így közepszerűséggé teszi — legyenek ilyen tanítványai ellenségeimnek!

33.

*Az előadótermen kívül.* — „Hogy bebizonyítsam önöknek, hogy az ember alapjában véve a jóindulatú állatok közé tartozik, emlékeztetem önöket, mily sokáig volt az ember olyan hiszékeny. Csak most — egészen későn, s lénye roppant legyőzése után — lett gyanakvó állat; — igen, az ember most gonoszabb, mint valaha.” — „Én azt nem értem, miért lenne az ember most gyanakvóbb és gonoszabb?” — „Mert most tudománya van és szüksége van reá!”

34.

*Titkos történelem.* — Minden nagy embernek visszaható ereje van: ő érette minden történelmet újra mérlegre tesznek, s a mult ezer titka búvik elő rejtekezugolyából, elő, bele az ő napvilágába. Be sem lehet látni, mi lesz még egyszer történelem. A mult, lényegében talán még mindig fölfedezetlen! Annyi visszaható erőre van még szükség!

35.

*Eretnekség és boszorkányság.* — Másként gondolkozni, mint szokás, — ez távolról sem annyira magasabb értelmiség eredménye, mint inkább erős, gonosz hajlamok, elválasztó, elszigetelő, dacos, kárörvendő, kaján hajlamok eredménye. Az eretnekség a boszorkányság párja s bizonyára éppoly kevésbé ártatlan vagy magában véve tiszteletreméltó. Az eretnekek és boszorkányok kétfajta rossz ember:

közös vonásuk, hogy gonoszoknak érzik magukat s hogy fékezhetetlen örömük telik abban, hogy azon, ami uralkodik — ember vagy nézet — ártva gyakorolják erőiket. A reformáció, — a középkori szellem megkettőzésének egy neme, oly időben, amidőn ezt elhagyta már a jó lelkiismeret, — mindkettőt legnagyobb teljességben hozta létre.

### 36.

*Végső szavak.* — Bizonyára emlékszenek, hogy Augustus császár, ama borzasztó ember, — aki magát éppannyira hatalmában tartotta s éppúgy tudott hallgatni, mint bármely böles Szokratesz, — utolsó szavaival indiszkrét lett önmaga ellen, első ízben ejtette le álarcát, midőn elárulta, hogy álarcot hordott és komédiát játszott: a haza atyját és bölcsességet játszotta a trónon — a csalódásig híven. „Plaudite amici, comoedia finita est.“\*) — A haldokló Nero gondolata: „qualis artifex pereo!“\*\*) — volt a haldokló Augustus gondolata is: histrio-hiúság! Histrio-fecsegés! S merőben ellenképe a haldokló Szokratesznek. — Ám Tiberius, az önkínzók legkínzottabbja, némán halt meg — ez *igazi* volt és nem színész! Mi járhatott ennek az eszében utoljára. Talán: „Az élet — hosszú halál. Én bolond, aki annyi ember életét rövidítettem meg! Avagy én arra termettem, hogy jótevő legyek? Bárcsak megadhattam volna nekik az örök életet, akkor örökké láthattam volna őket haldokolni. Hisz erre olyan

---

\*) Tapsoljatok, barátaim, vége a komédiának.

\*\*) Mi nagy művész vész el velem!

jó szerem volt: „qualis spectator perco“\*) Miután hosszú halálharc után, úgy látszott, új erőre kapott, tanácsosnak tartották, hogy ágypárnákba fojtásák; — kettős halállal halt meg.

37.

*Három tévedésből.* — Az utóbbi évszázadokban a tudományt részben azért mozdították elő, mert azt remélték, hogy vele és általa a legjobban megérthetik az isteni jóságot és bölcseséget — ez a nagy angolok (Newton) lelki főmotívuma —, részben, mert a megismerés föltétlen hasznosságában hittek — a nagy franciák (Voltaire) lelki főmotívuma — részben, mert a tudományban valami önzetlent, önmagával beérőt, valóban ártatlant láttak, és szerettek — Spinoza lelki főmotívuma, aki mint megismerő isteninek érezte magát. Tehát három tévedésből!

38.

*A robbanékonyak.* — Ha megfontoljuk, hogy mindig robbanásra várón fekszik itt az ifjúság ereje, nem fogunk csodálkozni annak láttára, mily kevéssé finoman és kevéssé válogatósan szegődnek ehhez, vagy ahhoz: ami őket izgatja, az a dolog körül való buzgóság, mintegy az égő gyújtózsínór látványa — s nem maga a dolog. Ezért a csaláfinább csábítók értik is a módját, mint helyezték nekik kilátásba a robbanást, ellenben mellőzik ügyük megokolását, s okokkal úgysem lehet megnyerni ezeket a puskaporoshordókat.

---

\*) Mily nagy néző vész el velem.



*Változott ízlés.* — A korízlés megváltozása fontosabb, mint a közvéleményé: a közvélemény minden bizonyítékával, cáfolatával, az egész intellektuális maskarajátékkal csak a változó korízlés tünete, s bármily gyakran nevezik is így, egészen bizonyosan *nem* „oka“ e változásnak. Hogyan változik a közízlés? Azáltal, hogy egyesek, hatalmasok, befolyásos emberek az ő „ez itt nevetséges, ez lehetetlen“-üket, tehát ízlésük és utálatuk ítéletét szégyenérzet nélkül kimondják és zsarnokilag keresztül is viszik, — ezáltal másokat is kényszerítenek, ebből lassankint még több ember szokása, végül pedig valamennyinek szükséglete (a közszükséglet) támad. Hogy pedig ezek az egyesek másként éreznek és ízlelnek, ennek oka rendesen életmódjuk, táplálkozásuk, emésztésük eltérő volta, talán egy „plus“-a, vagy „minus“-a a szervetlen sóknak, melyek a vérükbe vagy agyuk velejébe, szóval „physis“-ükbe kerültek: de nekik megvan a bátorságuk, hogy physisüket elismerjék s ennek követeléseit még legfinomabb rezdüléseiben is meghallgassák; esztétikai és morális ítéleteik a physis ilyen legfinomabb hangjai.

*Az előkelő forma hiánya.* — Katonák és vezérek még mindig sokkal magasabbrendű viselkedést tanúsítanak egymás iránt, mint a munkaadók és munkások. Egyelőre legalább minden katonailag megala-



pozott kultúra messze fölötte áll minden ú. n. ipari kultúrának: az utóbbi mostani alakjában egyáltalában a legközönségesebb életforma, ami eddig a világon volt. Itt egyszerűen a szükség törvénye működik. Az ember élni akar és kénytelen magát eladni, de megveti azt, aki ezt a szükséget kihasználja s a munkást magának megvásárolja. Különös, hogy a hatalmas, félelmet, sőt borzalmat gerjesztő személyeknek, tirannusoknak és hadvezetőknek való alávetettséget távolról sem érzik olyan kínosan, mint ezt az ismeretlen és érdektelen személyeknek való alávetettséget, aminők az ipar minden nagyjai: A munkás a munkaadóban rendesen csak egy ravasz, kiszívó, minden szükségre spekuláló ember-ebet lát, kinek neve, alakja, szokása, hírneve neki teljesen közömbös. Valószínű, hogy a gyárosból és kereskedőből, nagyvállalkozóból eddig nagyon is hiányoztak a *magasabb faj* ama formái és megkülönböztető jelei, amelyeknek a *személyek* érdekességüket köszönhetik; ha tekintetükben, mozdulataikban megvolna a születési arisztokrácia előkelősége, talán nem volna tömegszocializmus. Mert a tömegek alapjában véve készek a rabszolgaság minden nemére, föltéve, hogy a feljebbvaló állandóan igazolja előttük felsőbbbségét, parancsolásra szülöttségét — az előkelő formával. A legközönségesebb ember is érzi, hogy az előkelőséget nem lehet rögtönözni, s hogy abban hosszú idők gyümölcsét kell tisztelnie, — ám a magasabb forma hiánya s a hírhedt gyáros-közönségesség az ő kövér, vörös kezeivel arra a gondolatra bírják, hogy itt csak véletlen és vakszerencse

emelte az egyik embert a másik fölé: nosza — ezt a következtetést vonja le — próbáljuk meg *mi is* egyszer a véletlent és vakszerencsét! Vessünk *mi* egyszer kockát — s íme elkezdődik a szocializmus.

#### 41.

*A megbánás ellen.* — A gondolkozó saját cselekedeteiben kísérleteket és kérdéseket lát, amelyekkel bizonyos fölvilágosítást akar kapni: siker és balsiker neki elsősorban *válaszok*. Hogy azonban azon, hogy valami nem sikerül, bosszankodják, sőt talán bánkódják, — ezt átengedi azoknak, akik cselekszenek, mivelhogy ez megparancsoltatott nékik s akikre virgács vár, ha a nagyságos úr nincs megelégedve az eredménnyel.

#### 42.

*Munka és unalom.* — Munkát keresni bérért — ebben most a civilizált országokban majd minden ember egyenlő; mindnyájoknak eszköz a munka s nem maga a cél; azért kevésbé kényesek a munka megválasztásában, hacsak busás hasznot hajt. Ám vannak ritkább emberek, akik inkább tönkremennek, semhogy *öröm* nélkül dolgozzanak: azok a válogatósak, nehezen kielégíthetők, akiken nem segít a busás haszon, hanem maga a munka maga a nyereségek nyeresége. E ritka emberfajtához tartoznak a művészek és mindennemű szemlélődők, de már azok az ú. n. dologtalanok is, akik életüket vadászattal, utazással, szerelmi és egyéb kalandokkal töltik el. Mindezek vállalják a munkát és szükségét, hacsak győ-

nyörúséggel van összekötve, sőt — ha kell — a legnehezebb, legkeményebb munkát is. Egyébként azonban határozottan lusták, mégha elszegényedés, becsstelenség, egészségük és életük veszedelme fűződik is ehhez a lustasághoz. Jobban félnek az örömtelen munkától, mint az unalomtól: sőt sok unalomra van szükségük, hogy az ő munkájuk sikerüljön. A gondolkozó és minden találékony szellem számára az unalom a léleknek ama „szélcsendje“, amely megelőzi a szerencsés utat és a víg szeleket: el kell viselnie, *meg kell várnia* reá gyakorolt hatását: éppen ez az, amit a sekélyebb természetek sehogysem tudnak maguktól elérni! Az unalmat minden módon elhessegetni, közönséges dolog: éppúgy, amint öröm nélkül dolgozni is közönséges. Talán kitüntető sajátága az ázsiaiknak az európaiakkal szemben, hogy hosszabb, mélyebb nyugalomra képesek, mint ezek; még narkotikumaik is lassan hatnak, türelmet kívánnak, ellentétben az európai méreg, az alkohol utálatos hirtelenségével.

#### 43.

*Mit árulnak el a törvények?* — Nagyon téved az, aki valamely nép büntetőtörvényeit, mint jelleme kifejezését tanulmányozza; a törvények nem árulják el, mi egy nép, hanem csak azt, mi tűnik neki idegennek, különösnek, szörnyűségesebbnek, külföldinek. A törvények a szokás erkölcsösségének kivételeire vonatkoznak; a legkeményebb büntetések méretnek arra, ami a szomszédnép szokása szerint való. Így pl. a vahabitáknál csak két halálos bűn van: más

istent ismerni a vahabita-istenen kívül és — dohányozni (ezt „az iszákosság gyalázatos módjának“ nevezik.) „S mi van a gyilkossággal és házasságtöréssel?“ — kérdé csodálkozva az angol, aki erről értesült. „Hát isten kegyelmes és irgalmas!“ — felelte a vén törzsfő. — A régi rómaiak úgy tartották, hogy nő csak kétfélekép vétkezhet halálosan: először házasságtörés, másodszor: borivás útján. Cato maior szerint a rokonok közti csókolózást csak azért emelték szokássá, hogy a nőket e tekintetben ellenőrzés alatt tartsák; a csókon ismerszik meg: vajjon boros-e a lehellete? A boriváson ért nőket csakugyan halállal is büntették s nemcsak azért, mert a nők a bor hatása alatt elfelejtik a nem-et mondást; a rómaiak főképpen az orgiasztikus és dionyzoszi hevességtől félték, amely Déleurlópa asszonyait akkor tájt, amidőn a bor még ujság volt Euróópában, időről-időre meglátogatta, mint valami rettentő külföldieskedés, amely a római érzést alapjában fölforgatta. Úgy érezték, ez árulás Rómán, a külföldnek bekebelezése.

#### 44.

*A hitt motívumok.* — Bármily fontos tudni a motívumokat, amelyek az emberiséget eleddig tetteikre valóban készítették: úgy lehet, hogy a megismerőre még lényegesebb az ebbe vagy abba a motívumba vetett *hit*, tehát az, amit az emberiség eddig cselekvősége tulajdonképi emelőjéül odacsempészett és képzelt. A belső boldogság és nyomorúság ugyanis aszerint jutott az ember osztályrészeül, amint ebben

vagy abban a motívumban hitt, s *nem* aszerint, ami valóban motívuma volt! Mindez csak másodrendű érdekű.

45.

*Epikuros.* — Igen, büszke vagyok arra, hogy Epikuros jellemét másként érzem, mint talán bárki más, s hogy mindarról, amit róla hallok és olvasok, élvezem a Régiség délutánjának boldogságát; látom, mint tekint szeme a messzenyúló, fehérlő tengerre, át a napsütötte parti sziklákon, mialatt nagy és kis állatok játszadoznak verőjében, biztonságban s nyugodtan, mint maga ez a fény és szem. Ilyen boldogságot csak egy folyton szenvedő találhatott ki, egy oly szem boldogságát, amely előtt a lét tengere elcsitult s amely immár nem tud eléggé betelni felszínének és tarka, finom, megborzongó tengerbőrének látványával: előbb soha sem volt még ilyen szerény gyönyörűség!

46.

*Csodálkozásunk.* — Mélyen alapozott boldogság van abban, hogy a tudomány olyan dolgokat kutat ki, amelyek *kitartanak*, s újra meg újra alapot szolgáltatnak új kutatásokra: hisz lehetne másként is. Igen, mi annyira meg vagyunk győződve ítéleteink bizonytalanságáról és fantasztaságáról s minden emberi törvény és fogalom örök változásáról, hogy tulajdonkép csodálatba ejt bennünket, *meny nyire* kitartanak a tudomány eredményei! Azelőtt mitsem tudtak minden emberi ezen változandóságáról, a szokás erkölcsisége fentartotta azt a hitet,



hogy az ember egész belső élete örök kapcsokkal kapcsolódik az ércszükséghez: — lehet, hogy akkor a bámulat hasonló gyönyörűségét érezték az emberek, ha tündérmeséket mondtak maguknak. A csodálatos jól esett azoknak az embereknek, akik olykor belefáradhattak a szabályba és örökkévalóságba. Egyszer láb alól veszteni a talajt! Lebegni! Tévelyegni! Bolondoskodni! — ez a korábbi idők paradicsomához és tobzódásához tartozott: holott a mi boldogságunk hasonlatos a hajótöröttéhez, aki partra szállván, mindkét lábával jól rááll az öreg, szilárd szárazföldre — s csodálkozik, hogy nem inog.

#### 47.

*A szenvedélyek elnyomásáról.* — Ha állhatatosan eltiltjuk magunknak a szenvedélyek, — mint „közönséges“, durvább, polgári, paraszti természeteknek átengedett valaminek — kifejezését, — ha tehát nem magukat a szenvedélyeket akarjuk elfojtani, hanem csak nyelvüket és taglejtéseiket: ezzel mindazonáltal azt is elérjük, amit nem szándékoltunk: magunknak a szenvedélyeknek elnyomását, vagy legalább gyengítésüket és megváltoztatásukat, — aminek legtanulságosabb példáját élte meg XIV. Lajos udvara, s mindaz, ami tőle függött. A *red* következő korszak, amely a kifejezés elnyomásában nevelődött, már híjával volt a szenvedélyeknek is; helyükbe bájos, sekély, játszi természet lépett; — ez a korszak képtelen volt arra, hogy illetlen legyen: úgyhogy még a sértést is csak lekötelező szavakkal tudták fogadni és viszonzni. A jelenkor talán a legkülönö-



sebb ellenképe: azt látom, hogy mindenütt, az életben, a színpadon s nem utolsósorban mindabban, amit írnak, az emberek szinte kéjelegnek a szenvedély minden *gorombább* kitörésében és taglejtésében: most megkövetelik a szenvedélyesség bizonyos konvencióját — csak magát a szenvedélyt nem! De azért ilymód végre el fogják érni *azt*; utódainkban meglesz az *igazi vadság* s nemcsak a formák vadsága és rakoncátlansága.

48.

*A szükség ismerete.* — Talán misem választja el inkább az embereket és korokat, mint szükségük — lelki és testi szükségük — ismeretének különböző foka. A testiek tekintetében mi, maiak — minden fogyatékosságunk és törékenységünk ellenére is — talán valamennyien kontárok és fantaszták vagyunk, még pedig bővebb tapasztalás hiányából: azok vagyunk, különösen a félelem korszakához — a leghosszabb korszakhoz — viszonyítva, amidőn az egyénnek magának kellett védekeznie az erőszak ellen, s e cél érdekében magának is az erőszak emberének kellett lennie. Akkoriban az ember végigjárta a testi kínok és nélkülözések gazdag iskoláját s még az önmaga ellen gyakorolt bizonyos kegyetlenségben, a fájdalom önkéntes gyakorlásában is önfentartása szükséges eszközét látta; akkor környezetét a fájdalom elviselésére nevelték, akkor szívesen okoztak fájdalmat s a legborzasztóbbnak másokra zúdulását sem szemlélték egyéb érzéssel, mint a maguk biztonságának érzésével. Ami már most a

lélek szükségét illeti, én most minden embert abból a szempontból vizsgállok, vajjon tapasztalásból vagy csak leírásból ismeri-e azt? Vajjon mégis szükségesnek tartja-e ezt az ismeretet — talán mint finomabb műveltség jelét — mímelni, vagy hogy talán lelke mélyén nem is hisz nagy lelki fájdalomban s ha ilyeneket említenek előtte, talán úgy jár, mint nagy testi szenvedések említésekor: fog- és gyomorfájdalmaj jutnak eszébe. Ám ezt látom ma a legtöbb embernél. — A mindkétnemű fájdalomban való általános gyakorlatlanságból és a szenvedő ember látványának aránylagos ritkaságából fontos következmény fakad: a fájdalmat most sokkal jobban gyűlölik, mint azelőtt, sokkal hevesebben becsmérlik, mint valaha, sőt mi több, már magának a fájdalomnak *gondolatban* létezését is alig tartják elviselhetőnek s azt az egyetemes lét lelkiismeretének róják föl szemrehányásul. Pesszimista filozófák fölmerülése éppenséggel nem igazi nagy és borzasztó szükségetet jelez; hanem igenis, a minden élet értékével szemben föltett e kérdőjeleket oly korokban teszik föl, amidőn a lét kifinomodása és megkönnyebbedése már a lélek és test múlhatatlan szűnyogesípeit is túlvéreseknek és rosszindulatúaknak találja s igazi fájdalom-élmények-beli szegénységében legjobban szeretné már a *gyötrő általános képzeteket* a szenvedés főnemeként föltüntetni. — Volna ugyan egy „recipe“ pesszimista filozófák és a túlságos érzékenység ellen — amelyet a „jelenkor igazi szükségének“ látok —: ám úgy lehet, hogy már maga ez a „recipe“ is túlságosan kegyetlenül hangzanék

s maga is ama jelek közé sorakoztatnék, amelyek alapján manapság úgy ítélkeznek: „A lét valami rossz“. Nos! A *recipe* „a szükség“ ellen így hangzik: *szükség*.

49.

*Nagylelkűség és rokonvadások.* — Ama paradox jelenségek, mint a melegkedélyű ember viseletében hirtelen beálló hidegség, mint a melankólikus humora, mint mindenekelőtt a *nagylelkűség*, mint hirtelen lemondás a bosszúról vagy az irigység kielégítéséről — olyan embereken lépnek föl, akikben hatalmas belső lendítő erő van, a hirtelen kielégülés és hirtelen utálat emberein. Kielégüléseik oly gyorsak és erősek, hogy ezeket legott nyomon követik a csömör s az ellenkező ízlésbe való menekülés: ebben az ellentétben oldódik föl az érzés görcse, ennél hirtelen hidegségben, annál nevetésben, a harmadiknál könnyekben és önfeláldozásban. Az én szememben a nagylelkűnek az a fajtája, amelyik mindig a legnagyobb hatást tette — a leghevesebb bosszút szomjazó, olyan embernek tűnik föl, akinek a közelben kínálkozik e szomszár kielégítése, s aki a bosszút oly bőven, alaposan, az utolsó csöppig fölhörpenti már *fantáziájában*, hogy e gyors tobzódását roppant gyors utálat váltja föl, — ekkor, mint mondják, „maga fölé“ emelkedik, megbocsát ellenségének, sőt megáldja és megtiszteli őt. Ezzel az önmagán tett erőszakkal, még az imént oly hatalmas bosszúszomszár e csúffátevésével csak új ösztönének enged, amely éppen most ébredt föl benne

hatalmasan — t. i. útálatának — s új ösztönét éppoly türelmetlenül és tobzódva követi, amint kevés-sel előbb *előlegezte* magának képzeletében bosszúját s mintegy előre kihörpintette. A nagylelkűségben az önzésnek ugyanaz a foka van meg, mint a bosszú-ban, csak hogy az önzésnek másneműsége.

50.

*A magánosság argumentuma.* — A lelkiismeret szemrehányása még a leglelkiismeretesebb emberben is gyöngö ezzel az érzéssel szemben: „Ez vagy az a te társaságod jó erkölce ellen van“. A hideg tekintet, ajak-félrehúzást az olyanok részéről, akik közt s akikért neveltetett az ember, még a legerősebbünk is *féli*. Mitől fél valójában? A magáramaradástól! mint olyan argumentumtól, amely a személyek vagy dolgok mellett szóló legjobb érveket is leveri! — Imígyen szól belőlük a nyáj-ösztön.

51.

*Igazságérzék.* — Szeretem mindazt a szkepszist, amelyre szabad ezt felelnem: „Próbáljuk meg!“ Ám nem akarok többé hallani semmi dologról és kérdés-ről, amely nem engedi meg a kísérletet. Ez az én „igazságérzéke“ hatása: mert ezen túl elvesztette jogát a vitézség.

52.

*Amit mások tudnak rólunk.* — Amit mi tudunk magunkról és tartunk elménkben, nem oly határozó életünk boldogságára, mint hinnők. Egy nap ránk zúdúl az, amit mások tudnak — vagy tudni vélnek — rólunk, s íme megismerjük, hogy ez a hatalma-

sabb. Rossz lelkiismeretünkkel hamarabb végzünk, mint rossz hírnevünkkel.

53.

*Hol kezdődik a jó?* — Ahol a szem csekély látóereje a gonosz ösztönt, mint olyant, elfinomodása miatt már nem láthatja meg, az ember oda teszi a jó birodalmának küszöbét, s az az érzés, hogy immár a jó birodalmába lépett, fölbreszti mindazon ösztönöket, amelyeket a gonosz ösztön veszélyeztetett és korlátozott, mint pl. a biztonság, kényelmes érzés, jó-akarát érzeteit. Tehát: mentől tompább a szem, annál messzebb ér a jó határa! Innen van a nép és gyermekek örök derúje. Innen a nagy gondolkozók komorsága s a rossz lelkiismerettel rokon ádáz kedvő!

54.

*A látszat öntudata.* — Mily csodásnak, újnak s egyben mily borzasztónak s irónikusnak érzem magamat az én megismerésemmel, szembeállítva az egyetemes létnek! *Fölfedeztem* magam számára, hogy a régi emberiség és állatiság, sőt minden érző lényű őskor és mult továbbkölt, továbbszeret, továbbgyűlöl, továbbítél bennem —, hirtelen fölserkentem ez álom kellő közepéből, de csak annak tudatára, hogy igenis álmodom, s tovább *kell* álmodnom, hogy tönkre ne menjek: miként az alvajárónak is tovább kell álmodnia, hogy le ne zuhanjon. Mi nekem most a „látszat“! Valóban nem valamely nem létező lény ellentéte, — mit tudok én bármely más lényről mondani, mint éppen látszata predikátumait? Valóban

nem halott álarc az, amelyet X. ismeretlenre feltenni s róla ismét levenni lehetne! A látszat számomra maga a ható és élő, amely a maga kigúnyolásában odáig megy, hogy érezteti velem: íme itt látszat, lidércfény, szellemtánc van, semmi több, — hogy mindezen álmodók közt én is, a „megismerő“, járom a táncom; hogy a megismerő annak eszköze, hogy a földi tánc elnyujtassék, tehát ő ennyiben a lét ünnepségrendezői közé tartozik s hogy minden megismerés magasztos következménye s kötelezése talán — ma s a jövőben is — a legmagasabb eszköze annak, hogy *föntartsa* az álmodozás általánosságát s az álmodozók egymás közt való általános megértését, ezzel pedig az *álom továbbtartását*.

55.

*Az utolsó nemesség.* — Mi tesz hát „nemes“-sé? Bizonyára nem az, hogy áldozatot hoz az ember; az örült kéjelgő is hoz áldozatokat. Bizonyára az sem, hogy egyáltalában szenvedélynek enged; vannak megvetendő szenvedélyek is. Bizonyára az sem, hogy valamit teszünk másokért, még pedig önzés nélkül: lehet, hogy az önzés következménye éppen a legnemesebbnél a legnagyobb. — Hanem az, hogy a szenvedély, mely a nemest megszállja, különlegesség, anélkül, hogy ő erről a különlegességről tudna: ritka és egyéni mértékhasználat, majdnem örület: a hőség érzése oly dolgokban, melyek minden más ember számára hideg tapintatúak: értékek kitalálása, amik számára még nem találtak föl mérleget: áldozatbemutatás ismeretlen istenségnek szent-



telt oltárokon: vitézség a megtiszteltetés akarata nélkül; önelégültség, melynek fölöslege van, s ezt embereknek, dolgoknak adja tovább. Eddig tehát a ritkaság és e ritkaság nem tudása volt az, ami nemessé tett. Ám erészt tessék fontolóra venni, hogy e mérőzsinórral minden megszokott, legközelebbi, s nélkülözhetetlen, szóval a fajt leginkább fentartó, s általában véve, ami *szabály* volt az eddigi emberiség közt, méltánytalan ítéletet nyert, sőt egészben véve rágalmat szenvedett, a kivételek javára. A szabály védelembe vétele —, lehet, hogy ez volna az utolsó jóforma és finomság, amelyben a nemesség a földön nyilvánul.

## 56.

*A szenvedés szomjúhozása.* — Ha arra a mohó vágyra gondolok, amely, — hogy valamit tegyenek — millió és millió európai ifjút folyton csiklandoz és ösztökél, mivelhogy egyikük sem tudja elviselni az unalmat és önmagát: — úgy fölfogom, hogy bennük meg kell lenni ama váagnak is, hogy valamit szenvedjenek, hogy szenvedésükből tetszetős okot méríthessenek a cselekvésre. Szükségre van szükség! Innen ered a politikusok ordítózása, minden lehető osztály sok hamis, költött, túlzott „baja“ s a vak hiszékenység velük szemben. A fiatalság azt kívánja, hogy *kívülről* jöjjön és legyen nyilvánvalóvá, — nem a boldogság — hanem a balsors; s képzeletük már eleve szorgoskodik, hogy ebből szörnyeteget formáljon, hogy azután szörnyeteggel harcolhasson. Ha ezek a szükség-szomjúhozók éreznék magukban az erőt, hogy magukkal belülről jót tegyenek, magukkal

valamit tegyenek, azt is megértenék, hogy belülről saját, tulajdon-szükséget hozzanak létre. Ekkor kitalálásaik finomabbak lehetnének, kielégülésük jó muzsikaként hangzanék: holott most betöltik a világot vészkiáltásaikkal, s túlontúl gyakran *végső szükségérzetükkel is!* Nem tudnak magukkal semmit sem elkezdni — ezért mások boldogtalanságát festik a falra: mindig másokra van szükségük! S újra meg újra másokra! — Bocsánat, barátaim, hogy me-részkedtem: tulajdon *boldogságomat* a falra festeni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

*A realistákhoz.* — Ti józanok, kik vértézve érzitek magatokat szenvedély és fantasztaság ellen s ürességeket szeretnétek büszkeséggé és cicomává alakítani, ti realistáknak hívjátok magatokat és azt jelzitek, hogy a világ valóban úgy is van alkotva, ahogy nektek tűnik: csak elöttetek áll a valóság fátyolavetve s talán ti vagytok a javarésze — óh, ti kedves saisi képek! De nem vagytok-e ti, fátyoltalan állapotokban is még fölötte szenvedélyes, sötét lények, hasonlítva a halakhoz s még mindig túlon túl hasonlatosak a szerelmes művészhez? — s mi a szerelmes művésznak a „valóság“! A dolgoknak még mindig ama értékeléseit hordozzátok magatokkal, amelyek előbbi évszázadok szenvedélyeiből és szerelmeiből eredtek! Józanságotok még mindig titkos és kiirthatatlan mámorral vegyül! Például a „valóság“-szerelmek — óh, régi, ősrégi „szerelem“ az! Minden érzésben, minden érzéki benyomásban benne van egy darabja ennek a szerelemnek: s éppúgy munkált és szőtt rajta valamely fantasztaság, előítélet, esztelenség, tudatlanság, félelem, ki tudja még mi minden egyéb! Imhol a hegy! Imhol a felhő! Mi azon „való“? Vonjátok ki belőle egyszer, óh ti józanok, az egész képzeleti és emberi körítést! Persze, ha tudnátok! Ha el bírnátok felejtetni származástokat, multotokat, előiskolátokat — minden emberségteket s állatiságtokat! Nincs számunkra valóság — s számotokra sincs, ti józanok, — mi ko-

rántsem vagyunk egymásnak olyan idegenek, mint vélitek s lehet, hogy jóakarátunk, hogy a mámoron túlemelkedjünk, van olyan tiszteletreméltó, mint a ti hitetek, hogy egyáltalában képtelenek vagytok a mámorra.

58.

*Csak mint alkotók!* — Mindig azzal bajoskodtam a legtöbbet s bajoskodom ma is, hogy belássam, mily mondhatlanul fontosabb, *hogyan hívják a dolgokat*, minthogy mik. A hírnév, látszat, érvény, valamely dolog szokásos mértéke és súlya. — Kezdetben többnyire tévedés és önkényesség, amelyet a dolgokra, mint lényüktől, sőt bőrüktől idegen ruhát dobtak rá — a benne hívés és nemzedékről-nemzedékre továbbnövés által lassan-lassan mintegy rá- és belénőtt a dologra s magává, testévé vált; a kezdetbeli látszat végtére majd mindig lényeggé válik s mint lényeg *hat!* Micsoda nagy bolond volna az, aki azt hinné, elég, ha a tévhitnek erre az eredetére s köd-leplére rámutat, hogy a létezőnek elfogadott világot, az ú. n. „valóság“-ot *megsemmisítse!* Csak mint alkotók semmisíthetünk meg! — De ezt se feledjük: elég új neveket, értékeléseket és valószínűségeket létrehozni, hogy idő múlásával új „dolgok“ is legyenek belőlük.

59.

*Mi művészek!* — Ha egy nőt szeretünk, könnyen gyűlölet támad bennünk a természet iránt, ha mindazokra a visszataszító természeti dolgokra gondolunk, miknek minden nő ki van téve; egyáltalában

szívesen mellőzzük ezeket gondolatban, de ha lel-  
künk egyszer érinti, ez türelmetlenül rezdül össze,  
s megvetéssel néz a természetre: — sértve érezzük  
magunkat, a természet mintha belenyúlt volna —  
még pedig legavatatlanabb kezekkel — birtokunkba.  
Ilyenkor bedugjuk fülünket minden fiziológiával  
szemben s közben titkon ezt határozzuk el: „nem  
akarok arról semmit sem hallani, hogy az ember azon-  
kívül, hogy *lélek és forma*, még más valami is!“  
A „bőrön alúli ember“ minden szerelmesnek borza-  
lom és szörnyű elgondolás, isten- és szerelemkárom-  
lás. — Nos, ahogy ma még a szerelmes a természet  
és természetesség tekintetében érez, úgy érzett egy-  
kor az istenség és szent mindenhatósága minden  
hívője: mindenben, amit a természetről csillagászok,  
geológusok, fiziológusok, orvosok mondtak, a  
hívő belenyúlást s következésképp támadást látott  
drága birtoka ellen, s még hozzá szemérmetlenséget  
is a támadó részéről! Ez a szó „természettörvény“  
már istenkáromlásként hangzott fülében; alapjában  
véve nagyon, de nagyon szerette volna, ha az összes  
mechanikát visszavezetve látta volna erkölcsi aka-  
rati- és önkényes aktusokra: minthogy azonban ez-  
zel senkisémet szolgálhatott néki, — amennyire le-  
hetett — *elfödte* maga elől a természetet és mecha-  
nikát és álomban élt. Óh, a hajdankor emberei  
értettek az *álmodozáshoz*, s ehhez nem is volt szüksé-  
gük előbb elaludniok! — s még mi mai emberek  
is túlfentül jól értünk hozzá, bármennyire igyek-  
szünk is az ébrenlétre s a nappalra! Elég, ha sze-  
retünk, gyűlölünk, kívánunk, ha egyáltalában ér-

zünk — *legott* ránkjön az álom szelleme és ereje, s mi nyitott szemmel, s hidegen minden veszedelemmel szemben hágunk föl a legveszélyesebb utakon a fantasztaság tetőire, tornyaira, minden szédülés nélkül, mint született mászók-hágók — mi a nappal alvajárói! Mi művészek! Mi, a természet leplezői! Mi holdkórosok és istenszomjazók! Mi síri némaságú, fáradhatatlan vándorok, olyan magaslatokon, miket nem látunk magaslatoknak, hanem síkságainknak, bátorságos helyeinknek!

60.

*A nők és távolba-hatásuk.* — Van-e még fülem? Avagy csupa fül vagyok és semmi több? Itt állok a tenger árja csobogása közepette, melynek fehér lángnyelvei lábamat nyaldossák, — minden oldalról bög, fenyeget, ordít, vonít-visít felém, mialatt a mélység mélyén az öreg Földrengető zúgja árláját, tompán, mint egy bögfő bika: s olyan földrengető taktust dobog hozzá, hogy tőle íme még ezeknek az ősi megkövesült sziklaszörnyetegeknak is reszket a szívek kebelükben. Ekkor hirtelen, mint egy semmiből születve, e pokoli labirint kapujában, csak kevés ölnyi távolságra — megjelen egy nagy vitorlás, s némán, mint egy kísértet, sikklik tova. Óh, ez a kísérteties szépség! Milyen varázsszal ragad meg! Mit? E hajóra vonult volna a világ minden nyugalma és hallgatagsága? Vajjon itt, ezen a csöndes helyen, ül-e boldogabb én-em, második, örökkévált magam? Még nem halva, de már nem is élve? Mint egy fantómszerű, néma, néző, si-



kamló, lebegő közlépény? Hasonló ama hajóhoz, amely fehér vitorláival roppant pillangó módjára szökik tova a sötét tengeren! Igen! A lét fölött átfutni! Ez az! Ez volna az! — — Úgy látszik, ez a zaj tett fantasztává? Minden nagy zaj azt idézi elő, hogy a boldogságot a csöndbe és távolba helyezzük. Amidőn a férfi az ő lármája, az ő kocka- és plánumvetése árja közepette áll, bizonyára ő is lát csöndes, búbajos lényeket maga mellett elsiklani, akiknek boldogságára és visszavonultságára vágyódik — *ezek a nők*. Majdnem azt hiszi, ott, a nőknél lakozik jobb én-je: ezeken a csöndes helyeken a leghangosabb áradás is halálos némasággá csitul, s az élet maga is az életről való álommá válik. Ámde! Ámde! A legszebb vitorlásra is annyi a zaj és láрма, és, sajna, annyi kicsiny, nyomorúságos láрма! A nők varázsa és leghatalmasabb hatása, — hogy a filozófusokkal szóljunk, — a távolbahatás, *actio in distans*, azonban ehhez mindekelőtt és mindenekfölött egy szükséges —: *distancia*.

61.

*A barátság tiszteletére.* — Hogy a barátságot a Régiség a legmagasabb érzelemnek tartotta, magasabbnak, mint a magával-elégedett és bölcs legmagasztaltabb büszkeségét is, sőt mintegy ennek egyetlen és még szentebb testvérét becsülte: ezt nagyon jól fejezi ki ama macedón király története, aki Athén egy világmegvető filozófusának egy talentumot ajándékozott, de visszakapta tőle. „Mit?” — mondá a király — „hát nincs barátja?” Ezzel ezt akarta mon-

dani: „Tisztelem a bölcset és független ember emebüszkeségét, de még nagyobbra tartanám emberieségét, ha a barát diadalt aratott volna benne büszkeségén. Én előttem kisebbítette magát a filozófus, elárulván, hogy nem ismeri a két legmagasabb érzélem egyikét — még pedig a magasabbrendűt!”

62.

*Szerelem.* — A szerelem a kedvesnek még a mohó vágyat is megbocsátja.

63.

*A nő a zenében.* — Hogy van az, hogy meleg és esős szelek magukkal hordják a zenei hangulatot s a melódiának találékony levegőjét is? Vajjon nem ugyanazok a szelek-e ezek, amelyek megtöltik a templomokat és szerelmes gondolatokra gerjesztik a nőket?

64.

*Szkeptikusok.* — Félek, hogy a megöregedett nők szívük legtitkosabb rejtekében skeptikusabbak, mint minden férfi; azt hiszik, hogy a lét lénye: felületes-sége; minden erény és mélység szemükben csak ennek az „igazság”-nak eltakarása, egy *puendum* igen kíváncsi eltakarása — tehát az illendőség és szemérem dolga és semmi több!

65.

*Odaadás.* — Vannak a lelki szegénység bizonyos nemében leledző nemes nők, akik, hogy legmélyebb odaadásukat kifejezzék, nem tudnak magukon más-ként segíteni, minthogy erényüket és szemérmességü-

ket kínálják föl: ez a legdrágább kincsük. S ezt az ajándékot gyakran elfogadják tőlük, még pedig anélkül, hogy az az elfogadót oly mélyen kötelezné le, mint ahogyan az ajándékozó nők föltették, — nagyon búskomoly história ez!

66.

*A gyöngék ereje.* — Minden nő jól tud ahhoz, mint túlozza gyöngeségét, sőt mind találékony a gyöngeségek kieszelésében, hogy merőben törékeny ékességnek tűnjék, amelynek már egy porszem is fáj: létük hadd éreztesse a férfivel és lelkiismeretével otrombaságát. Így védekeznek ők az erősök és minden „ököljog” ellen.

67.

*Aki önmaga előtt alakoskodik.* — A nő íme szereti, s azóta oly nyugodt bizalommal néz maga elé, mint egy tehén: de, óh jaj! épp az volt a férfi elbűvöltsége, hogy a nő alapostól változékonynak és megfoghatatlannak látszott! A férfi már éppen elég állandó időjárást tapasztalt önmagán! Nem tenné-e a nő jobban, ha előbbi jellemét ölténé magára álarcként? Ha szeretetlenséget mímelve? Avagy nem tanácsolja-e neki *ekképpen* — szerelme? *Vivat comoedia!*

68.

*Akarat és készség.* — Egy ifjút a böles elé vitték, mondván: „Íme egy, akit megrontottak a nők!” A böles azonban fejét rázva szólt: „A férfiak azok, akik a nőket megrontják, s mindaz, amiben a nők vétkeznek, toroltassék, javíttassék meg a férfiakon,

mert a férfi formálja meg magának a nő képét és a nő e kép szerint formálja önmagát.“ — „Túlontúl vajszívú vagy a nők iránt“, — szól az ott állongók egyike — „nem ismered őket!“ Felelé a bölos: „A férfi természete az akarát, a nőé a készség — ez a nemek törvényé; valóban, kemény törvény a nőnek! Minden ember ártatlan abban, hogy van, de a nő hatványozottan ártatlan ebben: kinek lehetne elég enyhítő olaja s enyhesége irántuk?“ — „Mit olaj! Mit enyhesség!“ — kiáltá egy másik a tömegből — „jobban kell nevelni a nőket!“ — „Jobban kell nevelni a férfiakat“, szól az bölos és intett az ifjúnak, hogy kövesse. — Ámde az ifjú nem követte.

69.

*A bosszú képessége.* — Hogy valaki nem tud s így nem is akar védekezni, ez még nem teszi őt le szemünkben: ám azt kevésre becsüljük, akiben nincs meg a bosszúnak sem képessége, sem akarása — akár férfi, akár nő az illető. Vajjon tartana, vagy — mint mondják — „lebilincselne“-e téged egy nő, akiről nem tesszük föl, hogy bizonyos körülmények közt nem használna-e tört (valamelyes tört) *ellened?* — vagy önmaga ellen: ami egyes esetekben az érzékenyebb bosszú volna (a kínai bosszú).

70.

*Az urak úrnői.* — Mély, hatalmas althang, aminőt néha színházban hallani, hirtelen oly lehetőségekről lebbenti föl előttünk a függönyt, amelyekben rendesen nem hiszünk: most egyszerre hiszünk benne,

valahol a világon lehetnek fenkölt, hősie, királyi lelkű nők, akik képesek és készek grandiózus válasszokra, elhatározásokra és föláldozásra, képesek és készek a férfiakon való uralomra, mert bennük a férfi java, a nemen túl, megtestesült eszménnyé vált. A színháznak ugyan az a szándéka, hogy az ilyen hangok éppenséggel *ne ezt* a fogalmat adják a nőről; rendesen az a feladatuk, hogy az eszményi férfiszerelmest ábrázolják, pl. Romeot; azonban az én tapasztalatom szerint rendes jelenség, hogy e számításában a színház és a zenész, aki az ilyen hangtól ilyen hatást vár, téved. Nem hiszünk *ezekben* a szerelmesekben: ezekben a hangokban még mindig megvan az árnyalata az anyainak, háziasszonyinak s leginkább akkor, ha *szerelem* cseng benne.

## 71.

*A nő lelki tisztaságáról.* — Egészen bámulatos és elképesztő az előkelő nők nevelése, sőt talán nincs is ennél paradoxabb. Mindenki egyetért abban, hogy *erotikai* dolgokban lehető legtudatlanabbul neveltesse az effélék iránt mélységes szemérem, az efféléknek merő érintésére is a leghevesebb türelmetlenség és menekülés olttassék lelkükbe. A nő minden „becsülete” alapjában véve csak *itt* forog kockán: egyébként mit ne bocsátanának meg neki? Ám ebben hadd maradjanak szívük mélyéig tudatlanok: ne legyen se szemük, se fülük, se szavuk, se gondolatuk a „rossz”-uk számára: igen, itt már a merő tudás egyértelmű a rosszal. És most! Mint valami borzadályos villámcsapással belevettetni a

valóságba és tudásba a házassággal — és pedig belevettetni éppen attól, akit a nő legjobban szeret és becsül: ellentmondáson kapni a szerelmet és szemérmet, sőt kényszerűen egyszerre s egyben érezni elragadtatást, a maga odaadását, kötelességét, az isten és állat váratlan szomszédsága által keltett részvétet és ijedtséget s ki tudja megmondani, még mi egyebet! — valóban itt olyan lelki csomót kötöttek, amely ritkítja párját! Még a legbölcsebb ember ismerő résztvevő kíváncsisága sem elég, rájönni, mint találja bele magát ez vagy az a nő e rejtély megfejtésébe vagy e megfejtés rejtélyébe s mily rémítő, messzemenő és sokféle gyanúnak kell ébrednie eközben a szegény, sarkpontjaiból kikökkent lélekben, igen, mint vet e ponton horgonyt a nő végső filozófiája és székszisé! — Utána ugyanaz a mély hallgatás, mint előtte: s gyakran hallgatás önmaga előtt, szemlelőnyás önmaga előtt. — A fiatal asszonyok ezért nagyon igyekeznek, hogy felületeseeknek s gondolatnélkülieknek tűnjenek; a legravaszabbjuk bizonyos orcátlanság álarcát ölti magára. — Az asszonyok könnyen érzik férjeiket becsületük kérdőjelének és gyermekeiket mentségnek vagy vezeklésnek — szükségük van a gyermekekre s kívánják őket, egészen más értelemben, mint a férfiak. — Szóval, az ember nem lehet elég enyhe, a nők iránt!

## 72.

*Az anyák.* — Az állatok másként gondolkoznak az ő női nemükről, mint az emberek; nekik a nőtény a termékeny lény. Atyai szeretet nincs náluk, de



van valami olyas, mint a kedvestől származó gyerekekhez való szeretet és megszokás. A nőstények gyermekeiken kielégítik uralomvágyukat, a gyermekek nekik tulajdont, foglalkozást, számukra valami teljesen érthetőt jelentenek, akikkel lehet tereferélni: mindez összevéve anyai szeretet — hasonlósá ez a művésznek műve iránt érzett szeretetével. A terhesség a nőt szelídebbé, várandósakká, félénkebbé, alávétésre készebbé tette, éppúgy a szellemi terhesség létrehozza a kontemplatív jellemet, amely rokon a női jellemmel — ezek a hím-anyak. — Az állatoknál a hím nemet tartják a szépnek.

### 73.

*Szent kegyetlenség.* — A szent elé lépett egy férfi, kezén egy épp akkor született gyermeket tartván. „Mit csináljak vele?” — kérdé, — „csenevész, nyomorék, s nincs benne elég élet, hogy meghaljon.” — „Öld meg!” — rikoltá a szent borzasztó hangon, — „öld meg, s aztán tartsd három nap és három éjjel karodon, hogy jól emlékezedbe véssed: — így nem fogsz soha többé gyermeket nemzeni, ha nincs itt az ideje, hogy gyermeket nemzz.” — Ennek halatára a férfi csalódva távozott és sokan hibáztatták a szentet, mivelhogy — a gyermek megölését tanácsolván, — kegyetlenséget tanácsolt. „S vajjon nem kegyetlenebb-e életben hagyni?” — viszonzá a szent.

### 74.

*Akiknek nincs sikerük.* — Azoknak a szegény asszonyoknak sohasincs sikerük, akik annak jelenlété-

ben, akit szeretnek, nyugtalankodnak, bizonytalanokká válnak és túlsokat beszélnek; a férfiakat legbiztosabban valami titkos, közömbös gyöngédség ejti meg.

75.

*A harmadik nem.* — „A kis férfi ellenmondás, de mégis csak férfi, — de a kis asszonyok, magasnövésű nőkhez viszonyítva — úgy tűnik nekem — valamely más nemhez tartoznak“ — mondá egy öreg táncmester. A kis nő sohasem szép — mondá az öreg Aristoteles.

76.

*A legnagyobb veszedelem.* — Ha nincsenek minden korban fölös számmal emberek, akik agyuk figyelmét, — az ő „értelmességüket“ — büszkeségükül, kötelességükül, erényükül érezték, akik — mint az egészséges józan ész barátai — minden fantáziálástól és gondolatkicsapongástól sértve és megszégyenítve érezték magukat: az emberiség már régen tönkrement volna! Mint legnagyobb veszedelme, fölötte lebegett és lebeg folyton ma is az *örület* kitörése — azaz a tetszés-szerintiség kitörése érzésben, látásban, hallásban, az agy fegyelmezettségének élvezete, az emberi esztelenség öröme. Az örültek világának nem az igazság és bizonyosság az ellentéte, hanem valamely hit általánossága és közkötelező-volta, röviden: a nem-tetszés-szerintiség az ítéletben. S az emberek legnagyobb munkája volt eddigelé, hogy igen sok dologban megegyezésre jussanak és alávéssék magukat a *megegyezés törvényének* — az közömbös lévén, vajjon ezek a dolgok igazak-e vagy hamisak. Az agy fegyelme volt, amire az emberiség ekkép eljutott, —

ám az ellenkező ösztönök még most is oly hatalmasak, hogy alapjában véve csak kevés bizalommal szólhatni az emberiség jövőjéről. Folytonosan tolódik és eltolódik még a dolgok képe s talán mostantól kezdve mind jobban és gyorsabban, mint valaha; folytonosan tusakodnak ama közkötelező törvény ellen éppen a legkiválóbb szellemek — élükön az *igazság* kutatóival! Szüntelenül útatlatot és új sóvárgást kelt a finomabb agyakban ama hit, mint a mindenki hite, s már az a lassú tempó, amelyet az a hit minden szellemi folyamat számára követel, a teknősbéka utánzása, amely itt szabályul van elismerve, hitehagyóvá teszi a művészeket és költőket: ezek a türelmetlen szellemek azok, amelyekén valóságos kéjként tör ki az örület, mert az örületnek olyan vidám a tempója. Szükség van tehát az erényes intellektusokra — ah, hadd használjam a legkevésbé kétértelmű szót — szükség van az erényes ostobaságra, a *lassú* szellem rendíthetetlen taktusverőire, hogy a nagy egyetemes hit hívői együtt maradjanak s tovább ropják táncukat: elsőrangú szükség az, ami itt parancsol és követel. *Mi többiek vagyunk a kivétel és veszedelem!* — mi örökké rászorulunk a védelemre! — Nos, valóban lehet valamit fölhozni a kivétel érdekében, föltéve, ha *sohasem akar szabály lenni*.

## 77.

*A jó lelkiismeretű állat.* — A közönségesség, amely mindabban rejlik, ami Déleurópában tetszik — akár az olasz opera (pl. Rossini- és Bellini-é), akár a spanyol kalandregény, (amely nekünk legjobban

hozzáférhető a *Gil Blas* francia átöltöztetésében): nem marad előttem rejtve, ámde nem bánt, nem sért engem, éppoly kevéssé, mint ahogy nem bánt az a közönségesség, mellyel az ember egy pompeji-i séta vagy alapjában véve minden antik könyv olvasása alkalmával találkozik. Honnan van ez? Azért talán, mert itt a szemérem hiányzik, s minden közönségesség oly merészen és maga felől biztosan lép föl, mint valami nemes, kedves és szenvedélyes ugyanabban a muzsikában és regényben? „Az állatnak éppúgy megvan a maga joga, mint az embernek: hadd futkározzék hát szabadon és te, kedves embertársam, minden ellenére magad is ez az állat vagy!” — ezt tartom a dolog tanulságának és a délvidéki humanitás sajátosságának. A rossz ízlésnek éppúgy megvan a joga, mint a jónak, sőt előjoga is van elfölött, föltéve, ha ő a nagy szükséglet, a biztos kielégítés és mintegy általános nyelv, föltétlenül érthető álorca és taglejtés: — míg ellenben a jó és választékos ízlésben mindig van valami kereső, megkísérlett, valami nem teljes biztonság afelől, hogy megértik-e — sohasem volt és nem is lesz népszerű! Népszerű most és mindenkor a *maszk*! Ezért hát hadd futkározzék mindez a maszk-szerűség ezeknek az operáknak melódiáiban és kadcenciáiban, rhytmusa ugrásaiban és pajkoskodásaiban! Hát még az antik élet! Mit értünk meg ebből, ha nem értjük meg az álorca örömét, minden maszkara jó lelkiismeretét! Ime, ez az antik szellem fürdője és üdülése: — s úgy lehet, ez a fürdő még jobban kellett a Régiség ritka és fenkölt természetei-

nek, mint a közönségeseknek. — Ellenben mondhatatlanul sért engem valamely közönséges fordulat az északi művekben, például a német muzsikában. Itt már a *szemérem* szerepel, a művész leszállott önmaga szemében s még azt sem tudta elkerülni, hogy közben el ne piruljon: mi vele pironkodunk s azért vagyunk annyira megsértve, mert sejtjük, hogy ő úgy hitte, miattunk kell alantabbra szállnia.

78.

*Miért tartozunk hálával?* — A művészek, különösen a színművészek, voltak az első, akik az embereknek szemet, fület adnak, hogy némi élvezettel hallgassák és lássák, amik ők maguk, amit ők maguk átélnek, amit ők maguk akarnak; ők voltak azok, akik megtanítottak a hős megbecsülésére, aki e mindennapi emberek mindegyikében rejlik, megtanítottak a művészetre, mint tekintheti magát az ember mint hőst, a távolból és mintegy leegyszerűsítve és tisztább világításban, — a művészetre, mint „hozza színre“ magát önmaga előtt. Csak úgy mehetünk túl egynémely alacsony részletünkön! E művészet nélkül merő előtér lennénk s egészen azon optika bűvöletében élnénk, amely a legközelebbit és legközönségesebbet roppant nagynak s a „magánvaló valóság“-nak tünteti föl. — Talán hasonló az érdeme ama vallásnak, amelynek parancsa szerint minden egyes ember bűnössége a nagyítóüveggel nézendő s amely a vétkes emberből nagy, halhatatlan büntettest csinált: azáltal, hogy az ember körül örök perspektívákat rajzolt, megtanította, hogy ön-



magát a távolból, mint valami multat, egészet szemlélje.

79.

*A tökéletlenség vonzó ingere.* — Ime, egy költő, aki, mint akárhány ember, erősebb vonzást gyakorol tökéletlenségeivel, mint mindazzal, ami keze alatt kerek és tökéletes alakot ölt, — sőt végső kénytelen-ségéből több hasznot és dicsőséget merít, mint gazdag erejéből. Műve sohasem mondja ki egészen, amit tulajdonkép kimondani szeretne, *amit szeretett volna látni*: úgy tűnik, hogy egy látomás előízét érezte, de sohasem magát a látomást: — ám lelkében bennmaradt e látomás roppant mohó vágya s ebből meríti a kívánság és farkaséhség éppoly roppant ékesszólását. Ezzel hallgatóit túlemeli művén, sőt minden „művön“; szárnyakat ad nekik; amikkel oly magasra röpkölhetnek, amily magasra a hallgatók soha máskor nem szoktak röpkölni: ekképpen költökké, látnokokká lesznek maguk is és boldogságuk szerzőjének olyan csodálattal adóznak, mintha közvetlenül a legszentebb és végső dolgok szemléletére vezette volna őket, mintha elérte volna célját s látomását valóban látta és közölte volna. Dicsőségének javára válik, hogy tulajdonképpen nem ért el céljához.

80.

*Művészet és természet.* — A görögök (vagy legalább is az athéniek) szívesen hallgatták a jó beszédet: sőt egyenesen oly mohósággal vágytak reá, amely mindennél jobban különbözteti meg őket a nem-



görögöktől. Így a színpadon még a szenvedélytől is megkövetelték, hogy jól beszéljen (szavaljon), s a drámai vers természetellenességét gyönyörűséggel túrték: — hisz a természetben a szenvedély oly szó-fukar! oly néma és zavarban lévő! Vagy, ha talál is szavakat, ezek oly kavarodottak, értelmetlenek, önmaguk szégyenére szolgálók! Mi már most, hála a görögöknek, megszoktuk a színen ezt a természetellenességet, — mint minden más természetellenséget is, — s az *énekítő* szenvedélyt, hála az olaszoknak, elviseljük, sőt szívesen viseljük el. — Szükségletünkbe vált, amelyet a valóság nem elégíthet ki: hogy embereket a legsúlyosabb helyzetekben is jól és bőven halljunk beszélni: most elragadtatással tölt el bennünket, ha a tragikus hős akkor is talál még szavakat, okokat, beszédes taglejtéseket, egészben véve világos elmét és kellemet, amidőn az élet végső szakadékhaihoz közelg, s a reális ember többnyire elveszti a fejét, de bizonyára el ékes szavát. A *természettől való ilyen eltérés* talán a legkellemesebb tápláléka az ember büszkeségének; egyáltalában ezért szereti a művészetet, mint egy magas hősi természetellenesség és konvenció kifejezését. A drámai költőnek joggal hányják szemére, ha nem alakít át mindent értelemmé és szóvá, hanem egy maradék *néma csönd-et*\*) tart vissza markában: — ahogy az opera költőjével is elégedetlenek vagyunk, ha a legmagasabb érzések számára nem tud melódiát találni, hanem csak érzéses „természetes“ dadogást és kiál-

---

\*) Célzás Hamlet végszavára: *A többi néma csönd.*

tást! Itt t. i. *kell*, hogy az illúzió közönséges ingere magasabb ingernek adjon helyet! A görögök messze, — ijesztően messze! — mentek ezen az úton. Amint a színpadot lehető legkeskenyebbre szabják s minden mély háttérrel való hatást eltiltanak maguktól; amint a színésznek lehetetlenné teszik az arcjátékot és könnyű mozgást s őt ünnepélyes, merov maszkarává változtatják, éppúgy magát a szenvedélyt is megfosztották a mély háttérétől s törvényévé tették a szép beszédet, sőt elkövettek mindent, hogy ellensúlyozzák a félelmet- és részvétet-keltő képek elemi hatását: mert ők *nem akartak félelmet és részvéte*t — tisztelet becsület Aristotelesnek, sőt a legfőbb tisztelet, becsület! de ő bizonyára nem találta el a szöveget, annál kevésbé a fején, amidőn a görög tragédia végső céljáról beszélt! Tessék egyszer a görög tragikus költőket abból a szempontból meg nézni, *mi* keltette föl leginkább szorgalmukat, érzékenységüket, versengésüket — korántsem az a szándék, hogy a nézőt heves érzésekkel bírják le! Az athéni ember azért ment a színházba, hogy *szép beszédet halljon!* Az ékesbeszéd volt Sophokles főgondja! — bocsánat ezért az eretnekségemért! — Egészen másképp áll a dolog a *komoly operával*: összes mesterei igyekeznek elkerülni, hogy személyüket valahogy meg ne értsék. „Egy alkalmilag megragadott szó ám hadd legyen segítségére a figyelmetlen hallgatónak: de egyébként *kell*, hogy a helyzet, egészben véve, önmagát magyarázza — a *beszéden* nincs semmi súly!” — Így gondolkoznak mind s így mind könnyelmű játékot űztek a szavakkal.

Lehet, hogy csak nem volt merszük, hogy ki is fejezzék a szó semmire-becsülését: ha Rossiniben egy szemernyivel több a vakmerészség, akkor az egész darabban csak la-la-la-t énekeltet vala — s volt volna benne értelem! Az opera személyeinek ugyanis nem kell „szóra“ hinni, hanem csak hangra! Ez a különbség, ez a szép *természetellenesség*, amelyért az operát látogatják! Még a *recitativo secco*-t sem kell tulajdonképpen mint szót és szöveget hallgatni: sőt inkább ennek a félmuzsika-fajtának az a feladata, hogy a muzikális fülnek először is egy kis nyugalmat adjon a *melódiától*, ezen művészet legszublímabb s ezért legmegerőltetőbb élvezetétől — de nagyon hamar más célt is szolgál: szítja a türelmetlenséget, nötteti az ellenkezést önmaga s ébreszti az új sóvárgást az *egész* muzsika, a melódia iránt. — Hogy vagyunk ebből a szempontból a Richard Wagner művészetével? Talán ugyanígy? Talán más-ként? Sokszor úgy tűnt nekem, mintha alkotásainak úgy szövegét, *mint* zenéjét is az előadás előtt könyv nélkül kellene megtanulni, mert enélkül mintha nem *hallanók* sem a szavakat, sem magát a muzsikát.

## 81.

*Görög ízlés.* — „Ugyan mi a szép ezen?“ — mondá ama földmérő az „Iphigenia“ előadása után — „hisz semmit sem bizonyítanak be benne!“ Vajjon a görögök olyan messze estek-e ettől az ízléstől? Legalább Sophoklesnél „mindent bebizonyítanak“.

*Az „esprit“ nem görögös.* — A görögök egész gondolkozásukban leírhatatlanul logikusak és egyszerűek; ebbe — legalább is hosszú virágkorukban — nem úntak bele, ahogy a franciák oly gyakran beleűnnak: ők nagyon, de nagyon szeretnek egy-egy kis ugrást csinálni az ellenkezőbe, s a logika szellemét tulajdonképpen csak akkor bírják elviselni, ha egy sereg ilyen apró félreugrással elárulja *társias* illendőségét, *társias* önmegtágadását. A logikát szükségesnek látják, akár a kenyeret és vizet, ámde — éppúgy, mint azt is — afféle rabkosztanak, mihelyt tisztán és egyedül kellene avval élniök. A jó társaságban az embernek sohasem szabad azt akarnia, hogy teljesen, s csak neki legyen igaza, amint ezt minden tiszta logika követeli: innen van egy kis adag érthetetlenség minden francia „esprit“-ben. — A görögök társasági érzéke sokkal kevésbé volt kifejlődve, mint a mai s régi franciáké: ezért van oly kevés *esprit* még a legszellemesebb férflaiban is, ezért oly kevés az élc még élcfaragóikban is, ezért — óh, hisz már ezeket a mondataimat sem fogják elhinni, pedig mennyi ilyes van még a lelkemben! — *Est res magna tacere*\*) — mondja Martialis az összes szószátyárokkal.

*Fordítások.* — Valamely kor történeti érzékének fokát azon lehet megmérni, mint készít ez a kor *fordításokat* s mint törekszik régmúlt idők és könyvek

---

\*) „Nagy dolog a hallgatás.“

bekebelezésére. Corneille franciái — s még a forradalomkoriak is — oly mértékben mentek rá a római Régiségre, amire nekünk már nem volna meg a bátorságunk — hála magasabb történelmi érzékünknek. S maga a római ókor: mily erőszakosan s egyszerűs mind naívan tette rá a kezét a görög régebbi ókor minden jó és magas dolgára! Mint fordították írói azt bele a római jelenkorba! Mily szándékosan és kíméletlenül törölték el a pillanat-pillangó szárnyának hímporát! Horatius például így fordította helyül-közzel Alkaiost vagy Archilochost; Propertius Kallimachost és Philetast (*ha szabad* ítélnünk: a Theokritossal egyenrangú e két költőt): mit bánták ők, hogy az eredeti költő ezt, azt átélte, s ennek jeleit költeményébe írta! — mint költők idegenkedtek a régészkedő szimattól, amely előfutárja a történelmi érzéknek; mint költők nem ismerték el ezeket az egészen személyes dolgokat, neveket, egy-egy város, tengerpart, évszázad *sajátos* viseletét és arculatát, hanem menten a jelenvalót és rómaiakat tették a helyére. Mintha ezt kérdeznék tőlünk: „Miért ne tennők a régít magunk számára újjá, s miért ne helyezkednénk el benne *mi* kényelmesen? Miért ne volna szabad enlelkünket belefűnünk ebbe a holttetembe? Mert biz' az halott: s mily csúf minden, ami halott!“ — Ők nem ismerték a történelmi érzék élvezetét; a múlt és idegen gyötrellem volt nekik, s mint rómaiaknak inger és ösztöke római hódításra. Valóban, akkor, ha fordítottak, hódítottak, — nemcsak azzal, hogy a történelmi vonásokat elhagyták: hanem úgy, hogy beleillesztették



a jelenre való utalást; mindenekelőtt kitörölték a költő nevét, a sajátjukat tették helyére, — s nem a lopás büntudatában, sőt az *imperium Romanum* legeslegjobb lelkiismeretével eltelve.

84.

*A költészet eredetéről.* — Az ember fantasztikus természetének kedvelői, akik egyszersmind az ösztönszerű moralitás tanát is képviselik, így következtetnek: „Föltéve, hogy minden korban a hasznot istenítették legjobban, honnan került akkor a költészet a világba; a szónak ez a ritmizálása, amely a közlés világosságának inkább árt, semmint használ s amely mindemellett mintegy az összes hasznos célszerűségek kigúnyolásaképpen az egész földkereksége talajából kiszökkent és felnőtt s ezt teszi még ma is. A költészet vadul szép értelmetlensége megcáfol titeket, ti utilitáriusok! Hogy egyszer *elszabaduljon* a hasznosságtól — éppen ez emelte föl az embert, ez ihlette őt az erkölcsösségre és művészetre!“ Nos, ebben ez egyszer az utilitariusok szájukíze szerint kell beszélnem, — úgysis száanalom elnézni, mily ritkán van igazuk! Azokban az ősidőkben, amelyek a poézist létre szólították, mégis csak hasznosságot tartottak szem előtt, még pedig fölötte nagyot — akkor, amidőn beleengedték a beszédbe a rhythmust, azt a hatalmat, amely a mondat minden atómját újra rendezi, megválogattatja a szavakat, új színt ad a gondolatnak, sötétebbé, idegenebbé, távolabbivá teszi: persze *babonás hasznosság* volt ez! A ritmussal azt célozták, hogy valamely



emberi kérés mélyebben vésődjék ezzel az istenek emlékezetébe; mert észrevették, hogy az ember is jobban megtartja a verset, mint a kötetlen beszédet; azt hitték, hogy a ritmikus tik-tak nagyobb távolságokra meghallható s a ritmizált ima közelebb fér az istenek füléhez. Mindenek fölött azonban azt az elemi, ellenállhatatlan hatást akarták kiaknázni, amelyet az ember a zene hallatára önmagára érez; a ritmus kényszer; lebírhatatlan kedvet ébreszt, hogy az ember engedjen neki, velehangozzék (részét vegyen benne); nemcsak a lábak lépése, maga a lélek is követi a taktust — valószínű tehát, így következtek: az istenek lelke is követi! Ezért megkísérelték, hogy őket a ritmussal *kényszerítsék*, rajtuk hatalmat gyakoroljanak: a költészetet magikus tör hurkaként vetették reájuk. De volt egy még furcsább fölfogás is, és úgy lehet, ez hatott leg-hatalmasabban a költészet létrejöttére. A pythagoreusoknál mint filozófiai tanítás és a nevelés mestert fogása jelentkezik: ám sokkal előbb, semhogy filozófusok voltak, már elismerték a zene érzés-kisütő, lélektisztító, lélekszelidítő erejét, melyet éppen a zenében lévő ritmikus elem révén gyakorol. Ha a lélek helyes feszültsége és harmóniája elveszett, *táncolni* kellett, a dalnok taktusa szerint — ez volt ennek az orvosművészetnek recipe-je. Vele Terpan-der lázadást csillapított le, Empedokles őrjöngőt nyugtatott, Damon egy szerelemtől senyvedő ifjút tisztított meg; ezzel fogták gyógyításra a megvadult, bosszúszomjas isteneket is. Először azzal, hogy szenvedélyeik mámorát és csapongását a felső fokra

hajtották, tehát az Őrjöngőt Őrültté, a bosszúszom-  
jast bosszútól ittassá tették: — minden orgiasztikus  
kultusz egyszerre akarja kisütni és orgiává tenni  
az istenség „ferocia“-ját,\*) hogy utána szabadabbnak,  
nyugodtabbnak érezze magát és békén hagyja az  
embert. *Melos*, gyökere szerint, szelídítő szert jelent,  
nemcsak, mert maga szelíd, hanem, mert szelíd utó-  
hatású. — S nemcsak a vallásos dalnak, hanem a  
legrégibb idők világi dalának is előföltétele, hogy  
a ritmikus elem magikus erőt gyakoroljon, pl. a  
vízmerítésnél és evezésnél: a dal az itt tevékenyek-  
nek képzelt daemonok lebűvölése; készségesekké,  
nem-szabadokká, emberi eszközökké teszi őket. S  
minden cselekvésnél alkalom és ok nyílik az ének-  
lésre — *minden* cselekvés a szellemek segítségéhez  
van kötve: varázsdal és ráolvasás, úgy látszik, a  
költészet ősalakjai. Ha a verset a jóslatban is hasz-  
nálták — a hexametert a görög monda szerint  
Delphiben találták ki, — a ritmusnak itt is kény-  
szer gyakorlása volt a rendeltetése. „Magának vala-  
mit jósoltatni“ — ez eredetileg (a görög szó — előttem  
valószínű — levezetése szerint) annyit jelent, mint  
„maga számára valamit meghatároztatni“; az ember  
azt hiszi, hogy kikényszerítheti a jövőt azáltal, hogy  
megnyeri magának Apollót, aki, a legrégibb fölfog-  
ás szerint sokkal több, mint egy előrelátó isten.  
Ahogy a formulát kimondják, betűszerinti és rit-  
mus-pontossággal, úgy köti meg a jövőt: ám a for-  
mula magának Apollonak találmanya s ő, mint a  
ritmusok istene, meg tudja kötni a sors isten-

---

\*) Vad és dacos bátorságát.

nőit is. — Tehát, ha az egészet végigtekintjük, kérdezzük: volt-e a régi, babonás emberfajta számára egyáltalában valami *hasznosabb*, mint a ritmus? Ezzel mindent el lehetett érni: mágikus módon előmozdítani egy munkát; megjelenésre, közellétre, kérés meghallgatására kényszeríteni valamely istenséget; a jövőt az ember akarata szerint eligazítani; a maga lelkéből valamely túlságot (félelem, mánia, részvét, bosszúvágy) kisütni, azt fölszabadítani, sőt nemcsak a maga lelkét, hanem a leggonoszabb daemonét is, — a vers nélkül az ember semmi sem volt, a vers által majdnem istenné lett. Az ilyen alapérzést nem lehet többé teljesen kiirtani — és még most is, az ilyen babona ellen hosszú évszázadok óta folytatott harc és munka után is előfordul, hogy közülünk egyik-másik legbölcsebb is bolondjává lesz a ritmusnak, ha nem egyébben, hát abban, hogy valamely gondolatot *igazabbnak* érez, ha mértékes alakja van s isteni hopszaszában lejt elő. Avagy nem fölötte mulatságos-e, hogy a legkomolyabb filozófusok is, akik egyébként olyan szigorúan vizsgálgatnak minden bizonyosságot, még mindig hivatkoznak *költői ígéretek*re, hogy saját gondolataiknak erőt és hitelt adjanak? — pedig az igazságnak veszedelmesebb, ha a költő helyesli, mintha ellenzi! Mert mint Homeros mondja: „Hisz sokat füllentenek a dalnokok!”

85.

*A jó és a szép.* — A művészek folyvást *dicsőítenek* — egyebet sem tesznek —; és pedig dicsőítik mindazon állapotokat és dolgokat, amelyek abban a hír-

ben állanak, hogy az ember mellettük vagy bennük egyszer jónak, vagy nagynak, vagy mámorosnak, vagy ittasnak, vagy vidámnak, vagy bölcsnek és jól érezheti magát. Ezek a *kiválasztott* dolgok és állapotok, amelyek értékét az emberek boldogságuk szempontjából biztosnak és fémjelzettnek tartják, a művészek tulajdonképi tárgyai? Ők mindig lesben fekszenek, hogy ilyesmire bukkanjanak, s azt a művészet területére átvigyék. Azt akarom mondani: nem ők maguk a boldogság és a boldog becsüsei, de ők mindig e becsüsök közelébe tolulnak, s a legnagyobb kíváncsisággal és mohósággal, hogy értékeléseiket azonnal a maguk hasznára fordítsák. Mint-hogy pedig türelmetlenségükön kívül rendelkeznek a hirnökök nagy tüdejével és a kengyelfutók lábával is: ők mindig az elsők közt fogják dicsőíteni az új jót, s gyakran oly színben fognak föltűnni, mintha ők mondták és taksálták volna azt először jónak. Ám ez, ismétlem, tévedés: ők csupán gyorsabbak és hangosabbak, mint az igazi becsüsök. — S vajjon kik ezek? A gazdagok és henyék.

## 86.

*A színházról.* — Ez a nap újból megajándékozott erős és magasztos érzelmekkel, s ha estéjén muzsikához és művészethez juthatnék, igen jól tudom miféle muzsika és művészet *nem* kellene nekem, t. i. nem kellene mindafajta, amely hallgatóit szeretné mámorba ejteni, őket az erős és magasztos érzés egyetlen pillanatához *fölhajszolni*, — a lelki-mindennapiság azon embereit, akik estende nem

diadalkocsin robogó győztesekhez, hanem fáradt öszvérekhez hasonlatosak, akiken az élet kissé túlsűrűn gyakorolta ostorát. Mit is tudnának azok az emberek egyáltalában „magasabb hangulatok“-ról, ha nem volnának a világon mámorosító szerek és ideális ostorcsapások! — de így külön lelkesítőik vannak, mint ahogy megvannak a maguk borai. De mit *nekem* az ő italuk és az ő ittasságuk! Kell is a lelkesnek bor! Sőt inkább bizonyos undorral tekint a szerekre és szerzőkre,\*) akik kellő alap nélkül hatást akarnak elérni — a lélek dagadó áráját majmolván! — Micsoda? Szárnyakat ajándékoznak a vakondnak és büszke képzelődést — lefekvés előtt, mielőtt odujába búvik? Színházba küldik, s vak és fáradt szemé elé nagyítóüvegeket tesznek? Emberek, akiknek élete nem „cselekvés“, hanem csak üzlet,\*\*) ott ülnek szemben a színpaddal és idegenszerű lények dolgát figyelik, akiknek bizony az élet több üzletnél! De erre ti azt mondjátok: „Így mulatságos ez, így kívánja a műveltség!“ — Nos hát! Akkor én nagyon is gyakran híjával vagyok a műveltségnek: mert ez a látvány nagyon is sűrűn kelt bennem undort. Aki elég tragoediát és komoediát talál magán, legszívesebben távolmarad a színházról, vagy kivételesen, az egész történés — beleértve a színházat, a közönséget, a költőt — lesz előtte a tulajdonképi tragikus és komikus nézőjátékká, úgyhogy ehhez képest az előadott darab mindig csak keveset jelent. Aki olyas valaki

---

\*) Az eredetiben: „auf die Mittel und Mittler“.

\*\*) Az eredetiben szójáték: „Keine *Handlung*, sondern ein *Geschäft*“, — utalással a színpadra és a nézők foglalkozására.



egy kicsit, mint Faust és Manfred, mit törődik az a színház Faustjai- és Manfredjaival! — ellenben bizonyára elgondolkozik azon, *hogy* efféle alakokat egyáltalában színre hoznak. Miért hozzák a *legerősebb* gondolatokat és szenvedélyeket azok elé, akik a gondolkodásra és szenvedélyre egyaránt képtelenek — s csak a *mámorra* képesek! S *azok* legyenek *ennek* szerelei! Színház és muzsika az európai ember hasis-szívása és betel-rágása! Óh, ki beszéli el egyszer nekünk a bódítószerek egész történetét! — hisz ez majdnem a „műveltség“, az ú. n. magasabb műveltség története!

87.

*A művészek hiúságáról.* — Úgy gondolom, a művészek gyakran azért nem tudják, amit legjobban kellene tudniok, mert hiúk és valami büszkébbre irányozzák törekvésüket, mint aminőknek látszanak ezek a kis növények, amelyek pedig ujonnan, különös szépségben, valódi tökéletességben s az ő talajukon bírnak nőni. Tulajdon kertjük és szőlőjük közelfekvő jószágát félvállról becsülik le s szeretetük nem egyenrangú belátásukkal. Ime egy muzsikus, aki minden társánál nagyobb mester abban, hogy megtalálja a szenvedő, elnyomott, megkínzott lelkek birodalmának hangjait s megszólaltassa még a néma állatokat is. Nincs párja a késő-ősz, a végső, legvégső, legrövidebb élvezés leírhatatlanul megható boldogságának színeiben; ismer egy hangot a lélek ama titkos s hátborzongató éjszakái számára, amikor ok és okozat mintha kikökörkentek volna s minden percben előállhatna valami a „semmiből“; min-



den társa közt a legszerencsésebben merít az emberi boldogság s mintegy kiürített pohara fenekéről, ahol a legádázabb örömesöppek utoljára összefolytak a mézédésekkel; ő ismeri a lélek ama fáradt vonzóódását, amikor már nem tud sem ugorni, sem repülni, sem járni; riadt tekintetéből eltitkolt fájdalom, a vigaszt nem ismerő megértés, a vallo- más nélkül való búcsúvétel beszél; igen, mint minden titkos nyomorúság Orpheusa nagyobb ő bár- kinél s ő egyáltalában nem egy olyan dologgal gazdagította a művészetet, ami addig kifejezhetet- lennek s magához a művészethez méltatlannak lát- szott s amit szavakkal legfeljebb elriasztani lehe- tett, nem fölfogni, — gyarapította a lélek sok egész kicsi és mikroszkópikus dolgával: igen, ő az egész kicsinynek mestere. De ő nem *akar* az lenni! Ellen- kezőleg, *jelleme* a nagy falakat és a merész fali festést kedveli! Nem veszi észre, hogy *szellemének* más az ízlése, hajlama s legjobban szeret össze- omlott házak zugolyaiban üldögdélni: — itt, rejtve, ön- maga előtt is rejtve, festi ő igazi mesterműveit, amelyek mint igen rövidek, gyakran *egyetlen* tak- tusból állnak — ekkor lesz ő egészen jóvá, naggyá, tökéletessé, sőt talán *csak* ekkor. — De ő ezt nem tudja! Túlságosan hiú hozzá, hogysem tudhatná.\*)

88.

*Komolyság az igazság körül.* — Komolyság az igazság körül! Mily különbözött értenek ezen! Lehet,

---

\*) Egyike a Wagnerre címzett burkolt, fájdalmas szem- lélődéseknek.

hogy épp azok a nézetek, bizonyítási és vizsgálati módok, amelyeket valamely gondolkozó magukban véve mint valami könnyelműséget érzett, amelyeknek ebben vagy abban az órában, szégyenszemre, engedett, — lehet, hogy épp ezek a nézetek valamely művészetben, aki rájuk akad s egy ideig velük él, azt a meggyőződést keltik, mintha éppen most ragadta volna meg őt az igazság körül való legmélyebb komolyság, s csodálatos, hogy ő — művész létére — mégis egyszersmind a legkomolyabb vágyat érzi a látszat ellentéte iránt. Lehetőséges az is, hogy valaki éppen komolykodó pathosával árulja el, mily felületesen és eléggülten játszadozott eleddig szelleme a megismerés birodalmában. — S vajjon nem árulónk-e minden, amit *fontosnak* veszünk? Megmutatja, hol vannak súlyaink és mire nincsenek súlyaink?

89.

*Most és hajdan.* — Mit ér minden remek-művészetünk, ha az a magasabb művészet, az ünnepségek művészete kiveszett közülünk! Egykor minden műredek az emberiség nagy ünneplő-útján volt felállítva, mint magasztos és boldog pillanatok emlékjele. Manapság a műremekekkel a szegény kimerülteket és betegeket akarják elcsalni az emberiség nagy passió-útjáról, egy röpke, élveteg pillanatra, egy kis mámort és örültséget kínálnak nekik.

90.

*Fény és árny.* — A könyvek és írások különböznek az egyes gondolkozók szerint: az egyik könyvébe gyűjtötte a fényt, amelyet hirtelen el tudott csenni és

haza tudott vinni egy előtte föllobogó megismerés sugaraiból; egy másik csak árnyék-mását, szürke-feketében tartott éji képét adja annak, ami előző nap lelkében fölépült.

91.

*Óvatosság.* — Ismeretes, hogy Alfieri igen sokat föllentett, amidőn bámuló kortársainak élete történetét elbeszélte. Füllentett a maga ellen gyakorolt despotizmusból, amelyet pl. azzal árult el, ahogyan sajátos nyelvet alkotott magának és magát költővé tyrannizálta; — végül elért a fenség egy szigorú formájáig, amelybe életét és emlékezetét *beleprécelte*: valószínű, hogy nem kis kínnal. — Különben Platon élettörténetének se adnék hitelt, ha ő maga írta volna; éppoly kevésbé, mint a Rousseau-énak vagy Dante *Vita nuova*-jának.

92.

*Próza és költészet.* — Figyeljük meg, hogy a próza nagymesterei majdnem mindig költők is voltak, akár nyilvánosan, akár csak titokban s a „kamrácska“ számára; s valóban, csak *szemtől-szembe a poézissal* frunk jó prózát! Mert ez szakadatlan, művészi harc a poézissal: minden bája abban áll, hogy állandóan kitér a költészet elől és ellentmond neki; minden elvont kifejezés mint a költészettel való incselkedés s mintegy csúfondáros hangon óhajt megjelenni; minden szárazsága és hűvössége ejtse bájos kétségbe a bájos istennőt; gyakran történik pillanatnyi közeledés, kibékülés s azután ismét hirtelen visszaugrás, kicacagás; nem egyszer fölvonják a függönyt, éles vi-

lágítást engednek be, mialatt az istennő éppen félhomályait és tompa színeit élvezi; gyakran szájából veszik ki a szót s oly melódiára danálják le, amelynél az istennő finom kezét finom fülecskéi elé tartja, — s így ezer meg ezer kedvtelése van ennek a háborúnak, — beleszámítva a vereségeket is — amelyekről a költőietlen, ú. n. prózai emberek mitsem tudnak; — ezek persze nem is írnak és beszélnek egyebet, mint rossz prózát. *A háború minden jó dolog atyja, a háború az atyja a jó prózának is!* — Négy különös és valóban költői férfi élt ebben a században, aki elérte a próza mestere rangját, holott századunk nem termett erre — még pedig — mint jeleztük — költészetben való szorgénysége miatt. Nem szólván Goethéről, akit joggal vesz magáénak az az évszáz, mely őt szülte: itt látom Giacomo Leopardi-t, Prosper Mérimée-t, Ralph Waldo Emerson-t és Walter Savage Landort, az *Imaginary conversations* szerzőjét, mint olyanokat, akik méltók a „próza mestere“ nevezetre.

93.

*De hát miért írsz akkor?* — *A.:* Nem tartozom azok közé, akik nedves tollal kezükben *gondolkoznak*; még kevésbé azok közé, akik födetlen tintatartójuk előtt engedik át magukat szenvedélyeiknek, székükön ülven, a papírlapra meredvén. Én bosszankodom, vagy szégyenkezem minden írásomon; írni számomra olyan mint a szükségvégzés — még az is undor nékem, ha hasonlatban beszélek róla. — *B.:* De hát akkor miért írsz? — *A.:* Hja, kedvesem, köztünk legyen mondva: eddig nem találtam más eszközét, hogy *megszabaduljak* gondolataimtól. — *B.:* És miért akarsz

tőlük megszabadulni? — *A.*: Hogy miért akarok? Hát akarok-e? Kénytelen vagyok vele. — *B.*: Elég! Elég!

94.

*Növés a halál után.* — Ama kis, merész, morális mondásokat, melyeket Fontenelle halhatatlan *Dialogues des morts*-jában (Holtak Párbeszédei) odavetett, a maguk idején egy nem éppen ártalmatlan szellem paradox játékának vették; még az ízlés és *esprit* legfőbb bírái sem láttak bennök többet — lehet, hogy maga Fontenelle sem. De íme valami hihetetlen történik: ezek a gondolatok igazságokká válnak! A tudomány *bebizonyítja* őket! A játék komolyra fordul! S *mi* ama párbeszédeket más érzéssel olvassuk, mint Voltaire és Helvetius olvasták, s szerzőjüket önkéntelenül más és *sokkal magasabb* szellemi rangosztályba emeljük, mint azok tették, — vajjon joggal-e, vagy sem?

95.

*Chamfort.* — Hogy az ember és a tömegek egy olyan ismerője, mint Chamfort, a tömeg segítségére sietett, s nem maradt félrevonulva filozófiai lemondással és védekezéssel, ezt csak a következőleg bírom magamnak megmagyarázni: Volt egy ösztöne, amely erősebb volt a bölcseségénél és sohasem nyert kielégülést: gyűlölete a vér minden *noblesse-e* ellen: lehet, hogy az az anyja ősi, nagyon is megmagyarázható gyűlölete volt, amelyet benne szentté avatott anyja iránti szeretete. — bosszúösztön serdülő fiúéveiből, amikor leste az órát, hogy anyját megbossúlja.\*) S íme: az élet, lángelme, s ah, javarészt

---

\*) Törvénytelen gyermek volt.

bizonyára az ereiben csörgedező atyai vér arra csábította, hogy éppen ebbe a *noblesse*-be sorakozzék, ahhoz mérje magát egyenrangúként — sok, sok évig! Végül azonban nem bírta elviselni tulajdon látványát, a régi ember látványát a régi *régime* alatt; heves bűnbánatra gerjedt, s e *szenvedélyében* húzta fejére a tömeg köntösét, mint az ő szőresuháját! Lelkiismeretét furdalta, hogy elmulasztotta a bosszút. — Föltéve, hogy Chamfort akkor egy fokkal filozófusabb marad: a forradalom nem kapta volna meg tragikus iróniáját és legélesebb tövisét: sokkal ostobább esetül tűnnék, s nem volna a lelkek oly erős csábítója. Chamfort gyűlöletén és bosszúján azonban egy egész nemzedék nevelődött: s még a legnevesebb szellemek is végigjárták iskoláját. Hisz pl. Mirabeau úgy nézett föl Chamfortra, mint magasabb és idősebb én-jére, akitől ösztönzést, intelmeket, ítéleteket várt és viselt el, — az a Mirabeau, akit mint embert a nagyság egészen más rangja illet meg, mint akár a tegnap és ma államférflak legfőbb nagyjait. — Különös, hogy ilyen barát és szószóló mellett is a moralisták e legelémesebbje idegen maradt a franciáknak, csakúgy, mint Stendhal, akinek talán a *jelen* század összes franciái közt gondolatokban legdúsabb szeme s füle volt. De talán ez utóbbiban alapjában véve túlsok volt a németből és angolból, semhogy a párizsiaknak még elviselhető volna? Holott Chamfort, akinek lelke gazdag volt mélységekben, hátterekben, aki komor, szenvedő, izzó lélek volt, — olyan gondolkozó, aki a nevetést az élet ellen való orvosszerűl tartotta szükségesnek,



s majdnem elveszettnek hitte magát olyan nap, amidőn nem nevetett — ez a Chamfort inkább olasznak és Dante s Leopardi vérrokonának látszik, mint franciának! Ismeretesek Chamfort utolsó szavai: „Óh barátom — mondá Sieyès-hez — végre távozom ebből a világból, ahol kell, hogy a szív megszakadjon vagy ércé váljék.“ — Bizonyára nem egy haladó *francia* szavai ezek!

96.

*Két szónok.* — E két szónok egyike csak akkor éri el ügye egész értelmét, ha átengedi magát a szenvedélynek: csupán ez szivattyúz elég vért és hévséget agyába, hogy magas szellemét nyilvánulásra kényszerítse. A másik olykor megkísérli ugyanezt: hogy a szenvedély segítségével ügyét tele hanggal, hévvel és elragadóan adja elő — ám ez rendesen balul üt ki. Ilyenkor csakhamar homályosan, zavarosan beszél, túloz, kifakad s bizalmatlanságot kelt ügye értelme iránt: sőt maga is érzi ezt a bizalmatlanságot s ebből magyarázható szava hirtelen félrevásása a leghidegebb s legviszszatasztóbb hangokba, amelyek a hallgatóban kétséget ébresztenek, vajjon egész szenvedélyessége valódi volt? Nála a szenvedély mindenkor elárasztja a szellemet; talán mert az erősebb, mint az elsőnél. Ámde ereje tetőpontján van, ha ellentáll érzése előretoluló viharának s ezt szinte kigúnyolja: szelleme csak ekkor lép elő rejtekéből egészen, mint logikus, gúnyos, játékos és mégis borzasztó szellem.

*Az írók szószátyárságáról.* — A dühnek megvan a szószátyársága: gyakori jelenség Luthernél, de Schopenhauernél is. Tapasztalunk bőbeszédűséget a fogalmi formulák fölös készlete következtében, pl. Kantnál. Van bőbeszédűség annak következtében, hogy valaki élvezi ugyanazon dolog folyton új forgatását; ezt megtaláljuk Montaigne-nél. A kaján természetek szószátyársága: annak, aki a jelenkor írásait olvassa, két író fog erről eszébe jutni. Van bőbeszédűség jó szavak és nyelvformák élvezése következtében: nem ritka Goethe prózájában. Van szőzaporítás az érzések lármáján és zürzavarán érzett tiszta tetszésből: példa rá Carlyle.

*Shakespeare dicsőségére.* — A legszebb, amit Shakespeare-nek, az *embernek* dicsőségére mondhatnánk, ez: hitt Brutusban és az efajta erényre egy porszemnyi bizalmatlanságot sem vetett! Neki szentelte legjobb tragédiáját, — még ma is hamis címmel nevezik\*) — neki és a magas erkölcsiség legfélelmetesebb lényegének. A lélek függetlensége — erről van itt szó. Ennek érdekében nincs áldozat, amely túlnagy volna: kell, hogy az ember legjobb barátját is föláldozza neki s bárha a legnagyobb szerű ember, a világ díszo, páratlan lángész, — ha t. i. a szabadságot, mint nagy lelkek szabadságát szeretjük s ezt veszélyezteti az a nagy ember: — bizonyos, hogy Shakespeare ilyenfor-

---

\*) Julius Caesar, amelyben Brutust lehet a dráma hőségének venni.

mán érezhetett! A magasság, amelyre Caesart állítja, a legfőbb megdöntés, melyben Brutust részesíthette: csupán ezáltal emeli ennek belső problémáját igazában a roppant méretbe s éppúgy a lelki erőt is, amely ezt a csomót képes volt szétvágni! — S vajjon csakugyan a politikai szabadság volt-e, amely ezt a költőt a Brutussal való együttérzésre hajtotta — Brutus bűntársává tette? Vagy talán a politikai szabadság csak valami kimondhatatlannak szimbolikája volt? Talán a költő tulajdon lelkének valamely ismeretlenül maradt sötét eseménye és élménye előtt állnánk, amelyről csak jelekben akart beszélni? Micsoda minden Hamlet-melancholia Brutus melancholiájához képest! — s úgy lehet, Shakespeare ezt is éppúgy ismerte, tapasztalatból, mint amazt! Talán neki is megvoltak sötét órái és gonosz angyalai, mint Brutusnak! — De bármily hasonlóságok és titkos vonatkozások forogtak is fenn: Shakespeare Brutus egész emberisége s egész erénye előtt földre borult s méltatlannak, távolinak érezte magát: — ennek bizonyosságát beleírta tragoediájába. Kétszer hozott benne színre költőt s kétszer olyan türelmetlen és szélső megvetést zúdított rá, hogy szinte kiáltásnak, — a maga-megvetése kiáltásának hangzik. Brutus, maga Brutus is türelmét veszti, amidőn a poéta föllép, képzelődően, pathetikusan, tolakodóan, aminők a poéták lenni szoktak, mint olyan lény, aki duzzadni látszik a nagyság lehetőségeitől — az erkölcsi nagyságától is — s a tett és élet filozófiájában ritkán viszi föl akár csak a legközönsegesebb derekasság is. „S ha ő ismeri is a kort, én ismerem szeszélyeit, — el ezzel a csörgősipkás bo-

hóccal!“ — kiáltja Brutus. Tessék ezt megint visszafordítani a poéta lelkébe, aki költötte.

99.

*Schopenhauer hívei.* — Amit kultúrnépek és barbárok érintkezése alkalmával látunk: hogy t. i. az alacsony kultúra a magasabbtól legelőször ennek bűneit, gyöngéit és kicsapongásait veszi át, ettől azután ingert érez magán, s végre az elsajátított bűnök és gyöngék révén a magasabb kultúra értékesebb erejéből is átárasztat magába valamit: — ezt a közelben, barbár-népekhez való utazások nélkül is szemlélhetjük, persze kissé finomítva, átszellemítve, s nem olyan kézzelfoghatóan. Mit szoktak például *Schopenhauer* németországi követői mesterüktől legelőbb átvenni? — Hisz kell, hogy e követők, mesterük fölényes kultúrájához mérve elég barbároknak érezzék magukat, hogy ők is tőle barbár módra megbüvöltessenek és elcsábíttassanak. Vajjon kemény tény-érzéke, a világosságra, értelemre való becsületes törekvése, amely őt gyakran annyira angolnak s olyan kevésbé németnek mutatja, az, amit e követők legelőbb vesznek át? Vagy talán intellektuális lelkiismeretének ereje, amely *kibírt* egy élet-hosszig tartó ellentmondást a lét és akarát közt, s amely őt arra kényszerítette, hogy írásaiban is állandóan s majdnem minden pontban ellentmondjon önmagának? Vagy talán tisztasága az egyház és a keresztény istenség dolgaiban? — mert ebben minden eddigi német filozófusnál tisztább volt, úgyhogy „mint voltaireianus“ élt és halt. Vagy a szemlélet

intellektualitásáról, az oksági törvény aprioritásáról, az intellektus eszköz-természetéről, az akarat kötöttségéről szóló halhatatlan tanításai? Nem, mindennek nem érzék varázserejét: ellenben Schopenhauer misztikus zavarai és kapkodásai azokon a helyeken, amelyek a tényekhez ragaszkodó gondolkozó elesábíttatta és megronttatta magát attól a hívságos ingertől, hogy a világ talányfejtője legyen, — az *egyetlen akaratról* szóló bebizonyíthatatlan tanítás („minden ok csak alkalmi oka az akarat bizonyos időben, bizonyos helyen való fellépésének“, „az élet-akaras minden lényben, a legcsekélyebben is egészen és osztatlanul megvan, oly tökéletesen, mint minden valaha létezettben, létezőben és leendőben együttvéve“), az *individuum tagadása* („minden oroszlán voltakép csak egy oroszlán, az egyedek sokasága csupán látszat“; valamiképen a *fejlődés* is csak látszat: — hiszen Lamareck gondolatát „geniális, abszurd tévedésnek“ mondja), a *genieről* való rajongása („az esztétikai szemléletben az egyén már nem egyén, hanem a megismerésnek tiszta, akaratnélküli, fájdalomnélküli, időtlen alanya“; „az alany, amennyiben a szemlélt tárgyban teljesen felolvad, magává e tárgygyá lett“), a *részvétről* s a *principium individuationis*-nak általa lehetővé tett áttöréséről, mint az erkölcsiség forrásáról szóló esztelenségek, hozzászámítva az efféle állításokat: „a lét célja tulajdonkép a halál“, — „*a priori* nem lehet egyenesen tagadni annak a lehetőségét, hogy valamely, már halott embertől ne eredhetne magikus hatás“: íme a filozófus ezen és hasonló *kicsapongásai* és hibái azok, amiket a kö-



vetők legelőbb vesznek át és tesznek hitük tárgyává: — hibákat és kicsapongásokat ugyanis a legkönnyebb utánozni; azok nem kívánnak meg hosszas előgyakorlatokat. — Ámde szóljunk a ma élő schopenhauerianusok leghíresebbjéről, Richard Wagnerről. — Ő hasonlókép járt, mint más nem egy művész: elhibázta a maga alkotta alakok magyarázatát s félreismerete legsajátosabb művészetének ki nem mondott filozófiáját. Richard Wagner egész élete közepéig félrevezetette magát Hegeltől; ezt tette még egyszer, amidőn később alakjaiból Schopenhauer tanítását olvasta ki, s „akarat“, „genie“ és „részvét“ terminusokkal kezdte magának formulázni azokat. Mindamellett igaz marad: mi sem áll annyira ellentétben Schopenhauer szellemével, mint Wagner hőseinek sajátosan wagneri elemei — értem: a legerősebb önzés ártatlansága, a nagy szenvedélyben, mint a magánvaló „jó“-ban való hit, egy szóval: mint a Siegfried-szerű hőseinek ábrázata. „Mindez még inkább Spinoza-illatú, semmint az enyém“ — mondaná talán Schopenhauer. Bármily alapos okai lehettek tehát Wagnernek, hogy éppen egyéb filozófusok után nézzen, semmint Schopenhauer után: a lebűvöltség, mellyel ennek a gondolkozónak rabja lett, nemcsak egyéb filozófusok, hanem maga a tudomány iránt is vakká tette; egész művészete egyre jobban akar a schopenhaueri filozófia párosképéül és kiegészítéséül jelentkezni, s egyre jobban lemond arról a magasabb becsvágyról, hogy az emberi megismerés és tudomány párosképe és kiegészítője legyen. S nemcsak e bölcsélet egész, titokzatos pompája izgatja, amely



egy Cagliostrot is izgatott volna: a filozófusok egyes taglejtései és affektusai is mindenha esábitók voltak! Így például schopenhaueres: Wagnernek dühbe gurulása a német nyelv megromlása miatt; s ha valaki helyeselné ezt az utánzást, nem hallgathatni el, hogy Wagner stílusa maga is nem kevésbé szenved mind-  
abban a daganatban, amelynek látványa Schopenhauert olyan dühre ingerelte, s hogy ebben a tekintetben a németül író wagnerianusokra a wagnerizmus kezd olyan veszedelmes lenni, aminőnek bármely hegelizmus bizonyult. Schopenhaueres Wagner gyűlölete a zsidók ellen, akik iránt még legnagyobb tettükben sem tud igazságos lenni: hisz a zsidók a kereszténység feltalálói! Schopenhaueres Wagnernek az a kísérlete, hogy a kereszténységet mint a buddhizmus elfújta magát fogja föl, s Európa számára, időleges közeledéssel a katolikus-keresztény formulákhoz és érzésekhez buddhista korszakot készítsen elő. Schopenhaueres Wagner prédikációja az állatokkal való érintkezésben gyakorlandó könyörületesség érdekében; erészt Schopenhauer elődje tudvalevőleg Voltaire volt, aki, hasonlóan, mint utódai, bizonyos dolgok és emberek iránt érzett gyűlöletét az állatok iránt való irgalmasság mezébe tudta öltöztetni. Legalább is a gyűlöletet, mely Wagner prédikációjából a tudomány ellen tüzel, semmiesetre sem sugalta a könyörületes szívjóság szelleme, sem pedig — mint magától értetődik — a *szellem* egyáltalában. — Végtére keveset nyom a latban a művész filozófiája, ha éppen csak utólagos filozófia s magának művészetének nincs ártalmára.

Az ember nem óvakodhatik eléggé, hogy a művész-  
től zokon ne vegye valamely alkalmi, talán nagyon  
szerencsétlen és igényes maskaráját; ne feledjük,  
hogy a kedves művészek egytől-egyig színészek is  
egy keveset, s azoknak is kell lenniök, s hogy szí-  
nészkedés nélkül bajosan tartanak ki hosszabb ideig.  
Maradjunk hűek Wagnerhez abban, ami ő benne  
igaz és eredeti —, s különösen azáltal, hogy mi, az  
ő tanítványai hűek maradunk önmagunkhoz, abban,  
ami *bennünk* igaz és eredeti. Hagyjuk rá intellek-  
tuális szeszélyeit és görcsös rohamait, s vegyük in-  
kább méltányosan fontolóra, mily különös tápláléka  
és szüksége lehet egy olyan művészetnek, mint  
aminő az övé, hogy élni s nőni tudjon! Baj is az,  
hogy mint gondolkozónak sokszor nincs igaza; igaz-  
ságosság és türelem nem az ő dolga. Elég, hogy  
életének magával szemben igaza van és marad: —  
ez az élet, amely mindegyikünknek ezt kiáltja oda:  
„Légy férfi és ne kövess engem — hanem önmaga-  
dat! Hanem önmagadat!” Tartsa igazát a *mi* éle-  
tünk is önmagunkkal szemben! Legyünk mi is sza-  
badok, félelmet nem ismerők, nőjjünk s viruljunk  
ki mi is ártatlan magunk-voltával önmagunkból! S  
így, egy ilyen férfiu szemléleténél, még ma is, mint  
hajdan, ezek a mondatok hangzanak fülemben: „hogy  
a szenvedély jobb, mint a stocizmus és képmutatás,  
a becsületesség, még a rosszban is, jobb mint bele-  
veszni a hagyomány erkölcsiségébe; hogy a szabad  
ember éppúgy lehet jó, mint rossz, hogy azonban a  
nem-szabad ember a természet szégyene s nem ré-  
szesülhet sem égi, sem földi vigaszban; végül, hogy

mindenkinek, aki szabad akar lenni, ezt *önmagának kell keresztülvinnie*, s hogy a szabadság senkinek sem hull az ölébe csodás ajándék módjára". (Richard Wagner in Bayreuth: II. 493.)

100.

*A hódolás mestersége.* — A hódolás mesterségét éppúgy meg kell tanulni, mint a megvetést. Mindenki, aki új pályán jár és sok embert vezetett új pályára, csodálkozva fedezi föl, mily ügyetlenek és szegények ezek a sokak hálájuk kifejezésében, sőt, mily ritkán *tud* ez a hála egyáltalában megnyilvánulni. Mintha, valahányszor beszélni akar, valami torkára forrna, úgyhogy csak köszörüli, s torka köszörülése közben ismét elnémul. Az a mód, ahogyan valamely gondolkozó eszméi hatásáról s azok átalakító és megrázó hatásáról értesül, majdnem komédiaszámba megy: olykor az a dolog színe, mintha azok, akikre hatott, tulajdonképpen ez által sértve éreznék magukat, s az ő — szerintük veszélyeztetett — önállóságukat csak az illetlenség változatos formáiban tudnák nyilvánítani. Egész nemzedékekre van szükség, hogy a köszönetnek egyetlen udvarias konvencióját találják ki: s csak nagyon későn áll be az az idő, amidőn még a hálába is belecsöppen bizonyos fajta szellem és genialitás. Ekkor rendesen van valaki nagy, aki elfogadja a hálálkodást, nemcsak azért, ami jót ő maga tett, hanem többnyire azért is, amit elődei a legmagasabb és java dolgokból lassankint kincsesé halmoztak.

*Voltaire.* — Valahol csak udvar élt, az megszabta a jól-beszélés törvényeit, s ezzel minden tollkezelő számára a stílus törvényét is. Az udvari nyelv azonban az udvari ember nyelve, akinek *nincs szakmája*, s aki még tudományos tárgyú beszélgetésben is megtiltja magának a kényelmes „terminus technicus“-okat, mert szak-ízűek; ezért a műkifejezés és minden, ami specialistára vall, az udvari kultúra országaiban *folt a stíluson*. Manapság, amidőn minden udvar karikatúrája lett az egykornak és másnak, csodálkozik az ember, hogy etekintetben még Voltaire-t is mondhatatlanul merevnek és aggályosnak találja (pl. olyan stilisztákról szóló ítéletében, mint Fontenelle és Montesquieu.) — De minekünk ez azért furcsa, mert mi mindnyájan emancipálódunk az udvari ízlés alól, holott Voltaire annak *beteljesítője* vala!

*Filológusoknak!* — Hogy vannak könyvek, olyan értékesek és királyiak, hogy egész tudósnemzedékek jól vannak foglalkoztatva, ha fáradozásaik révén ezek a könyvek tisztán és érthetően őriztetnek meg; hogy ezt a hitet újból s újból megerősítse: erre szolgál a filológia. Abból a föltevésből indul ki, hogy — bár nem látni őket — csakugyan vannak oly ritka emberek, akik ily értékes könyveket valóban tudnak használni: — bizonyosan azok, akik ilyen könyveket írnak vagy írhatnának. Azt akartam mondani: a filológia *előkelő* hitből indul ki, t. i. hogy egynéhány választott érdekében, aki mindenkor „el-

jövendő“, de nincs itt, nagy tömegű verejtékes, sőt tisztátalan munkát kell előre elvégezni: mindez *in usum Delphinorum*\*) való munka.

### 103.

*A német zenéről.* — *A* német zene, minden másnál inkább, már azért is *az* európai zene, mert egyedül benne nyert kifejezést az a változás, melyen Európa a forradalom következtében átment; csak a német muzsikuskok értenek mozgalmas néptömegek kifejezéséhez, ahhoz a roppant művészi lármához, amelynek még csak nagyon hangosnak sem kell lennie, — holott például az olasz opera csak szolgák vagy katonák kórusait ismeri, de nem ismer „nép“-et. Ehhez járul, hogy minden német zenéből kihallható a mélyen polgári féltékenység a *noblesse*-re, különösen az *esprit*-re és *élégance*-ra, mint egy udvari, lovagi, régi, maga-biztos társadalomra. Nem olyan muzsika ez, mint a Goethe dalnokáé ott a kapu előtt, amely „a teremben“ is tetszik, még pedig a királynak tetszik; itt ugyan nem mondhatni: „Tüzes levente bátran néz. A szép hölgy szemlesütve!\*\*) A német muzsikában már a báj is csak a lelkiismeretfurdalás némi megrezdülése kíséretében lép föl; s csak a kellemnél,\*\*\*) a báj falusi nővérénél kezdi magát a német egészen erkölcsösnek érezni — ettől kezdve azután egyre jobban, föl egészen az ő rajongó, tudós, sokszor dörmögő „magasztosságáig“, a Beethoven magasztosságáig. Ha el akarjuk képzelni az em-

---

\*) A trónörökös (dauphin) használatára külön készült tankönyvek címlapján volt olvasható.

\*\*) Dóczy Lajos ford.

\*\*\*) Nietzsche: „Grazie“ és „Anmuth“ a szópár.



bert ehhez a muzsikához, nos, akkor képzeljük el magát Beethovent, amint Goethe oldalán, pl. ama híres teplitzi találkozáskor, megjelen: mint a félbarbárság a kultúra mellett, mint a nép a nemeség mellett, mint a jóindulatú ember a jó és több mint „jó“ ember mellett, mint a fantaszta a művész mellett, mint a vígaszra szoruló a megvígasztalt mellett, mint a túlzó és gyanúsító a méltányos mellett, mint a bogaras önkínzó, mint az elragadtatott örült boldog-boldogtalan, a nyíltszívű-szertelen, mint az igényes és otromba — s mindent egybevéve — mint a „féktelen ember“: ilyennek érezte és mondta őt maga Goethe, ez a kivételes német, akihez nem termett még egyenrangú muzsika! — Végül tessék megfontolni, vajjon nem értelmezendő-e demokratikus illetlenségnek és a forradalom utóhatásának az, hogy a németek közt egyre jobban terjed a melódia megvetése, s nyomorodik a melódia-érzék. A melódiának ugyanis olyan nyilvánvaló kedve telik a törvényszerűségben, s olyan ellenszenvet táplál minden létesülő, kialakulatlan, önkényes iránt, hogy szinte az európai dolgok régi rendjét hangozza, s mintegy csábítás és visszacsábítás szavával szól.

#### 104.

*A német nyelv hangzásáról.* — Ismeretes, honnan ered a német nyelv, mely néhány század óta az általános irodalmi nyelv. A németek, mély tisztelettel telve minden iránt, ami az *udvartól* eredt, szándékosan a kancelláriákat vették mintául minden írni-valójukra nézve, tehát leveleikben, okirataikban, végső akaratukban stb. Úgy írni, mint a kancellária,



annyit jelentett, mint udvari- és kormányhatósági módon írni, az előkelőségszámba ment, szemben ama város német nyelvével, amelyben az illető élt. Lassankint levonták ebből a következtetést s úgy is beszéltek, ahogy írtak, — így még előkelőbbek lettek a szóalakokban, a szók és fordulatok megválasztásában, végül a kiejtés hangjában is: beszéd közben udvari hangzatot szenvedtek s a szenvedlés végül természetükké vált. Talán seholsem esett meg hasonló valami: az írott stílus elhatalmasodott az élő szón s egy egész nép pipeskedése és előkelősködése lett az alapja egy közös, többé már nem tájszólásos nyelvnek. Úgy tartom, a német nyelv a középkorban s különösen a középkor után nagyon parasztosan és közönségesen hangzott: az utóbbi századokban kissé nemesedett, kivált azon a réven, hogy kénytelen volt annyi francia, olasz és spanyol hangzatot utánozni és pedig éppen a német (és osztrák) nemesség közt, amely egyáltalában nem tudta anyanyelvével beérni. De Montaigne, vagy éppen Racine fülében a német szó, — mindezen gyakorlata ellenére — türhetetlenül közönségesnek hangzott volna: s még ma is, ha német utazók száján — a talján tömeg közepette — szólal meg, még mindig nagyon durva, rekedt, mintha füstös szobákból és udvariatlan vidékekről \*) származnék. — Manapság tapasztalom, hogy a kancelláriák egykori csodálói közt újra elharapózik valami hasonló törekvés a hang előkelőségére; hogy a németek kezdenek egy egészen furcsa „hangvarázs“-nak engedni, amely,

---

\*) Az eredetiben „unhöfliche Gegenden“ szójátékos utalás is a „nemesi udvar nélkül való“ vidékekre.

ha tartós, valóságos veszedelmévé válhatik a német nyelvnek — mert undokabb hangokat hiába keresne az ember Európaszerte. Valami gúnyosság, hideg közömbösség, hanyagság a hangban: íme, a német ezt tartja „előkelő“-nek — s kihallom a törekvést erre az előkelőségre a fiatal hivatalnokok, tanítók, nők, kereskedők hangjából; sőt már a kisleányok is utánozzák ezt a „tishti“ németiséget. Mert a tiszt, még pedig a porosz, e hangok föltalálója: ugyanaz a tiszt, akiben mint katonában és szakemberben megvan a szerénység ama bámulatos érzéke, amelytől valamennyi német, — beleértve a német professzorokat és muzikusokat is — tanulhatna! Mihelyt azonban megszólal és megmozdul, — kétségtelen, hogy öntudatlanul — a vén Európa legszerénytelenebb és legízléstelenebb figurája! S a jámbor német is öntudatlanul bámulja benne az első s legelőkelőbb társaság emberét s szívesen tűri, hogy az „adja meg neki a hangot.“ S ő meg is adja! — s elsősorban az őrmesterek és altisztek utánozzák és durvítják a hangját. Tessék megfigyelni a vezényszókat, mikkel a német városokat valósággal körülordítják, most, amidőn minden kapu előtt gyakorlatoznak: milyen pökhendiség, milyen dühödt tekintélydölf, milyen gúnyos hidegség hangzik ki ebből a bögésből! Hát igaz volna, hogy a német muzikális nép? — Annyi biztos, hogy a németek most nyelvük hangjában militarizálódnak: valószínű, hogy ha már a katonai beszédmódba belegyakorlódtak, végül katonásan fognak írni is. Mert a bizonyos hangokhoz szokás, mélyen belevág a jellembe is: — csakhamar elsajátítjuk a szókat és fordulatokat s végül a gon-

dolatokat is, amelyek ezekhez a hangokhoz illenek! Talán már most is tisztszerűleg írnak már; lehet, hogy csak én nem tudom, mert túlkeveset olvasok abból, amit a német földön ma írnak. Egyet azonban annál biztosabban tudok: a német közéleti nyilatkozatokat, amelyek a külföldre is elhatolnak, nem ihlette német muzsika, hanem az ízléstelen arrogancia amaz új hangja. Az első német államférfiúnak \*) csaknem minden beszédében — s még ha császári szócsöve által hallatja magát — van egy akcentus, amelyet a külföldi füle undorral utasít vissza; a németek azonban elviselik — elviselik magukat.

## 105.

*A németek, mint művészek.* — Ha a német egyszer csakugyan szenvedélyre gyúl (s nem, mint rendszeren, csak neki készül!), akkor úgy viselkedik, ahogy éppen viselkednie kell s viselkedésére nem gondol tovább. Valójában azonban nagyon ügyetlenül, rútúl, s mintegy taktus\*\*) és melódia nélkül viselkedik, úgyhogy a szemlélő csupán kint és szánakozást érez, semmi többet: *hacsak* a magasztosba és elragadtatásba nem emelkedik, amire egynémely szenvedély képesíti. Ilyenkor még a német is *széppé* válik! Annak sejtelve, mily *magasságban* kezdi a szépség varázsát még a németekre is árasztani, hajtja a német művészeket a magasságokba, a magasságokon is túl, a szenvedély szertelen csapongásaiba: tehát egy valóban mély vágyakozás, hogy

---

\*) Bismarck.

\*\*) Az eredetiben „Takt“ szójáték a „taktus“-sal és „tá-pintat“-tal.

túlemelkedjenek, vagy legalább túlpillantsanak a csúfságon és ügyetlenségen — át egy jobb, könnyedébb, délibb, naposabb világba. Ekképpen görcsös rángatózásaik is gyakran csak annak jelei, hogy *táncolni* szeretnének: ezek a szegény mackók, akikben rejtett nimfák és erdei istenek incselkednek — s olykor-olykor még magasabbrendű istenségek is.

106.

*A zene, mint szószóló.* — „Szomjúhozom a zene-művészet oly mesterét” — mondá egy újító tanítványának, — „hogy eltanulja gondolataimat s azontúl az ő nyelvén beszélje: így jobban férközöm majd az emberek füléhez, szívéhez. Hangokkal el lehet csábítani az embert minden tévedésre s minden igazságra: ki *cáfolhatna* meg valamely hangot?” — „Hát szeretnéd, ha megcáfolhatatlannak tartanának?” — kérdi a tanítvány. Felelé az újító: „Szeretném, ha a csírából fa válnék. Hogy valamely tanítás fává legyen, kell, hogy jóideig higgyjenek benne: s hogy higgyjenek benne, kell, hogy megcáfolhatatlannak tartsák. A fa viharra, kétségre, féregre, gonoszságra szorul, hogy nyilvánvalóvá tegye csírája nemét és erejét; ám törjék ketté, ha nem elég erős! Azonban a csíra mindig csak megsemmisítettetik — s nem cáfoltatik meg!” — Ennek hallatára tanítványa hevesen kiáltott föl: „De én hiszek dolгодban és olyan erősnek tartom, hogy mindent, de mindent kimondok, ami csak a szívemet nyomja ellene.” — Az újító csöndesen mosolyogva fenyegette meg, majd így szólt: „A követésnek ez a módja a legjobb, de veszedelmes, s nem mindenfajta tanítás bírja el.”

*Végső hálánk a művészet iránt.* — Ha nem helyeseltük volna a művészeteket, s nem találtuk volna ki a nem-igaznak ezt a kultuszát: egyáltalán nem lehetne kibírni a képzelődésbe és tévedésbe, mint megismerő és érző létünk feltételébe való belátást. A *becsületesség* nyomában undor és öngyilkosság járna. Most azonban becsületességünknek ellensúlyozó hatalma van, amely kitérni segít az ilyen következmények elől: ez a művészet, mint a látszatra irányuló jóakarát. Nem tiltjuk meg szemünknek mindenkoron, hogy a dolgokat ki ne kerékitse, végig ne költse: ilyenkor azután nem az örökös tökéletlenség az, amelyet a létesülés folyamán átviszünk, — ekkor úgy érezzük, *istennőt* viszünk át, s büszkék és gyermekdedek vagyunk e szolgálattételünk közben. Mint esztetikai jelenség még *elviselhetőnek* tartjuk a létet, s a művészet megadja nekünk a szemet, kezét, s mindenekelőtt a jó lelkiismeretet ahhoz, hogy magunkból is ilyen phaenomenon-t csinálhassunk. Kell, hogy időnkint kipihenjük magunkat önmagunktól, azáltal, hogy magunkra föl- s lepillantunk s mesterséges távlatból magunk *fölött* nevetünk és magunk *fölött* sírunk\*): kell, hogy egyaránt fölfedezzük a *hóst* és a *bolondot*, aki megismerő-szenvedélyünkben lakozik: kell, hogy koronkint örvendjünk balgaságunknak, hogy tartósan örvendhessünk bölcsességünknek! S

---

\*) Magyarban magunkon sírunk, németben magunk *fölött*; fordító csak így közelíthette meg az eredeti, felülemelkedést jelző szójátékot.

éppen, mert alapjában véve súlyos és komoly emberek, sőt inkább súlyok, mint emberek vagyunk: mi sem tesz jobbat nekünk, mint a *csörgősipka*: önmagunkkal szemben van erre szükségünk — mindnyájunknak kell a pajkos, lebegő, táncoló, csúfondáros, gyermekes, boldog művészet, hogy el ne veszítsük a *dolgok fölött való szabadságunkat*, amelyet eszményünk követel tőlünk. *Visszaesés* volna tőlünk, ha éppen érzékeny becsületességünkkel egészen az erkölcsbe merülnénk, s a magunk elé szabott túlkövetelések következtében magunk is erényes szörnyekké és madárijesztökké lennénk. Kell, hogy *tudjunk* a morál *fölött* is állni: s nemcsak állni, annak a félős merevségével, aki minden percben kisiklástól, elbukástól tart, hanem fölötte lebegni, játszani is! Vajjon el lehetnénk-e ennél a művészet, valamint a bolond nélkül? — S valamíg még bármirészt *pironkodtok* önmagatok előtt, még nem tartoztok hozzánk!

---

Örmény Széchenyi Könyvtár



## HARMADIK KÖNYV

108.

*Új harcok.* — Buddha halála után évszázadokig mutatták árnyékát egy barlangban — roppant nagy, borzalmas árnyék volt az! Az istenség halott, de már, amilyen az ember, talán még évezredekig mutogatják majd árnyékát barlangokban. — S nekünk — nekünk még árnyékát is le kell győzni!

109.

*Óvakodjunk!* — Óvakodjunk azt gondolni, hogy a világ eleven lény. Ugyan hová terjedne ki? Miből táplálkoznék? Hogyan növekedhetnék és szaporodhatnék? Hisz körülbelül tudjuk, mi a szerves: s vajjon a kimondhatatlanul leszármaztatottat, későit, ritkát, esetlegest, amit csak a föld kérgén tapasztalunk, át-magyarázzuk a lényegessé, általánossá, örökké, amint azok teszik, akik a mindenséget organizmusnak nevezik? Ettől undorodom. Már attól a hittől is óvakodjunk, hogy a mindenség gépezet; bizonyára nem egyetlen célra van szerkesztve, s mi a „gépezet“ szóval túlságosan megtiszteljük. Óvakodjunk attól, hogy valami olyan tökéletes formáról, aminők csillagszomszédaink cyklus mozgásai, azt tegyük föl, hogy

általánosak és mindenütt előfordulnak; már egyetlen tekintet a tejútra kétségeket ébreszt, vajjon nincsenek-e ott sokkal durvább és ellentmondóbb mozgások, ugyancsak örökké egyenes esőpályájú csillagok és hasonlók? Az asztrális rend, melyben mi élünk, kivétel; ez a rend, s az általa előidézett viszonylagos állandóság viszont lehetővé tette a kivételek kivételét: a szervesnek képződését. Ellenben a világ egyetemes jellege örökké a kaosz, nem úgy érte, mintha a szükségszerűség hiányoznék belőle, hanem, hogy nincs meg benne a rend, tagozódás, forma, szépség, bölcsesség, s a többi néven nevezett esztétikai emberi követelmény. Értelmünkkel ítélve, az elvétett kockadobás túlnyomóan a szabály, a kivételek nem a titkos cél, s az egész játékmű örökké ismétli a nótáját, melyet sohasem szabad melódiának nevezni, — végül már ez a kifejezés is „elvétett kockadobás“ oly embe-riesítés (anthropomorphismus), amely gáncsolást foglal magában. Ámde, hogy volna szabad nekünk a mindenséget gáncsolni vagy dícsérni! Óvakodjunk, hogy szívtelenség, értelmetlenség vagy ezek ellentéte miatt szóljuk meg: a mindenség se nem tökéletes, se nem szép, se nem nemes, s nem is akar egyikké sem lenni, korántsem törekszik az embert utánózni! Egyáltalában nem érinti egyetlen esztétikai és erkölcsi ítéletünk. Nincs önfentartási ösztöne; egyáltalában nincsenek ösztönei; törvényeket sem ismer. Óvakodjunk attól a mondástól, hogy a természetben vannak törvények. Csak szükségességek vannak: nincs ott parancsoló, nincs ott engedelmeskedő, nincs ott áthágó. Ha tudod, hogy nincsenek célok, azt is tudod,

hogy nincs véletlen: mert a „véletlen“ szónak csak a célok egész világa mellett van értelme. Óvakodjunk azt mondani, hogy a halál az élettel ellentétes. Az élő csak egy neme a halottnak, egy igen ritka neme. Óvakodjunk attól a gondolattól, hogy a világ örökké újat alkot. Nincsenek örökké tartó szubstanciák; az anyag éppoly tévedés, mint az eleaták istensége. De mikor érünk már végére óvakodásunknak! Mikor tekintjük már a természetet az istenség ez árnyékaitól menten? Mikor lesz már szabad belekezdenünk, hogy mi emberek *természetesekké változzunk* a tiszta, ujonnan megtalált, ujonnan felszabadított természettel együtt!

## 110.

*A megismerés eredete.* — Az értelem roppant idő-kön át csak tévedéseket szült; ezek egynémelyike hasznosnak és fajfentartónak bizonyult; aki ráakadt, vagy aki átörökölte, az maga és ivadéka számára nagyobb szerencsével vívta meg harcát. Ilyen egyre átörökített és végül majdnem az emberi nem alaptőkéjévé lett hiedelmek például: hogy vannak tartós dolgok; vannak egyenlő dolgok; hogy vannak dolgok, anyagok, testek; hogy a dolog az, aminek látszik; hogy akaratumk szabad; hogy ami nekem jó, az magában véve is jó. Csak nagyon későn léptek föl az ilyen tételek tagadói és kétségbevonói — nagyon későn lépett föl az igazság, mint a megismerés legerőtlenebb formája. Úgy látszott, mintha ezzel nem lehetne élni, szervezetünk az ő ellentétére volt berendezve; ennek minden magasabb funkciója, az érzékek észrevételei s általában mindenfajta ér-

zés ama, ősidők óta begyökerezett alaptévedésekkel dolgoztak. Sőt mi több: azok a tételek maguk is a megismerésen belül oly normákká váltak, amelyek szerint mérték az „igaz“-at és „nem igaz“-at — egészen a tiszta logika legtávolabb fekvő tájékaiba. Tehát: a megismerésnek *ereje* nem igazságfokuktól, hanem régiségüktől, begyökerezett voltuktól s életföltétel-jellegüktől függ. Ahol úgy látszott, hogy élet és megismerés került szembe, ott sohasem folyt komoly harc; ott tagadás és kétségbevonás örültségszámba ment. Kivételes gondolkozók, mint az eleáták, akik mindamellett fölállították és fön-tartották a természetes tévedések ellentétét, hittek annak a lehetőségében, hogy ezt az ellentétet *éljék* is: föltalálták a böleset, mint a változatlanság, személytelenség, a világnézet egyetemessége emberét, aki Egy és Minden egyszersmind és akinek sajátos képessége van ama megfordított megismerésre; ők azt hitték, hogy megismerésük egyszersmind az *élet* alapelve is. Hogy azonban mindezt állíthassák, kellett, hogy magukat saját állapotuk felől *tévedésbe ejtsék*: kellett, hogy személytelenséget s változás nélküli tartamot költsenek a maguk lényébe, hogy a megismerő lényegét félreismerjék, tagadják az ösztönök hatalmát a megismerésben s hogy általában az értelmet teljesen szabad, spontán tevékenységnek fogják föl; az iránt behúnyták szemüket, hogy tételeikhez ők is az érvényben levőkkel való ellentmondástól, vagy a nyugalom, vagy egyeduralom, vagy egyedülbirtoklás vágyától hajtva jutottak. A becsületesség és szkepszis finomabb ki-

fejlődése végül ezeket az embereket is lehetetlenné tette; az ő életük és ítéletük is függőnek bizonyult ősi ösztönöktől s minden érző lét alaptévédéseitől. — Ama finomabb becsületesség és szkepszis mindenütt megszületett, ahol úgy tűnt, hogy az életre két, ellentétes tétel *alkalmazható*, mert mindkettő összefért az alaptévévédekkel, ahol tehát az életre való hasznosság nagyobb vagy kisebb foka felől vitatkozni lehetett; s megszületett ott is, ahol új tételek, az életre, ha nem is éppen hasznosaknak, de legalább ártalmatlanoknak bizonyultak, mint az intellektuális játékosztön nyilvánulásai, amelyek éppoly ártatlanok és boldogok voltak, mint minden játék. Az emberi agyvelő lassanként megtelt ilyen ítéletekkel és meggyőződésekkel s ebben a gomolygban forrongás, harc és hatalmi vágy keletkezett. Az „igazságokért“ folyó küzdelemben pártot foglalt nemcsak a hasznosság és gyönyörűség, hanem az ösztönök minden neme is; az intellektuális harc foglalkozás, inger, hivatás, kötelesség, méltóság lett: — a megismerés és az igazra törekvés végül mint szükséglet sorakozott be a többi szükséglet közé. Ettől fogva nemcsak a hit és meggyőződés, hanem a megvizsgálás, a tagadás, a bizalmatlanság, az ellentmondás is *hatalom* lett, minden „gonosz“ ösztön alá volt rendelve a megismerésnek, annak szolgálatába állítatott s a megengedett, tisztelt, hasznos fényességét, végül pedig a *jónak* szemét és ártatlanságát kapta meg. A megismerés tehát maga is az élet egy darabjává lett s mint élet egyre növekedő hatalommá; míg végre a megismerések s

ama ősrégi alaptévedések egymásba ütköztek; mindkettő mint élet, mindkettő mint hatalom, mindkettő ugyanabban az emberben. A gondolkozó most az a lény, akiben az igazság ösztöne s ama életfentartó tévedések első harcukat vívják, miután már az igazság ösztöne is *bebizonyította* életfentartó hatalmát. E harc fontosságához mérten minden más közömbös: itt fölvettetett az élet föltételére vonatkozó végső kérdés s megtéteik az első próba, hogy erre a kérdésre a kísérlet adja meg a választ, mily mértékig bírja el az igazság a bekebelezést? — ez a kérdés, ez a kísérlet.

### 111.

*A logikus eredete.* — Hogy keletkezett a logika az emberi fejben? Bizonyára a logikátlanságból, amelynek birodalma eredetileg szükségképpen rengeteg lehetett. Ámde számtalan lény, amely másként következett, mint mi következtetünk, tönkrement. Így pl., aki az „egyenlőt“ nem tudta eléggé gyakran föltalálni a táplálék vagy az ellenséges állatok tekintetében, aki tehát túlságosan lassan és óvatosan „subsumált“,\*) annak kisebb valószínűsége volt a megélésre, mint annak, aki minden hasonlóságnál legott egyenlőséget keresett. A túlnyomó hajlandóság, hogy a hasonlót egyenlőnek vegyék — ez a logikátlan hajlandóság, mert valójában nincs semmi egyenlő — teremtetten meg a logika alapját. Éppúgy, hogy a „substantia“ fogalma létrejöjjön, — amely a logika számára nélkülözhetetlen, jöllehet a szó szo-

---

\*) Subsummálni: a faji fogalomnak a nemi fogalom, vagy az alanynak az állítmány alá rendelése.



ros értelmében semmi valóság nem felel meg neki —, kellett, hogy sokáig ne látták, ne érezték legyen a változót a dolgokon; a nem pontosan látó lények előnyben voltak azok előtt, akik mindent „folyóban“ láttak.\*) Magában véve már a következtetésben való elővigyázatnak minden magas foka, minden szkeptikus hajlandóság is nagy veszedelem az életre. Nem maradna fenn élő lény, ha rendkívül erősen bele nem tenyésztődött volna az élő lényekbe az ellenkező hajlandóság, hogy inkább mondjanak igen-t, semminthogy ítéletüket fölfüggeszék, inkább tévedjenek és költsenek, semminthogy várjanak, inkább hozzájáruljanak, semminthogy tagadjanak, inkább ítéljenek, semminthogy igazságosak legyenek. — A logikus gondolatoknak és következtetéseknek lefolyása mai agyvelünkben oly ösztönök folyamatának és harcának felel meg, amelyek egyenkint véve mind nagyon logikátlanok és igazságtalanok; mi rendesen a harcnak csak eredményéről értesülünk: oly gyorsan és rejtetten játszódik le ma bennünk ez az ősrégi mechanizmus.

## 112.

*Ok és okozat.* — Mi „magyarázat“-nak nevezzük: de valóságban „leírás“ az, ami bennünket a megismerés és tudomány korábbi folkaitól előnyösen megkülönböztet. Mi jobban írunk le — de éppoly kevésbé magyarázunk meg, mint összes elődeink. Mi sokszerű egymásutánt fedtünk föl ott, ahol a régebbi kultúrák naív embere és bűvára csak kétfélét lá-

---

\*) „Panta rei“ = „minden folyóban van“, Herakleitos bölcsészeteinek egyik alaptétele.

tott: „ok“-ot és „okozat“-ot — mint mondani szokás volt. — Mi kibővítettük a létesülés képét, de nem jutottunk a képen túl, nem emelkedtünk fölébe. Az „okok“ sora minden esetben sokkal tökéletesebben áll előttünk, s mi így következtetünk: ennek és annak kellett előbb beállnia, hogy az következzen, — de ezzel még semmit sem *fogtunk föl*, értettünk meg. Például a „kvalitás“, minden vegyi létesülésnél, ma is, mint előbb, „csodá“-nak tűnik, éppúgy, mint minden továbbmozgás; senki sem „magyarázta meg“ még a lökést. De hogyan is magyarázhatnánk, csupa olyasmivel dolgozik gondolkodásunk, ami nincs, mint: vonalakkal, felületekkel, testekkel, atomokkal, osztható időkkel, osztható terekkel —, s hogy is volna lehetséges a magyarázat, ha mindent előbb *képpé* alakítunk, a saját képünké! Elég, ha a tudományt a dolgok lehető hű emberiesítésének tekintjük, megtanuljuk, hogy egyre pontosabban írjuk le magunkat, amidőn a dolgokat és egymásutánjukat leírjuk. Ok és okozat — valószínű, hogy ilyen kettőség sohasem fordul elő, — valójában egy „folytonosság“ áll előttünk, amelynek néhány darabját elszigeteljük; amint a mozgást is mindig csak elszigetelt pontoknak vesszük észre, tehát tulajdonkép nem látjuk, csak következtetjük. Az a hirtelenség, amellyel sok hatás (okozat) feltűnik, megtéveszt bennünket; de ez a hirtelenség csak számunkra létezik. A hirtelenség ez egyetlen másodpercében is a folyamatok végtelen tömege foglaltatik, amely elkerüli észrevevésünket. Az olyan értelem, amely az okot és okozatot „folytonosság“-nak — nem pe-

dig, ahogyan mi tesszük, önkényesen szétosztott és szétdarabolt mivoltában — látná, amely a történés folyását látná: elvetné az ok és okozat fogalmát és tagadna minden feltételezettséget.

### 113.

*A mérgekről szóló tanhoz.* — Annyi minden összehatalálkozására van szükség, hogy tudományos gondolkodás keletkezzék: s mindezen szükséges erőket külön kellett fölhalálni, gyakorolni, ápolni! Egyes létükben azonban igen gyakran egészen más hatást gyakoroltak, mint most, amidőn a tudományos gondolkodáson belül egymást kölcsönösen korlátozzák és fegyelmezik: — mint mérgek hatottak; így például a kételkedő, a tagadó, a várakozó, a gyűjtő, a feloszlató ösztönök. Sok, sok emberhekatombát kellett fölálldozni, amíg ezek az ösztönök megtanulták megérteni egymásmellettiségüket, s azt, hogy *egy* emberben működő *egy* szervező hatalom összedolgozó funkcióinak érezzék magukat! S mily messze vagyunk még attól, hogy a tudományos gondolkodáshoz szegődjenek még a művészi erők s az élet gyakorlati bölcsesége is, hogy kialakuljon egy magasabb organikus rendszer, amelyhez képest a tudós, az orvos, a művész, a törvényhozó, ahogy ezeket ma ismerjük, kell, hogy csak szegényes ócskaságoknak tűnjenek!

### 114.

*Az „erkölcsi” terjedelme.* — Mi az új képet, amelyet látunk, mindjárt összes régi tapasztalataink segítségével, becsületességünk és igazságosságunk foka sze-

rint szerkesztjük meg. Csakis erkölcsi élmények vannak, még az érzéki észrevétel területén belül is.

### 115.

*A négy tévedés.* — Az ember tévedései révén nevelődött; először is: mindig csak tökéletlenül látta magát; másodszor: költött tulajdonságokat vett föl; harmadszor: hamis rangsorozatban érezte magát állathoz, természethez; negyedszer: egyre új értéktáblákat talált ki s egy ideig örök és föltétlen érvényűeknek vette őket, úgyhogy majd ez, majd az az emberi ösztön és állapot állt az első helyen s nemesíthetett éppen ennek az értékelésnek következtében. Ha e négy tévedés hatását számításán kívül hagyjuk, számításán kívül hagytuk a humanitást, emberiséget és az „emberi méltóság”-ot is.

### 116.

*Nyájösztn.* — Ahol erkölcsi rendszert találunk, ott azt is találjuk, hogy az emberi ösztönök és cselekvések értékelés útján rangsorozatba foglaltatnak. Ezek az értékelések és rangsorozások mindig egy társas csoport, a köz és nyáj szükségletét fejezik ki: az, ami neki elsősorban szolgál javára — majd másod- és harmadsorban — az egyszersmind felső mérővesszeje minden egyes ember értékének. A morál ráneveli az egyest, hogy a nyáj függvénye legyen s csak mint függvény tulajdonítson magának értéket. Minthogy az egyes közületek fentartásának föltételei nagyon különböztek, nagyon különböző morálok is voltak; s a nyájak, közületek, államok és társadalmak még

várható lényeges átalakulásaira való tekintettel meg lehet jövendőlni, hogy még a jövőben is nagyon eltérő erkölcsrendszerek lesznek. A moralitás az egyes emberben működő nyáj-ösztön.

## 117.

*A nyájbeli lelkiismeretfurdalás.* — Az emberiség legtovább tartó és legtávolabbi korszakaiban egészen más volt a lelkiismeretfurdalás, mint manapság. Ma csak azért érezzük magunkat felelőseknek, amit akarunk és teszünk s büszkeségünk forrása önmagunkban van: minden jogtanárunk az egyénnek ebből az önérzetéből és önélvezetéből indul ki, mintha bizony a jog forrása eleitől fogva innen fakadt volna. Pedig az emberiség legtovább tartó idejében nem volt annál borzasztóbb, mintha az ember egyesnek érezte magát. Egyedül lenni, egyesként érezni, se nem engedelmessékedni, se nem uralkodni, egyént jelenteni — mindez akkor nem öröm volt, hanem büntetés; az embert elítélték az egyén-létre. A gondolatszabadság egyértelmű volt az egyén kényelmetlen maga-érzésével. Míg mi a törvényt és besorakozást érezzük kényszernek és veszteségnek, hajdan az önzést érezték kínosnak, tulajdonképpen sanyarúságnak. Hogy valaki „ő maga“ legyen, hogy magát a maga mértékével és súlyával értékelje — az akkor nem volt az emberek inyére. Az arra való hajlandóságot örületnek érezték volna: mert az egyedülléttel együttjárt minden nyomorúság és minden félelem. Akkor a „szabad akarat“-nak a rossz lelkiismeret volt a tőszomszédja: s mentől kevésbé szabadon cselekedett valaki, mentől



jobban nyilvánult a cselekedetben a nyáj-ösztön — nem pedig a személyesség, annál erkölcsösebbnek becsülte magát az illető. Minden, ami a nyájnak kárára volt, akár akarta az egyes, akár nem, — akkor az egyénnek lelkiismeretét furdalta, — sőt furdalta a szomszédját, mi több, az egész nyáját is! — Erészt változtunk meg legtöbbet.

118.

*Jóakarat.* — Erényes-e, ha egy sejt egy erősebb sejt funkciójává válik? Kénytelen vele. S rossz-e, ha az erősebb asszimilálja a gyöngébbet? Ő is kénytelen vele; ez számára szükségszerűség, mert fölös pótléokra törekszik és meg akar újulni. Eszerint a jóakaratban meg kell különböztetni az elsajátító ösztönt és a magát alávető ösztönt, aszerint, hogy az erős, vagy a gyöngye érez-e jóakaratot. Öröm és vágy társul az erősebben, aki valamit függvényévé akar átalakítani; öröm és az az akarat, hogy megkívánják, párosul abban, aki szeretne függvény lenni. — A részvét lényege szerint az előbbi: az elsajátító ösztön kellemes megmozdulása a gyöngébb láttára: miközben még azt is meg kell fontolni, hogy „erős“ és „gyöngye“ viszonylagos fogalmak.

119.

*Nem altruizmus!* — Sok emberben látok arra irányuló fölös erőt és örömet, hogy funkció akar lenni; oda tolulnak, s legfinomabb szimatjuk van ama helyek iránt, ahol éppen *ők* lehetnek függvények. Ide tartoznak azok a nők, akik egy férfi ama funkciójává válnak, amely benne véletlenül gyöngén fejlődött ki,



s ekképpen pénzestárcájává, vagy politikájává, vagy társiasságává válnak. Az ilyen lények úgy tartják fenn magukat a legjobban, ha egy idegen szervezetbe illeszkednek; ha ez nem sikerül nekik, ingerlékenyek lesznek s önmagukat falják föl.

120.

*A lélek egészsége.* — A közkedveltségű orvosi erkölcsi formula, — melynek szerzője a khiosi Ariston — hogy „az erény lelked egészsége“ — csakúgy válnék használhatóvá, ha így írnák át: „A te erényed a te lelked egészsége“. Mert magánvaló egészség nincs s az efféle definiálási kísérletek mind csúfos kudarcot vallottak. A te célod, a te horizontod, a te erőid, a te ösztönzéseid, a te tévedéseid s különösen a te lelked eszményei és fantazmái határozzák meg még azt is, hogy *tested* egészségére *minek* milyen a jelentősége. Így hát számtalan testi egészség van, s mentől jobban megengedik ismét az egyénnek és hasonlíthatatlannak, hogy fejét fölcmelje, mentől jobban feledik az „emberek egyenlőségéről“ szóló dogmát, annál jobban le kell tenniök orvostudósainknak is a „normális egészség“, a „normális táplálkozási rend“, a „betegség normális lefolyása“ fogalmairól. S csak ekkor ütne az órája, hogy a *lélek* egészségéről és betegségről is gondolkodjunk s annak egészségébe helyezzük ki-ki sajátos erényét: miközben persze ez az egészség az egyiknél olyan lehetne, mint a másiknál az egészség ellentéte. Végül nyílt kérdés maradna, vajjon *ellehetünk-e* — éppen erényünk fejlődése céljából — a betegség nélkül, s

hogy különösen megismerés- és önismeretszomjúságunk nem szorul-e éppen úgy a beteg, mint az egészséges lélekre: szóval, hogy az, hogy csupán az egészséget akarjuk, nem előítélet, gyávaság-e s talán a legravaszabb barbárság és visszamaradás egy darabja?

## 121.

*Az élet nem érv.* — Berendeztünk magunknak egy világot, amelyben élhetünk, azáltal, hogy fölvetünk testeket, vonalakat, felületeket, okokat és okozatokat, mozgást és nyugalmat, alakot és tartalmat: e hittételek nélkül nem bírna most senki se élni! De ezzel még egyáltalában nincsenek bebizonyítva. Az élet nem érv; úgy lehet, hogy az élet föltételei közt lehet a tévedés.

## 122.

*A kereszténység erkölcsi szkepszise.* — A kereszténység is sokban hozzájárult a fölvilágosodáshoz: tanította az erkölcsi szkepszist, még pedig igen behatoló és hatásos módon, vádolva, elkcserítve, de fáradhatatlan türelemmel és finom elmeélel; megsemmisítette az egyes emberben az ő „erényei“ hitét; örökre eltüntette a földről ama nagy erényeseket, akiknek az Ókor nem volt híjával — azokat a népszerű embereket, akik tökéletességük hitével eltelve egy bikaviador méltóságával jártak-keltek. Ha mi most — a szkepszis keresztény iskolájában nevelődve, a régiek erkölcsi könyveit, mint pl. Senecát és Epiktetost, olvassuk, mulatságos fölényt érzünk és bővelkedünk a titkos betekintésekben és

áttekintésekben; úgy vagyunk ezzel, mintha egy gyermek öreg ember előtt, vagy egy fiatal, szép, lelkes nő La Rochefoucauld előtt beszélne: hogy mi az erény, azt mi jobban ismerjük! Utoljára azonban ugyanezt a székszist minden vallásos állapotra és folyamatra, mint bűn, bánat, kegyelem stb. is alkalmaztuk, s a féreg oly jól rágott, hogy most már minden kegyes könyv olvasása közben ugyanezt a finom fölényt és belátást érezzük: — mi a vallásos érzelmeket is jobban érezzük! S ideje, hogy az ember jól ismerje és jól írja le, mert a régi hit jámborai is kihalóban vannak: — mentsük meg képmásukat és típusukat legalább a megismerés számára!

### 123.

*A megismerés több, mint eszköz.* — A tudomány tovább fejlődne ez új szenvedély — megismerés szenvedélye — *nélkül* is: hisz eddig is enélkül nőtt nagyra. A tudományba vetett bizodalom, a neki kedvező előítélet, amely most államaink uralkodó nézete — egykor még az egyház uralkodó nézete is volt — alapjában véve onnan ered, hogy az az említett föltétlen és kényszerű hajlam benne oly ritkán nyilvánult meg, s hogy a tudományt *korántsem* veszik szenvedélynek, hanem csak állapotnak, „ethos“-nak. Igen, sokszor elég már a megismerés „amour-plaisir“-je (kíváncsisága), elég az „amour-vanité“\*) a hozzászokás, a tisztességre és kenyérre való hátsógondolattal; sokaknak elég, hogy fölös szabad ide-

---

\*) Szószierint: szeretet-élvezet, szeretet-hiúság.

jüket nem tudják egyébre használni, minthogy olvasnak, gyűjtenek, megfigyelnek, tovább mesélnek; az ő „tudományos ösztökéjük“ az unalom. X. Leó pápa egyszer, — A Beroaldushoz intézett breve-ben, — zengte a tudomány dicséretét: életünk legszebb ékes-ségének és legnagyobb büszkeségének jelzi; nemes foglalkozásnak jó- és balsorsban; „nélküle“ — mondja végezetre — „minden emberi vállalkozás homokra épülne, — hisz még vele is bizony elég forgandó és bizonytalan!“ Ám ez a meglehetősen szkeptikus pápa elhallgatja, — csakúgy mint a tudomány egyéb egyházi magasztalói is — róla szóló végső ítéletét. Ám hallja ki valaki szavaiból azt, — ami elég nevezetes, ha felgondoljuk, a művészetnek mily nagy barátjáról van szó — hogy ő a tudományt a művészet fölé helyezi: végül mégis csak ildomból hallgat itt arról, amit ő is minden tudomány fölébe helyez: a kinyilatkoztatott igazságról, s a lélek örök üdvéről; — mi neki ezekhez képest az ékesség, büszkeség, s az élet biztosítása! „A tudomány valami másodrangú; nem végső, föltétlen, nem a szenvedély tárgya“ — ez az ítélet maradt vissza Leó lelke mélyén: a sajátos keresztény ítélet a tudományról! — Az ókorban az kisebbítette méltóságát és elismertetését, hogy még legbuzgóbb tanítványai közt is előtte járt az *erényre* való törekvés, s mert azt hitték, hogy már megadták a megismerésnek a legnagyobb dicséretet azzal, ha mint az erény legjobb *eszközét* ünneplik. Új dolog a történelemben, hogy a megismerés több akar lenni merő eszköznél.

*A végtelennek horizontján.* — Elhagytuk a földet, hajóra szálltunk! Hátunk mögött elszakítottuk a hidat — mi több, a szárazföldet! Nosza, hajócska! Légy résen! Melletted az óceán: igaz, nem bóg mindegyre, olykor-olykor olyan símán terül el, mint a selyem és arany és a jóság álmodozása. De jönnek órák, amidőn megismered majd, hogy végtelen s hogy nincs borzasztóbb a végtelenségnél. Óh jaj a szegény madárnak, amely szabadnak érezte magát s íme, a kalicka falába ütközik! Óh jaj, ha rádjön a szárazföld honvágya s úgy érzed, mintha ott több szabadságod volt volna — s íme, nincs már több „föld“!

*A bolond.* — Nem hallottatok arról a bolondról, aki világos nappal lámpát gyújtva futkosott piacszerte és folyton ezt kiáltotta: „Istent keresem! Istent keresem!“ — Minthogy éppen akkortájt sokan állongtak ott, akik nem hittek az istenben, nagy hahota támadt. Vajjon elveszett? — mondá az egyik. Eltévedt gyermekmódra? — kérdé a másik. Vagy elbujt, tőlünk félván? Hajóra szállott, kivándorolt? — így rikoltottak és kacagtak összevissza. A bolond közéjük ugrott és átfúrta őket tekintetével. „Hogy hová lett az isten?“ — sikoltá. — „Mindjárt megmondom nektek! *Mi öltük meg* — ti, meg én! Megannyian gyilkosai vagyunk! De hogy vittük ezt véghez? Hogy ihattuk ki a tengert? Ki adta nekünk a szivacsot, hogy az egész látóhatárt eltöröljük? Mit

tettünk, amidőn ezt a földet eloldoztuk napjától! Hová mozog most? Hová mozgunk mi? El minden naptól? Nem zuhanunk-e folyton? S hátrafelé, oldalvást, előre, minden irányban? Van-e még „fent“ és van-e még „lent“? Nem bolyongunk-e, mint egy végtelen semmin át? Nem lehel-e ránk az üres tér? Nem lett-e hűvösebb? Nem jön-e ránk folyton éjszaka s egyre több éjszaka? Nem kell-e délelőtt lámpást gyújtani? Nem halljuk-e a sírásók zaját, kik az istent temetik? Az isten meghalt! S mi öltük meg! Hogyan vigasztalódunk, mi fő-főgyilkosok? A legszentebb és leghatalmasabb, ami kincse a világnak eddig volt, elvérzett kezeink alatt — ki törli le rólunk ezt a vért? Miféle víztől tisztulhatnánk? Mily engesztelő ünnepeket, mily szentjátékokat fog kelleni kitalálnunk? Vajjon e tett szertelensége nem túlnagy-e számunkra? Nem kell-e magunknak is istenekké lennünk, hogy hozzáállóknek találtsunk? Nem volt ennél nagyobb — s bárki születik utánunk, e tettért külön történelembe tartozik, mint aminő volt eddig minden történelem!“ — Ezzel elhallgatott a bolond és ismét ránézett hallgatóira: ők is hallgattak és megütközve néztek rá. Végre földre dobta lámpását, hogy darabokra tört és elaludt. „Túlkorán jövök“ — mondá azután. „Ez a roppant esemény még úton vándorol — még nem ért el az emberek füleihez. Villámnak, dörgésnek idő kell, a csillag fényének idő kell, a tettnek idő kell, ha már meg is tétetett, hogy lássák, hallják. Ez a tett nekik még mindig távolabb van, mint a legtávolibb csillagok — pedig mégis megtették



már!” Beszélük azt is, hogy a bolond aznap még behatolt mindenféle templomokba, ott rázendített a maga Requiem aeternam-jára. Amikor kivezették és felelősségre vonták, mindig csak azt válaszolta: „Hát mik ezek a templomok még, ha nem isten kriptái és síremlékei!”

126.

*Misztikus magyarázatok.* — A misztikus magyarázatokat mélyeknek tartják; az igazság pedig az, hogy még csak nem is felületesek.

127.

*A legrégebbi vallásosság utóhatásai.* — Minden hebe-hurgya azt hiszi, hogy csupán az akarat az, ami hatva működik; hogy az akarat valami egyszerű, egyszerűen adott, le nem vezethető, önként értendő valami. Meg van győződve arról, hogy ha ő valamit tesz, pl. ütést mér, akkor ő az, aki üt s azért ütött, mert ütni *akart*. Nem veszi észre, hogy itt probléma van; neki elég az *akarat* érzése, nemcsak az ok és okozatnak föltevésére, hanem arra a hitre is, hogy megérti a viszonyukat. A történés mechanizmusáról, arról a százféle finom munkáról, amelyet el kell végezni, hogy az ütésre kerülhessen a sor; hogy maga az akarat képtelen ennek a munkának csak legkisebb részét is elvégezni: erről ő mit sem tud. Neki az akarat magikusan ható erő: az akaratba, mint az okozatok okába vetett hit, magikusan ható erőkbe vetett hit. Eredetileg az ember minden történés láttára azt hitte, hogy ennek akarat az oka s hogy a háttérben egy személyesen

akaró lény működik — a mechanika fogalma egészen távol volt tőle. Minthogy azonban az ember roppant időközön át csak személyekben hitt, (s nem anyagokban, erőkben, dolgokban stb.), az ok és okozatba vetett hit alapvető hitévé lett, amelyet minden történésnél alkalmaz — még ma is ösztönszerűleg s mint a legrégibb származású atavizmus egy darabját. Ezek a tételek: „nincs okozat (hatás) ható ok nélkül“, „minden hatás újból ok“ — úgy látjuk — sokkal szűkebb tételek általánosításai, mint pl. ezekéi: „ahol hatás történik, ott akartak is“, „csupán akaró lényekre lehet hatni“, „sohasem fordul elő egy hatás merő, következés nélküli elszenvedése, hanem minden ilyen elszenvedés az okozat fölkelte“ (tette, elhárításra, bosszúra, megtorlásra), — ámde az emberiség őskorában ezek és azok a tételek azonosak voltak: az elsők nem a másodikok általánosításai, hanem a másodikok az elsők magyarázatai. — Schopenhauer az ő föltevésével, hogy minden, ami van, csupán valami, ami akar: ősrégi mitológiát emelt trónra: úgy látszik, az akarat elemzését soha nem próbálta meg, mert — csakúgy mint mindenki — hitt minden akarás egyszerűségében és közvetlenségében: — holott az akarás egy annyira begyakorlott mechanizmus, hogy majdnem egészen elkerüli a megfigyelő szemét. Vele szemben a következő tételeket állítom fel. Először: hogy akarat jön létre, élvezet (gyönyör) és fájdalom (kellemetlenség) képzetére van szükség. Másodszor: hogy valamely inger élvezetnek vagy fájdalomnak érződjék, ez a *magyarázó értelem* dolga, amely

persze eközben a mi tudatunk nélkül működik; egy és ugyanazt az ingert *lehet* élvezetnek vagy fájdalomnak tolmácsolni. Harmadszor: csak intellektuális lényeknél van élvezet, fájdalom és akarat; az organizmusok roppant többségének sejtelve sincs róla.

128.

Azok számára találták fel az imádságot, akiknek maguktól soha sincs gondolatuk és akik előtt ismeretlen a lélek felemelkedése vagy ez észrevétlenül folyik le: mit tevők legyenek ezek szent helyeken és az élet minden fontos helyzetében? Hogy legalább ne *zavarjanak*, a vallásalapítók bölcsesége, nagyoké kicsinyeké, az ima formuláját parancsolta rájuk, mint az ajkak hosszú, mechanikus munkáját, amely az emlékezet megerősítésével és kéz, láb és szem egyforma meghatározott tartásával kapcsolatos! Kérődzenek ám, mint a tibetiek számtalanszor az ő „om mane padme hum“-jukon, vagy olvassák ujjukon, mint Benareszben, istenük nevét: Ram-Ram-Ram (és így tovább gráciával vagy anélkül): tiszteljék ám Visnut az ő ezer, Allaht kilencvenkilenc nevén, használják ám imádkozó gépeiket — a földolog, hogy ezzel a munkával egyidőre le vannak rögzítve és tűrhető képet nyújtanak: a magukfajtajának imádsága ama jámborok javára taláztatott föl, akik maguktól nem ismernek gondolatokat és ihletet. De sőt még ezeknek is vannak fáradt óráik, amikor jól esik nekik a tisztes szavak és hangok sora és valami jámbor mechanika. De föltéve, hogy ezek a ritka emberek — a vallásos ember minden vallásban kivétel — tudnak magukon

segíteni: ama lelki szegények nem tudnak magukon segíteni, és eltiltani őket az ima-zőrejtől annyi volna, mint elvenni vallásukat: amint azt a protestantizmus mindinkább csinálja. A vallás az ilyenektől nem akar egyebet, minthogy *nyugton maradjanak*, szemükkel, kezükkel, lábukkal és mindenféle szervükkel: ezzel olykon szebbekké válnak és — emberhez hasonlóbbakká!

129.

„Isten magában bölcs emberek nélkül meg nem állhat“ — mondotta Luther és méltán; de azt, hogy „Isten még kevésbé lehet meg nem bölcs emberek nélkül“ — ezt nem mondta Luther!

130.

*Veszedelemes elhatározás.* — Annak eltökélése, hogy a világot csunyának és rossznak találjuk, csunyává és rosszátette a világot.

131.

A kereszténység a keletkezése korában létezett ropant öngyilkossági vágyakozást hatalma emeltyűjévé tette: az öngyilkosságnak csak két formáját hagyta meg, a legmagasabb méltósággal és a legmagasabb reménykedésekkel ruházta föl és a többieket rettentő módon eltiltotta. De a mártírium és az aszkéták lassú önölése szabad volt.

132.

Mostanában ízlésünk ítélkezik a kereszténység dolgában, nem pedig okaink ítélkeznek.

Egy elkerülhetetlen feltevés, amelyhez az emberiségnek mind újból vissza kell térnie huzamosabb időre, mégis csak *hatalmasabb*, mint valamely valótlanságba vetett, legjobban hitt hit. Huzamosabb időre: az itt annyit tesz, hogy százezer évre.

*A pesszimisták, mint áldozatok.* — Ahol a lét mélységes csömöre, fájdalommal válik uralkodóvá, ezzel egy olyan nagy táplálkozási hiba világlik ki, amelyben valamely nép hosszú ideig leledzett. Így pl. a buddhizmus elterjedése (*nem*: keletkezése) javarészt az indusok túlságos és majdnem kizárólagos rizstáplálékának s az ettől okozott általános elernyedésnek a következménye. Talán az újkori európai elégtelenséget is annak kell tulajdonítani, hogy előző időnk, az egész középkor, a germán hajlamok befolyása következtében, iszákos volt: középkor, ez annyi, mint Európa alkoholmérgezése. — A németek életcsömöre lényegében téli nyavalya, beleszámítva a pincelevegő és a német lakóhelyiségek kályhamérge hatását.

*A bűn eredete.* — A bűn, ahogyan most mindenütt érzik, ahol a kereszténység uralkodik, vagy egykor uralkodott: zsidó érzés és zsidó invenció, s a kereszténység minden moralitása e háttére tekintetében, csakugyan arra célzott, hogy az egész világot elzsidósítsa. Mily mértékig sikerült ez neki Európában, azt legfinomabban azon az idegenségen érezzük, amelyet a görög Régiség — ez a bűnérzetet nem ismerő kor — vi-

lágérésünkre még ma is gyakorol, jóllehet egész nemzedékek és sok kiváló egyén teljes jóakarattal igyekeztek azon, hogy megközelítsék és bekebelezzék. „Isten csak akkor kegyelmez neked, ha megbánod vétked“ — ez a görög embernek nevetség és bosszúság lenne; azt mondaná: „hadd érezzen így a rabszolga“. Itt föl van véve egy hatalmas, túlhatalmas és mégis bosszúra kész személy: hatalma oly nagy, hogy ártalom egyáltalában nem érheti, hanemha becsület dolgában. Minden bűn tekintélysértés, az isteni fölség sértésének bűne — és semmi egyéb! Megtörés, maga-megalázás a porig — ez kegyelmének első s végső föltétele: tehát isteni becsületének helyreállítása! Hogy a bűnnel egyébként is kártétel jár, hogy vele mély és növekvő bajok plántálódnak tova, amelyek az egyik embert a másik után kórsággként ragadják meg és fojtogatják — azzal ez a becsületföltő égi keletű nem törődik: a bűn ellen való vétek, nem az emberiség ellen való, — s akinek kegyelmét ajándékozza, annak megadja a bűn természetes következményeinek ezt a nem-bánását is. Itt az istenség és emberiség elválasztva, sőt egymással oly ellentétben van elgondolva, hogy az utóbbi ellen tulajdonképpen nem is lehet vétkezni, — minden tettet csak természetfölötti következményei szempontjából, nem pedig természetes következményei szempontjából is — kell vizsgálni; így kívánja a zsidó érzés, amelynek minden természetes egyszersmind „a méltatlan“ is. Ellenben a görögök inkább azt gondolták, hogy a bűnnek is lehet méltósága — még a rablónak is, mint Prometheus esetében, még az örült irigységből való marhaöldöklésnek is,



mint Ajax elkövette: a görögök attól a szükséglettől hajtva, hogy a bűnt költött méltósággal lássák el, kitalálták a *tragoediát*, azt a művészetet és élvezetet, amely a zsidóknak, minden költői tehetségük és a fenségesre való hajlamuk ellenére is mélységesen idegen maradt.

136.

*A választott nép.* — A zsidók, akik választott népnek érzik magukat a népek közt, és pedig, mert a népek közt a morális geniet képviselik (ama képességüknél fogva, hogy a bennük levő embert *mélyebben vetették meg*, mint bármely nép) — a zsidók az ő isteni monarkhájukban és szentjükben hasonlólág gyönyörködnek, mint a francia nemesség XIV. Lajosban. Ez a nemesség hagyta, hogy minden hatalmát és önérzetét elvegyék s megvetendővé vált: hogy ezt ne érezze, hogy ezt elfelejthesse, szüksége volt a *páratlan* királyi fényre, páratlan királyi tekintélyre és hatalomteljességre, amelyhez csak a nemességnek volt hozzáférése. Azáltal, hogy a nemesek ez előjoguknál fogva, az udvar magaslatára emelkedtek s onnan széttekintve mindent maguk alatt, mindent megvetendőnek láttak, megszabadultak a lelkiismeret minden ingerlékenységétől. Ekképpen a királyi hatalom tornyát készakarva egyre magasabbra tornyosították, egész be a felhőkbe, s ráhelyezték a saját hatalmuk utolsó építőköveit.

137.

*Parabola.* — Egy Jézus csak zsidó tájon volt lehetséges — úgy értem, amely fölé egyre a haragvó Jehova komor és fenséges viharfelhője borult. Csu-

pán itt érezték egy egyetlen napsugár ritka, hirtelen fölragyogását a borzadályos, általános és tartós nap-éjben, a szeretet csodájának, a legkevésbé sem érdemlett kegyelem sugarának. Csak itt álmodhatta Krisztus az ő szivárványát és égi lajtorját, amelyen isten az emberhez szállott; egyebütt mindenütt nagyon is szabály és mindennapos volt a derűs idő és verőfény.

### 138.

A kereszténység megalapítója azt hitte, semmitől sem szenvednek úgy az emberek, mint vétkeiktől: — ez volt az ő tévedése, annak a tévedése, aki magát vétektől mentnek érezte, akinek hiányzott a vétkebeli tapasztalata! Így telt meg lelke azzal a csudálatra méltó káprázatos irgalommal, amely oly bajnak szólt, ami még az ő saját népénél, a bűn feltalálójánál is ritkán volt nagy baj! — De a keresztények értettek hozzá mesterüknek idővel igazat adni és tévedését „igazsággá” szentelni.

### 139.

*A szenvedélyek színe.* — Az olyan természetek, aminő Pál apostol volt, sanda szemmel nézik a szenvedélyeket; csak szennyüket, torzító és szívszakasztó hatásukat ismerik — ideális törekvésük tehát a szenvedélyek megsemmisítése: az istenit teljesen szenvedélymentesnek látják. Pállal és a zsidókkal szöges ellentétben a görögök ideális törekvésüket éppen a szenvedélyekre fordították; szerették, emelték, bearanyozták, istenítették ezeket; nyilvánvaló, hogy a szenvedélyben nemcsak boldogabbaknak, ha-

nem tisztábbaknak és isteniebbeknek érezték magukat, mint egyébként. — S most a keresztények? Vajjon erészt zsidókká akartak-e lenni? Talán azokká is lettek?

140.

*Túl zsidósan.* — Ha Isten a szeretet tárgya akart lenni, először le kellett volna mondania az ítélkezésről és az igazságosságról: — a bíró, de még az irgalmas bíró is, nem tárgya a szeretetnek. A kereszténység alapítója ebben nem érzett elég finoman — mint zsidó.

141.

*Túl keletiesen.* — Mit? Egy istent, aki szereti az embereket, föltéve, hogy azok hisznek benne és aki szörnyű pillantásokat és fenyegetéseket szór az ellen, aki nem hisz ebben a szeretetben! Mit? Fentartásos szeretet, mint a mindenható Isten érzése! Oly szeretet, amely még a becsület és az ingerelt bosszúvágy érzésén sem lett úrrá! Mi keleties mindez! „Ha szeretlek, mit bánod?” — elegendő kritikája az egész kereszténységnek.

142.

*Tömjénezés.* — Buddha azt mondja: „ne hízelegj jóltevődnek!” Mondassék utána ez a mondás egy keresztény egyházban: — mindjárt megtisztítja a levegőt minden keresztényitől.

143.

*A polytheismus legnagyobb haszna.* — Hogy az egyes ember a saját eszményét maga állítsa és tör-

vényét, örömeit és jogait levonja belőle — ez eddig minden emberi megtévelyedés legszörnyebbjének és bálványimádásnak számított: a valóságban és azoknak a keveseknek, akik effélet merészeltek, mindig szükségük volt önmaguk előtt egy apológiára és ez rendszeren így szólt: „nem én, nem én! hanem *egy isten általam!*“ Istenek megteremtésének csudás művésze és ereje — a polytheismus — volt az, amiben ez az ösztön kitörhetett, amiben megtisztult, tökéletesedett, kinemesedett: mert eredetileg közönséges és jelentéktelen ösztön volt, a csökönyösséggel, engedtelenséggel és irigységgel rokon. Az ön-ideál felé törő ösztönnel *ellenségként* szembeszállani: ez volt valaha minden erkölcsösség törvénye. Itt csak egy norma volt: „*az ember*“ — minden nép azt hitte, hogy *megvan neki* ez az egyetlen és végső normája. De maga fölött és önmagán kívül, egy távoleső világban, szabad volt a *normák többszámát* látni: az egy isten nem volt a másik isten tagadása vagy becsmérlése! Itt engedett meg az ember magának először egyéniségeket, itt tisztelte az ember legelőször az individuumok jogát. Istenek, héroszok és emberfeletti emberek, mellék- és alemberek,\*) törpék, tündérek, centaurok, szatírok, démonok és ördögök feltalálása megbecsülhetetlen előgyakorlat volt az egyes ember önzésének és önkényének igazolásához: azt a szabadságot, amit az ember az istennek a többi isten irányával szemben engedett, végül magának is megadta törvényekkel, szokásokkal és szomszédokkal szemben. Ezzel szemben a monotheismus,

---

\*) Neben- und Untermenschen.

a normáleberről szóló tannak ez a merev konzekvenciája — tehát egy normalistenben való hit, aki mellett csak még hazug álistenek vannak — az eddigi emberiségnek talán legnagyobb veszedelme volt: itt fenyegette az a korai megrekedés, amelyet, amennyire át tudjuk látni, a legtöbb egyéb állatfaj már rég elért; ezek mind hisznek egy normálállatban és fajtájuk eszményében és a szokásnak erkölcs voltát végleg, húsukká-vérükké hasonították. A politheismusban ott volt az ember szabadszelleműségének és sokszelleműségének ősfarmája: ahhoz való erő, hogy magának új és saját szemeket teremtsen és mindig újakat és még sajátabbakat: úgyhogy csak az embernek magának nincsenek örökre szóló látóhatárai és kilátásai.

#### 144.

*Vallásháborúk.* — A tömegek legnagyobb haladása eddig a vallásháború volt: mert azt bizonyítja, hogy a tömeg elkezdett fogalmakat megbecsülni. Vallásháborúk csak akkor keletkeznek, ha a szekták finomabb viszálykodásaival a köz-értelem kifinomodott: úgy, hogy még a csőcselék is agyafurt lesz és csekélységek is fontosaknak vesz, sőt lehetségesnek tartja, hogy a lélek örök üdvössége a fogalmak apró különbségein múlik.

#### 145.

*A vegetariánusok veszedelme.* — A túlnyomó, rengeteg rizsfogyasztás az ópium és egyéb parkótikumok használatára éppúgy hajt, mint a túlnyomó rengeteg burgonyafogyasztás a pálinkára: — de



finomabb hatása az is, hogy olyan gondolkodás- és érzésmódokra is hajt, amelyek narkótikumként hatnak. Ezzel megegyezik, hogy a narkótikus gondolkodás- és érzésmódok előmozdítói — mint az indus mesterek — éppen a tisztán növényi táplálkozást magasztalják és szeretnék a tömeg közt törvénnnyé tenni: így akarják a szükségletet földidézni és erősíteni, amelynek kielégítésére ők képesek.

146.

*Német remények.* — Ne feledjük, hogy a népek nevei rendesen gúnynevek. Így pl. a tatárok nevük szerint „kutya” — így nevezték el a kínaiak. A „németek” jelentése eredetileg „pogányok”; így hívták a gótok megtérésük után megkereszteletlen törzsi rokonaik nagy tömegét, Septuaginta-fordításuk útmutatása szerint, amely a pogányokat azzal a kifejezéssel jelöli, amely a görögben ezt jelenti: „a népek” (l. Ulfilas-t). — Elvégre lehetséges, hogy a németek régi gúnynevüket utólag dísznévvé váltánák, amennyiben Európa első nem-keresztény népévé lennének: mire — mint Schopenhauer dicséretükre kiemelte — nagymértékben megvan a tehetségük. Így teljesülne be Luther műve, aki a németeket arra tanította, hogy ne legyenek rómaiak és hogy így beszéljenek: „Itt állok én! Én nem tehetek más-kép!\*)

---

\*) A hagyomány szerint Luther ezzel végezte védekezését a wormszi birodalmi gyűlésen (1521): „*Hier stehe ich, ich kann nicht anders, Gott helfe mir, Amen!*”



*Kérdés és felelet.* — A vad népek most mit vesznek át legelőször az európaiaktól? Szeszt és kereszténységet, az európai kábítószereket. — És min pusztulnak el leghamarabb? — Az európai narkotikumokon.

*Hol keletkeznek a reformációk.* — A nagy egyházromlás idején Németországban volt az egyház legkevésbé megromolva: ezért keletkezett itt a reformáció, annak jeléül, hogy már a romlottság kezdeteit is elviselhetetleneknek érezték. Másokhoz viszonyítva ugyanis nem volt még nép keresztényibb, mint a németek Luther idején: keresztény kultúrájuk éppen arra készült, hogy a virágzás százszoros pompájába fakadjon — már csak egyetlen éj hiányzott ehhez, de ez meghozta a vihart, amely mindennek véget vetett.

*A reformációk kudarca.* — Már a meglehetősen korai időkben is a görögök magasabb kultúrája mellett szól, hogy több ízben szenvedtek hajótörést arra irányuló kísérletek, hogy új görög vallásokat alapítsanak. Ez amellettt szól, hogy Görögországban már korán volt egész sereg különböző egyén, akiknek különmemű szükségletét nem lehetett a hit és reménység egyazon recipe-jével elintézni. Pythagoras és Plato, de lehet, hogy Empedokles is, még sokkal előbb pedig az orphikus rajongók törekedtek új vallások alapítására s az első kettő annyira igazi vallásalapító lélek és — tehetség volt, hogy nem

csodálkozhatunk eléggé kudarcukon: de ők csak szektáig vitték az alapítást. Valahányszor egy egész nép reformációja nem sikerül s csak szekták emelik föl fejüket, arra lehet következtetni, hogy a nép már nagyon sokfajta lett és kezdi magát a durva nyájösztönöktől s a szokás erkölcsiségétől függetleníteni: jelentős függőben levő állapot ez; megszoktuk, hogy erkölcsi hanyatlásnak és korrupciónak szidják, holott csak a tojás megérését és a héja közeli széttörését jelzi. Hogy Luther reformációja Északon sikerült, annak a jele, hogy az Észak a Déllel szemben elmaradt s hogy még meglehetősen egynemű és egyszínű szükségletei voltak; s Európa keresztényesítése nem ment volna végbe, ha a Dél ókori kultúráját nem barbarizálja lassankint a germán barbárvér túlságos hozzákeveredése s ha nem veszti ennek folytán kulturális fölényét. Mentől általánosabban és föltétlenebbül tud hatni az egyes ember, vagy a gondolatja, annál egyszerűbbnek és alacsonyabbrendűnek kell lennie a tömegnek, amelyre hatást gyakorol; viszont ellentőrekvések olyan belső ellenszükségleteket árulnak el, amelyek szintén kielégülést és érvényesülést akarnak. Megfordítva pedig: mindig a kultúra igazi magas színvonalára kell következtetni, ha hatalmas és uralomra vágyó természetek csak csekély és szektára szorítókozó hatást bírnak elérni: ez áll az egyes művészetekre s a megismerés területeire nézve is. Ahol uralkodnak, ott tömegek vannak, ahol tömegek vannak, ott szükségét érzi a rabszolgaságnak. Ahol rabszolgaság van, ott csak kevés az egyén és ezek

szembe találják magukat a nyájösztönökkel és a közlelkiismerettel.

150.

Ha az embernek egy erény kell, azt éppen legbrutálisabb alakjában kell akarnia? — ahogy a keresztény szentek akarták és kívánták: akik az életet csak azzal a gondolattal *viselték el*, hogy erényük láttán mindenkit fogjon el önmaga megvetése. Az ily hatású erényt én brutalitásnak nevezem.

151.

*A vallás eredetéről.* — A metafizikai szükséglet nem kútfeje a vallásoknak, mint Schopenhauer véli, hanem utóhajtásuk. Vallási gondolatok hatása alatt az emberek hozzászoktak egy „más (hátsó, felső, alsó) világ“ gondolatához s a vallásos képzet megsemmisülése után kellemetlen ürességet és nélkülözést éreztek — s ebből az érzésből, íme, ismét egy „más világ“ nő ki, de ez már metafizikai és nem többé vallási. Az pedig, ami az ősidőkben egyáltalában egy másik világ föl vételére vezetett, nem ösztön és szükséglet volt, hanem bizonyos természeti folyamatok téves magyarázata, az intellektus zavarbajutása.

152.

*A legnagyobb változás.* — Minden dolog világitása és színe megváltozott! Már nem egészen értjük, hogy a régiek mint érezték a legközelebbit és leggyakrabbat — így például a napot és az ébrenlétet: azáltal, hogy a régiek hittek az álmokban, más világitás esett az ébrenlétre is. Ugyanígy volt ez az egész élettel, a halál visszaverődő fényével s jelen-

tőségével: a mi „halálunk“ egészen más halál. Minden élményük másként világított, mert mindenikből istenek sugárzottak ki; ez volt az eset minden elhatározással, a jövőre való kilátással is: jóslataik és titkos jeleik voltak, s hittek a jövőmondásban. Az „igazság“-ot is másként érezték, mert egykoron szócsövének fogadták el az örültet — aki *bennünket* vagy megborzongat vagy megkacagtat. Minden igazságtalanság másként hatott az érzésre, mert az isteni megtorlástól is féltek, nemcsak a polgári büntetés-től és becstelenségtől. — Mi lett az örömből oly időben, amidőn ördögben, kísértőben hittek! Mi a szenvedélyből, ha a közelben daemonokat láttak ólálkodni! Mi a filozófiából, ha a kételkedést a legveszedelmesebb véteknek vették és pedig az örök szereteten való bűnnek, minden ellen való bizalmatlanságnak, ami jó, magasztos, tiszta, könnyörülő! — Újra színeztük a dolgokat — egyre festegetünk rajtuk, — de egyelőre mi ez ama régi mester — értem a régi emberiség! — színpompájához mérvést.

153.

*Homo poeta.* — „Én magam, aki saját kezemmel csináltam meg a tragoediák tragoediáját, amennyiben eddig elkészült; én, aki az erkölcs csomóját lebogoztam a létbe, még pedig oly erősen, hogy csak istenség tudja megoldani, — így kívánja Horatius! — én a negyedik fölvonásban az összes isteneket kivégeztem — csupa erkölcsiségből! Mi lesz már most az ötödik felvonással! — Honnan vegyem a tragikus megoldást! — Vagy talán komikus megoldáson kell kezdenem gondolkozni!“

*Az élet különböző veszélyessége.* — Ti nem tudjátok, mit éltek át; ittas módjára rohantok át az életen s olykor-olykor lebuktok egy-egy lépcsőfokon. Amde, hála mámorotoknak, eközben mégsem töritek tagjaitokat: izmaitok túlságosan petyhüdtek, fejetek túlságosan kába, semhogy e lépcső köveit ti is olyan keményeknek találjátok, mint mi többiek! Számunkra nagyobb veszedelem az élet: mi üvegből valók vagyunk, — jaj nekünk, ha megütjük magunkat! S minden veszve van, ha elesünk!

*Mink hiányzik?* — Mi szeretjük a nagy természetet és fölfedeztük: ez onnan van, mert fejünkben hiányoznak a nagy emberek. A görögöknél ennek éppen visszáját látjuk: az ő természetérzésük egészen más, mint a mienk.

*A legbefolyásosabb.* — Hogy egy ember egész korával dacol, hogy korát megállapítja a kapu küszöbén s számadásra vonja: ez, *kell*, hogy hatást gyakoroljon. Hogy ezt akarja-e ő, ez közömbös; hogy meg tudja tenni, ez a fődolog.

*Hazudni.* — Vigyázz! — gondolkozik: mindjárt előáll egy hazugsággal. Ez a kultúrának egy foka, amelyen egykor egész népek állottak. Vegyük fontolóra, mit fejeztek ki a rómaiak a „mentiri“ szóval!

*Kellemetlen tulajdonság.* — Minden dolgot mélynek találni — kellemetlen tulajdonság: ennek következtében az ember állandóan megerőlteti a szemét és végül mindig többet lát, mint amennyit kívánt.

*Minden erénynek megvan a maga ideje.* — Aki most hajthatatlan, annak becsületessége gyakran lelkiismeretfurdalást okoz: mert a hajthatatlanság egy más kor erénye, mint a becsületesség.

*Az erényekkel való érintkezésben.* — Valamely erénnyel szemben is lehetünk méltóságnélküliek és hízelkedők.

*A „jelen“ kedvelőinek!* — A kiugrott pap és a kiszabadult fogoly folyton mesterkednek az arkifezésükkel, azt szeretnék, ha arcukon nem volna rajta a múlt. — De láttatok-e már olyan embereket, akik tudják, hogy a jövő tükröződik arcukon s akik irántatok, a „jelen kedvelői“ iránt olyan udvariasok, hogy olyan arcot vesznek föl, amelyen nincs meg a jövő?

*Önzés.* — Az önzés az érzés *perspektívikus* törvénye, amely szerint a legközelebbi nagynak és súlyosnak tűnik: míg a távolsággal minden dolog veszít nagyságából és súlyából.



*Nagy győzelem után.* — A nagy győzelem legjava, hogy a győztest megszabadítja a vereség félelmétől. „Miért ne szenvednék egyszer vereséget?” — mondja magának: „hisz most elég gazdag vagyok hozzá”.

*A nyugalmat keresők.* — A nyugalmat kereső lelkeket arról a sok, sötét tárgyról ismerem meg, amiket maguk köré állítanak: aki aludni akar, elsötétíti szobáját vagy barlangba búvik. — Legyen ez jel azoknak, akik nem tudják mi az, amit keresve keresnek, pedig szeretnék tudni!

*A lemondók boldogsága.* — Aki valamit alaposan és hosszú időre megtagad magától, ha véletlenül ismét összetalálkozik vele, csaknem azt fogja hinni, hogy ujonnan fedezte föl — s mily boldog minden fölfedező! Legyünk okosabbak, mint a kígyók, amelyek túlsoká fekszenek ugyanazon a napon.

*Mindig csak a magunk társaságában.* — Minden, ami a lényemmel a természetben és történelemben egyezik, beszél hozzám, dicsér, előreahajt, vigasztal: — a többit nem hallom, vagy legott elfelejttem. Mi mindig csak a magunk társaságában vagyunk.

*Embergyűlölet, emberszeretet.* — Csak akkor beszélünk arról, hogy jóllaktunk az emberekkel, ha már nem tudjuk őket megemésztetni, holott még mindig tele van velük a gyomrunk. Az emberkerülés a túlmohó — „emberfalásig“ menő, — emberszeretet következménye — de vajjon ki hagyta meg néked, Hamlet királyfim, hogy embereket osztrigák-módjára nyeldekelj?

*Egy betegről.* — „Nagyon rosszul van!“ — „Mi a baja?“ — „Attól a mohó vágytól szenved, hogy dicsérjék s nem talál táplálékot vágya számára.“ — „Megfoghatatlan! Az egész világ ünnepli, az emberek nemcsak kezükön, hanem szájukon is hordozák!“ — „Igen, de rossz a füle a dicsérettel szemben. Ha barát dicséri, ezt úgy hallja, mintha barátja magamagát dicsérné; ha meg ellenség dicséri, ez úgy hangzik neki, mintha az ellenség azt akarná, hogy őt dicsérjék ezért; végül, ha a többiek valamelyike dicséri — ezek a többiek nincsenek már számosan, oly híres-neves lett ő! — sérti őt, hogy ezek nem akarják barátjuknak vagy ellenségüknek; ezt szokta mondani: „Mit bánok én olyasvalakit, aki velem szemben talán még az igazságot is akarná játszani!“

*Nyílt ellenségek.* — Az ellenséggel szemben való bátorság különálló dolog: lehet, hogy vele az emberiség mindig gyáva és határozatlan, zűr-zavaros fejű. Így

ítélt Napoleon az előtte ismeretes „legvitézebb ember-ről“, *Murat*-ról, amiből az következik, hogy a nyílt ellenség sok ember számára nélkülözhetetlen, ha az ő erényük, az ő férfiasságuk és derűjük magaslatára akarnak emelkedni.

170.

*A tömeggel.* — Eddig a tömeggel futott és a tömeg magasztalója: ámde egy szép napon majd ellenségévé lesz! Mert abban a hiszemben követi, hogy lustasága jól jár ezzel: még nem tapasztalta, hogy a tömeg nem elég lusta az ő számára; hogy az mindig előre nyomul, hogy senkinek sem engedi meg, hogy vesztég állva maradjon! Már pedig ő úgy szeret állva maradni!

171.

*Dicsőség.* — Ha a sokak hálája *egy* ember iránt elveti minden szemérmét: keletkezik a dicsőség.

172.

*Az ízlésrontó.* — *A:* „Ízlésrontó vagy! — mindenütt ezt mondják.“ — *B:* „Persze! Mindenkinél elrontom az ízlését a pártja iránt — s ezt semmiféle párt nem bocsátja meg nekem.“

173.

*Mélynek lenni, mélynek látszani.* — Aki mélynek tudja magát, világosságra törekszik; aki szeretne a tömeg előtt mélynek látszani, az sötétségre (homályra) törekszik. Mert a tömeg mindent mélynek tart, ami-

nek nem tud a fenekére látni: hisz ő oly félénk s anynyira nem szeret vízbe ereszkedni!

174.

*Félreállva.* — A parlamentarizmus, vagyis az a nyilvános engedelem, hogy az ember öt politikai alapelvet közül választhasson, tetszetős azoknak a sokaknak, akik szeretnének önállóaknak és egyénieknek *látszani* és nézeteikért harcolni. Végeredményében azonban közömbös, vajjon a nyájnak *egy* véleményt parancsolnak-e vagy öt nézetet engednek meg, — mindenki, aki az öt nyilvános nézettől eltér és félreáll, mindenkor az egész nyájat ingerli maga ellen.

175.

*A rábeszélés művészete.* — Kinek volt eddig a legmeggyőzőbb, rábeszélő ékesszólása? A dobpergésnek: s valámíg a királyok ezt hatalmukban tartják, mindaddig ők a legjobb szónokok és néplázítók.

176.

*Részvét.* — Óh a szegény uralkodók! Minden joguk észrevétlenül igényyé válik most és minden igényük nemsokára követelődzésként hangzik! S ha csak annyit mondanak: „mi“, vagy „az én népem“ — ez a vén, kaján Európa máris mosolyog. Valóban a modern világ főszertartásmestere már kevés ceremóniát csinálna velük; talán ezt jelentené ki: „les souverains rangent aux parvenus“.\*)

---

\*) „az uralkodók, a fölségek sorrendben a fölkapaszkodottak után következnek.“

*A „nevelésügyhöz“.* — Németországban minden magasabbrendű ember nélkülöz egy nagy nevelőeszközt: a magasabbrendű ember nevelését; Németországban t. i. ezek nem nevelnek.

*Az erkölcsi fölvilágosodáshoz.* — A németek fejéből ki kell beszélni Mephistophelesüket: s vele együtt Faustjukat is. Két erkölcsi előítélet ez a megismerés értéke ellen.

*Gondolatok.* — A gondolatok érzéseink árnyékai — mindig sötétebbek, üresebbek, egyszerűbbek amazoknál.

*A szabad szellemek jó kora.* — A szabad szellemek még a tudománnyal szemben is megengednek maguknak szabadságokat, s — egyelőre megengedik ezt nekik, — amíg az egyház fennáll. Ennyiben most jó koruk van.

*Követni s elöl menni.* — *A:* „A kettő közül az egyik mindig követni fog, a másik mindig elöl fog járni, bárhova vezeti is őket a sors. S az előbbi mégis fölötte áll a másiknak, erényre, szellemre.“ — *B:* „És mégis? Mégis? Ez a többieknek van mondva, nem nekem, sem nekünk! „*Megy a regula szerint.*“

182.

*A magánosságban.* — Ha az ember egyedül él, nem beszél túlságosan fenhangon, nem ír túlságosan fenhangon: fél a kongó visszhangtól. — Ekhó-nimfa kritikájától. — S a magánosságban minden hang más-ként hangzik!

183.

*A legjobb jövő zenéje.* — Az volna nékem az első muzsikus, aki csak a legmélyebb boldogság szomorúságát ismerné, más szomorúságot meg nem ismerne: de ilyen muzsikus nem volt még eddigelő!

184.

*Justitia.* — Jobb, ha meglopnak, — mintha madár-ijesztők környékeznek, — ez az én ízlésem. Minden-esetre ízlés dolga — nem több!

185.

*Szegény.* — Ő ma szegény, de nem azért, mert mindent elvettek tőle, hanem, mert mindent eldobott magától — bánja is ő! Ahhoz szokott, hogy találjon. — S a szegények azok, akik önkéntes szegénységét félre-értik.

186.

*Rossz lelkiismeret.* — Minden, amit most tesz, derék és nemes dolog — s mégis rossz a lelkiismerete ezenközben. Mert az ő feladata: a rendkívüli.

187.

*A sértő az előadásban.* — Ez a művész sért engem ötletei, nagyon jó ötletei előadásának módjával: oly szélesen és oly nyomatékallyal, a rábeszélés



oly durva mesterfogásaival teszi ezt, mintha a tömeghez szólna. Egy idő múlva, amelyet művészetének ajándékoztunk, úgy érezzük magunkat, mintha „rossz társaságban volnánk“.

188.

*Munka.* — Mily közel áll ma még a legkevésbé dolgoshoz is a munka és a munkás! A királyi udvariaság e mondásban: „Mi megannyian munkások vagyunk!“ — XIV. Lajos alatt még cinizmus és illetlenség volt volna.

189.

*A gondolkozó.* — Ő gondolkozó: azaz ért hozzá, hogy a dolgokat egyszerűbbeknek vegye, mint aminők.

190.

*A dicsérők ellen.* — *A:* „Csak a magafajta dicséri az embert“. *B:* „Igen! S aki dicsér téged, azt mondja neked: Te magamfajta vagy!“

191.

*Egynémely védelem ellen.* — Valamely dolognak úgy szoktak a legrosszhiszeműbb módon ártani, hogy készakarva hibás érvekkel támogatják.

192.

*A jóindulatúak.* — Mi különbözteti meg a többi emberektől ama jóindulatúakat, akiknek jóakaratauk arcukról ragyog le? Ők egy új személy jelenlétében jól érzik magukat és hamar belé szeretnek; ezért jóakarataúak iránta, első ítéletük „ő tetszik nekem“. Náluk egymásra következik: a megnyerés kívánsága

(kevés aggályuk van a másik személy értékéről), a gyors megnyerés, a birtoklás öröme, s a cselekvés a megnyert személy érdekében.

193.

*Kant tréfája.* — Kant „mindenkit“ fejbekólintó módon akarta bebizonyítani, hogy „mindenkinek“ igaza van: ez volt lelke titkos tréfája. A tudósok ellen írt, s a nép előítélete javára, de tudósok s nem a nép számára.

194.

*A „nyíltszívű“.* — Az az ember ott valószínűleg mindig elhallgatott okokból cselekszik: mert mindig közölhető okokat forgat száján, sőt majdnem a kitárt tenyerén.

195.

*Nevetni való!* — Nini! Nini! Az az ember *előlük* fut: de ők követik, mert *előttük* fut, — annyira nyáj ők!

196.

*Hallóképességünk határa.* — Csak azokat a kérdéseket halljuk, amelyekre tudunk feleletet találni.

197.

*Épp ezért vigyázunk!* — Semmit sem közlünk másokkal olyan szívesen, mint a hallgatás pecsétjét, — azzal együtt, ami alatta van.

198.

*A gőgös ember bosszúsága.* — A gőgös ember még azokon is bosszankodik, akik előbbre viszik: sanda szemmel néz kocsija lovaira.

*Bőkezűség.* — A bőkezűség a gazdagoknál csak a félénkség egy neme.

*Nevetni.* — Nevetni annyit tesz, mint kárörvendőnek lenni, de jó lelkiismerettel.

*A tetszés.* — A tetszésbe mindig belevegyül a lárma egy neme: még abba a tetszésbe is, amellyel önmagunknak adózunk.

*A tékozló.* — Neki még nincs meg ama gazdagok szegénysége, akik egész kincsüket végigszámlálták már, — szellemét a nagy tékozló, a természet esztelenségével pazarolja.

*Hic niger est.\*)* — Rendesen nincsenek gondolatai — de kivételesen támadnak rossz gondolatai.

*A koldus és az udvariasság.* — „Nem vagyok udvariatlan, ha kövel kopogtatok azon az ajtón, amelyen nincsen csengő“ — így gondolkozik a koldus és egyéb szűkölködő; de senki sem ad nekik igazat.

---

\*) Folytatása: „hunc tu, Romane, cavetol“ Magyarul: „fekete“ — azaz gonosz — „óvakodj tőle római“. Horatius Satiráiból való idézet (I, 4, 85.)

*A szükséglet.* — A szükségletet a keletkezés okának tartják: holott valójában az csak a már keletkezettnek okozata.

*Esőben.* — Esik — és én azokra a szegény emberekre gondolok, akik most összetolulnak sok gondjukkal s annak gyakorlata nélkül, hogy gondjaikat elrejtsek; tehát valahány kész arra, hogy a másiknak fájdalmat okozzon, magának pedig a rossz időben is a jólérzés bizonyos nyomorult nemét megszerezze. — Ez, csak ez a szegények szegénysége!

*Az irigymájú.* — Ez egy irigymájú — ne kívánjanak neki gyermekeket; irigy lenne rájuk, hogy ő nem lehet már gyermek.

*Nagy ember!* — Abból, hogy valaki „nagy ember“, még nem szabad azt következtetnünk, hogy férfi; lehet, hogy csak flú, vagy minden életkor kaméleonja, vagy elvarázsolt asszonyka.

*Az okok flrtatásának egy módja.* — Van egy mód, amellyel okainkat kérdik, amelynél nemcsak elfeledjük legjobb okainkat, hanem egyáltalában dacot és ellenszenvet érzünk ébredni minden ok iránt: — a kérdés igen elbutító módja ez, igazi mesterfogása a zsarnoki embereknek!

*Mértéktartás a szorgalomban.* — Nem kell atyád szorgalmát túlszárnyalni akarnod — ez beteggé tesz.

*Titkos ellenségek.* — Hogy titkos ellenséget tartsanak maguknak — ez olyan fényűzés, amelyre még fenkölt lelkek erkölcsisége sem szokott elég gazdag lenni.

*A látszat csal.* — Szelleme rossz modorú: mindig kapkod és dadog türelmetlenségében, így alig sejtjük, mily nagytüdejű és szélesmellű lélekben lakozik ez a szellem.

*A boldogságra vezető út.* — Egy bölcs tudakolta egy bolondtól, melyik a boldogságra vezető út. Ez, akár csak a legközelebbi városba vezető utat kérdeznék tőle, habozás nélkül felel: „Csodáld magadat és ólj az uccán!” — „Hallod-é” — kiálta a bölcs — „ugyan sokat kívánsz! Elég, ha magát csodálja az ember!” — Felelé a bolond: „De hogyan csodálja magát állandóan az ember, anélkül, hogy állandóan meg ne vessen is!”

*A hit üdvözt.* — Az erény csak azoknak ad boldogságot és néminemű üdvösséget, akik hisznek az erőnyükben: — de nem ama raffináltabb lelkeknek, akiknek erénye abban áll, hogy mélyen bizalmatlanok maguk s minden erény ellen. Végül tehát itt is a hit üdvözt — s nevezetes — *nem* az erény!

215.

*Eszmény és anyag.* — Nemes eszmény lebeg szemed előtt: de olyan nemes, hű is *vagy-e*, hogy belőled ilyen isteni kép alkottassék? Mert enélkül — vajjon minden munkád nem barbár képfaragás-e? Eszményed káromlása?

216.

*A hang veszélye.* — Ha valakinek túlerős hang van a torkában, az majdnem képtelen ínom gondolatokra.

217.

*Ok és okozat.* — Az okozat (hatás) *előtt* más okokban hiszünk, mint *utána*.

218.

*Ellenszenv.* — Nem szeretem azokat, akiknek, hogy egyáltalában hatást tegyenek, bombamódra szét kell pattanniok; akiknek közelében mindig az a veszedelem fenyeget, hogy elveszítjük hallásunkat — vagy még többünket.

219.

*A büntetés célja.* — „A büntetésnek az a célja, hogy megjavítsa azt, aki büntet” — ez a büntetés védőinek utolsó mentsége.

220.

*Áldozat.* — Az áldozatról és föláldozásról másképp gondolkozik az áldozati állat, mint a néző: de amazt kezdettől fogva sohasem engedték szóhoz jutni.

221.

*Kímélet.* — Az apák és fiúk sokkal jobban kímélik egymást, mint az anyák és leányok.



*Költők és hazugok.* — A költő a hazugban tejtestvérét látja, akitől elitta a tejét; ekképpen amaz cse-nevész maradt, s még a jó lelkiismeretig sem vitte föl.

*Az érzékek vikariatusa.* — „Szemünk is van, hogy halljunk“ — mondá egy öreg megsüketült gyóntató atya — „s a vakok közt az a vezér, akinek a leg-hosszabb füle van.“

*Az állatok kritikája.* — Félek, hogy az állatok az embert magukfajta oly lénynek tekintik, aki fölötte veszedelmes módon elvesztette józan állatesztét — s lett belőle őrült — képzelődő állat, kacagó állat, síró állat, boldogtalan állat.

*A természetesek.* — „A gonosz mindig lefoglalta magának a nagy hatást! S a természet gonosz! Le-gyünk tehát természetesek!“ — titkon így következ-keztetnek az emberiség nagy hatásvadászhai, akiket nagyon is sokszor soroztak a *nagy* emberek közé.

*A bizalmatlanok és a stílus.* — Mi a legerősebb dolgokat is egyszerűen mondjuk, föltéve, hogy olyan emberek vannak körülöttünk, akik hisznek erőnk-ben: az ilyen környezet a „stílus egyszerűségére“ ne-vel. A bizalmatlanok lelkendezve beszélnek; a bizal-matlanok lelkendezőkké tesznek.

227.

*Hibás következtetés.* — Nem tud magán uralkodni: ebből az a nő azt következteti, könnyű lesz rajta uralkodni s kiveti pányváját utána, — a szegény asszony, rövidesen rabszolgája lesz annak a férfinak.

228.

*A közvetítők ellen.* — Aki két elhatározott gondolkozó közt akar közvetíteni, azon rajta van a közepszerűség bélyege: nincs szeme, hogy a magábanállót, az egyes-t lássa; a hasonlóság-látás és egyenlősítés gyöngé szemek ismertető jele.

229.

*Dac és hűség.* — Ő dacból ragaszkodik valamely dologhoz, amelyen idővel átlátott, — azonban *dacát* „hűség“-nek hívja.

230.

*A hallgatni-tudás hiánya.* — Egész lénye nem tud rábeszélni — ez azért van, mert sohasem hallgatta el egyetlen jócselekedetét.

231.

*Az „alaposak“.* — A lassú megismerők azt hiszik: a lassúság a megismerés alkotórésze.

232.

*Álmok.* — Az ember vagy nem álmodik, vagy pedig érdekeset álmodik. Tanuljuk meg, hogy ugyanígy legyünk ébren: — sehogy vagy érdekesen.

*A legveszedelmesebb szempont.* — Amit most tesz, vagy elmulasztok, az minden jövőre oly fontos, mint a múlt legnagyobb eseménye: a hatásnak ebben a roppant perspektívájában minden cselekedet egyformán nagy és kicsiny.

*A muzsikusz vigasztaló beszéde.* — „Életed nem hangzik bele az emberek fülébe: számukra néma életet élsz, s a melódia minden finomsága, minden gyöngédebb elhatározása követésben, előlmenésben rejtve marad előttünk. Igaz: te nem vonulsz föl széles úton katonabandával — ám azért ama jámboroknak még sincs joguk azt mondani, hogy életedben nincs muzsika. Kinek füle van, hallja.“

*Szellem és jellem.* — Némely ember mint jellem éri el tetőpontját, de szelleme éppen erre a magasságra nem termett rá — más emberrel fordítva áll a dolog.

*A tömeg mozgatója.* — Vajjon nem kell-e annak, aki a tömeget akarja megmozgatni, saját magának komédiásának lennie? Nem kell-e magát előbb groteszken-érthetőre fordítania és egész személyét és ügyét ebben a ledurulásban és leegyszerűsítésben előadnia?

*Az udvarias.* — „Ő olyan udvarias!“ — Igen, mindig van nála egy falás kalács a Cerberus számára s

olyan félénk, hogy mindenkit a Cerberusnak tart; téged is, engem is — íme, ez az ő „udvariassága.“

238.

*Nincs benne irigység.* — Szikra irigység sincs benne, de ez nem érdem: olyan országot akar meghódítani, amelyet még senki sem birtokolt, sőt aligha látott még valaki.

239.

*Az örömtelen.* — Egyetlen örömtelen ember elég, hogy egy egész házra állandó rossz kedvet és borús eget borítson; s csak csodának köszönhető, ha ez az „egy“ nincs ott a házban! — A boldogság távolról sem ilyen ragadós betegség — hogy van ez?

240.

*Tengerparton.* — Nem építenék magamnak házat (boldogságomhoz tartozik, hogy nem vagyok háztulajdonos!). De ha mégis kellene, sok római módjára, egészen beépíteném a tengerig — szeretném, ha ezzel a szép szörnyeteggel volna némely közös meg-hitt dolgom.

241.

*Mű és művész.* — Ez a művész csak ambiciózus és semmi több: műve tulajdonképpen egy nagyítóüveg, amelyet mindenkinek fölkinál, aki feléje tekint.

242.

*Kinek-kinek a magáét.* — Bármilyen kapzsi is megismerésem: a dolgokból csak olyat tudok kimarkolni, ami már az enyém, — a mások vagyona ottbent marad a dolgokban. Hogyan lehetséges, hogy valaki tolvaj vagy rabló!

243.

*A „jó“ és „rossz“ eredete.* — Javítást csak az talál ki, aki érezni tudja: „ez nem jó.“

244.

*Gondolat és szó.* — Az ember gondolatait sem tudja egészen szavakban visszaadni.

245.

*Választva dicsér.* — A művész kiválasztja tárgyát: ez az ő dicsérésének a módja.

246.

*Mathematika.* — Vigyük bele a matematika finomságát és szigorát — amennyire csak lehet — minden tudományba; nem abban a hiszemben, hogy ezen az úton megismerhetjük a dolgokat, hanem, hogy ezáltal *megállapítsuk* emberi viszonyunkat a dolgokhoz. A matematika csupán az általános és végső emberismeretnek eszköze.

247.

*Szokás.* — Minden szokás elmésebbé teszi kezünket, s kevésbé kezessé elménket.

248.

*Könyvek.* — Ugyan mi fontossága lehet egy könyvnek, amely még minden könyvön sem visz túl bennünket?

249.

*A megismerő sóhaja.* — „Óh kapzsiságom! Ebben a lélekben nem lakozik önzetlenség — sőt inkább egy mindent kívánó Én lakozik benne, mely sze-

retne sok egyénen, mint tulajdon szemén, átnézni, szeretne velük, mint tulajdon kezével, nyúlni-fogni, — egy Én, amely még az egész multat is visszahozná, amely nem akar semmit sem elveszíteni, ami egyáltalában az övé lehetne! Óh lángoló kapzsiságom! Óh, vajha száz lényben születne újra!“ — Aki ezt a sóhajtot nem ismeri tapasztalatból, a megismerőnek szenvedélyét sem ismeri.

250.

*A bűnösség.* — Bár a legélesebb elméjű boszorkány-bírák, sőt maguk a boszorkányok is meg voltak győződve a boszorkányság bűnéről, az még sem volt meg. Így áll ez minden bűnnel.

251.

*Félreismert szenvedők.* — A nagyszerű természetek másként szenvednek, mintsem tisztelőik képzelik: a legkeservesebben szenvednek sok rossz perc nemtelen, kicsinyes gerjedelmeitől, röviden: a tulajdon nagyszerűségük fölől táplált kétségeiktől — és nem az áldozatok és martiriumok miatt, amelyeket hivatásuk követel tőlük. Amíg Prometheus szánja az embert és érte föláldozza magát, addig boldognak és nagynak érzi magát; ám, ha iriggyé válik Zeusra és a hódolatra, mellyel neki a halandók áldoznak — akkor szenved!

252.

*Inkább maradjunk adósok!* — „Inkább maradjunk adósok, semhogy olyan pénzzel fizessünk, amely nem viseli képünket!“ — Így akarja ezt szuverenitásunk.



*Mindig otthon.* — Egy szép nap elérjük *célunkat* — s immár büszkén mutatunk rá, mily hosszú utakat tettünk meg feléje. Valójában észre sem vettük, hogy utaztunk. Éppen azért jutottunk ilyen messzire, hogy minden helyen azt hittük, *otthon* vagyunk.

*A zavar ellen.* — Aki mindig mélyen elmerül foglalatosságába, az nem jöhet zavarba (túl van minden zavaron).

*Utánzók.* — *A:* „Mit? Nem akarsz, hogy utánózzanak?” *B:* „Nem akarom, hogy valamit utánam csináljanak; azt akarom, hogy mindenki a maga mintáját tegye maga elé; ahogy én is teszem.” *A:* „Tehát — ?”\*)

*Bőrösség.* — A mélység minden embere boldogságát leli abban, hogy olykor a röpülőhalhoz hasonlatos és a hullámok szélső taraján játszadózhat; azt becsülik a dolgokon a legtöbbre, hogy felületük van: tehát „bőrösségüket” — *bocsánat a szóért.*

*Tapasztalatból.* — Olyik ember nem tudja, milyen gazdag, amíg nem tapasztalja, milyen gazdag emberek is lopkodnak tőle.

---

\*) Szójáték: *nachmachen* és *vormachen*; szószerint: utánacsinálni vagyis utánózni — eléje csinálni azaz áltatni.

258.

*A vak eset tagadói.* — Nincs győztes, aki a véletlenben hinne.

259.

*A paradicsomból.* — „Jó és gonosz — ezek az isten előítéletei“ — mondá a kígyó.

260.

*Egyszercy.* — Aki magában van, annak soha sincs igaza: kettőnől kezdődik az igazság. — Aki magában van (az egy) nem tudja magát bebizonyítani: de már ha ketten vannak, nem lehet őket megcáfolni.

261.

*Eredetiség.* — Mi az eredetiség? Valamit látni, aminek még nincs neve, amit még nem lehet megnevezni, jöllehet mindenki szemeláttára megvan. Ám az emberek számára rendes természetük szerint, csupán a név tesz valamely dolgot egyáltalában láthatóvá. — Az eredetiek rendesen a nevet-adók is.

262.

*Az örökkévalóság számára.* — *A:* „Te egyre jobban távolodol az élőkől: nemsokára kitörölnek téged a lajstromaikból!“ — *B:* „Ez az egyedüli módja, hogy az ember a halottak kiváltságában részesüljön“. — *A:* „Micsoda kiváltságukban?“ — *B:* „Abban, hogy nem kell többé meghalnia!“

263.

*Hiúság nélkül.* — Ha szeretünk, azt akarjuk, hogy fogyatékoságaink rejtve maradjanak, — nem hiúságból, hanem mert nem akarjuk, hogy szerettünk

szenvedjen. Igen, a szerelmes szeretne isten képében megjelenni — s ezt sem hiúságból.

264.

*Mit teszünk.* — Tetteinket sohasem értik meg, csupán dicsérik és korholják.

265.

*Végső szkepszis.* — Végeredményükben mik is az ember igazságai? — Az ember *megcáfolhatatlan* tévedései!

266.

*Amikor kegyetlenségre van szükség.* — Akiben nagyság van, az kegyetlen másodrangú erényei és megfontolásai iránt.

267.

*A nagy cél.* — Ha nagy célunk van, ezzel föléje kerülünk az igazságosságnak is, nemcsak tetteinknek és ezek bíráinak.

268.

*Mi tesz hősiessé?* — Ha egyszerre megyünk neki legnagyobb szenvedésünknek és legnagyobb reményünknek.

269.

*Miben hiszel?* — Abban, hogy minden dolgok mérőszámát újra kell meghatározni.

270.

*Mit mond a lelkiismereted?* — „Légy azzá, aki vagy.”

271.

*Miben rejlik legnagyobb veszedelmed? — A részvétben.*

272.

*Mit szeretsz másokon? — Az én roményeimet.*

273.

*Kit hívsz rossznak? — Azt, aki mindig csak megszégyeníteni akar.*

274.

*Mit tartasz a legemberiesebbnek? — Valakit a pironkodástól megkímélni.*

275.

*Mi az elért szabadság megpecsételése? — Hogy többé nem szégyenkezünk magunk előtt.*

Országos Széchényi Könyvtár

183

## NEGYESIK KÖNYV

### Sanctus Januarius

Téged, aki lánggerellyel  
lelkem jegét osztatád,  
hogy most zúgva legmagasabb  
reménysége tengerére  
futva-futhat, víg-erősen,  
szabad-szíves-kénytelen:  
Téged dicsér: csodatevő,  
legszebb Januárius!

*Genua, 1882 januáriusában.*

276.

*Újévre.* — Még élek, még gondolkozom, mert még gondolkoznom kell. Vagyok, tehát gondolkozom: gondolkozom, tehát vagyok. Ma mindenki megengedi magának, hogy kívánságát és legkedvesebb gondolatát kimondja: mos, akkor hát én is megmondom, mit kívánok ma magamtól s mely gondolat futott át elsőként ebben az évben, a szívemen, — s ez a gondolat legyen minden további életem alapja, záloga és édesége! Egyre jobban meg akarom tanulni, hogy a dolgok szükségszerűségét lássam a szépnek bennük — így egyike leszek azoknak, akik a dolgokat szépítik. *A végezet szeretete:* ez legyen ezentúl szerelmem! Nem akarok háborút viselni a csúf ellen.

Nem akarok vádolni, még a vádlókat sem akarom vádolni. *Eltékiteni:* ez legyen egyedüli tagadáson! És, mindent összevéve, nagyjában véve: azt akarom, hogy valamikor már csak igent-mondó legyek!

277.

*Személyes gondoskodás!* — Van az életnek egy bizonyos magaslati pontja: ha ezt elértük, úgy minden szabadságunkkal s bármennyire elvitattunk a lét szóp kaoszából minden gondoskodó értelmet és jóságot, még egyszer a szellemi rabság legnagyobb veszedelmében forgunk s a legsúlyosabb próbatétet kell kiállanunk. Mert csak most áll eléink legnyomatékosabb hatalommal a személyes gondoskodás gondolata, legjobb szószólójával a nyilvánvaló látszattal, most, hogy kézzel fogjuk, hogy minden, de minden, ami minket ér, folytonosan *javunkra szolgál*. Minden nap, minden óra élete, mintha egyebet sem akarna, mint újból meg újból bebizonyítani ezt a mondatot: bármi, akár rossz vagy jó idő, egy barátunk elvesztése, betegség, rágalmazás, egy levél elmaradása, lábflcamítás, egy pillantás valamely boltba, egy ellenérv, egy könyv felnyitása, álom, csalás: legott vagy csakhamar oly dolognak bizonyul, amelynek „nem volt szabad hiányoznia“ -- tele van mély értelemmel s haszonnal éppen *szá- munkra!* Van-e veszedelmesebb kísértés, hogy fölmondjuk a hitelt Epikuros isteneinek, ama gondot nem ismerő ismeretleneknek s valamely gonddal terhes, kicsinyes istenséghez szegődjünk, aki hajunk minden szálát ismeri s a legnyomorúbb szolgálattól sem undorodik? Nos — mindezek ellenére úgy vélem,



békén hagyjuk az isteneket, valamint a szolgálatra-kész génuszokat is és megelégszünk azzal a föltevés-sel, hogy saját gyakorlati és elméleti ügyességünk az események magyarázásában és jóramagyarázásában elérte tetőpontját. De nem is kapatjuk el magunkat bölcsességünk ezen ujjügyességétől, ha a csodálatos harmónia, amely a hangszerünkön játszás közben keletkezik, olykor túlságosan meglep bennünket: oly harmónia, mely túlságosan jól hangzik, semhogy azt magunknak mernők tulajdonítani. Valóban, néha-néha játszik *velünk* egy valaki — a kedves véletlen: hellyel-közzel vezeti a kezünket s a legbölcsőbb gondoskodás sem tudna szebb muzsikát kigondolni, mint aminő bolondos kezünknek sikerül.

278.

*A halál gondolata.* — Édes-bús boldogság nekem ez uccácskák, szükségletek, hangok zsibongása közepette élnem; mennyi szomjú élet és életmámor kerül itt minden pillanatban napvilágra! Pedig csakhamar mily némaság vár mindezekre a lármázókra, eleve-nekre, életet szomjúhozókra! Mint áll mindegyik mögött árnyéka, sötét útítársa! Olyan ez mindig, mint az utolsó perc egy kivándorló hajó elutazása előtt: az embereknek több mondanivalójuk van egymáshoz, mint bármikor, az óra sürget, s minden zsibongás mögött ott vár az óceán és síri csöndje, türelmetlenül vár — s olyan sóváran s olyan biztosan zsákmánya felől! S mind, mind azt vélik, az „eddigi“ semmi vagy kevés, a közeli jövő minden: innen ez a nyugtalan kapkodás, ez a lárma, ez az egymás elbódítása

s egymás kijátszása! Mindenki első akar lenni ebben a jövőben — s mégis a halál és halálos csönd az egyedüli biztos és a mindenkivel közös ebben a jövőben! Mily különös, hogy ez az egyedüli biztosság és közösség csaknem semmi hatalmat nem gyakorol az emberekre s a *legtávolabb* vannak attól, hogy magukat a halál testvéresülésének érezzék! Boldoggá tesz látnom, hogy az emberek semmiképen sem akarják a halál gondolatát gondolni! Szívesörömet szeretnék valamivel hozzájárulni, hogy az élet gondolatát még százszorta *érdemesebbé tegyem a rá gondolásra.*

279.

*Csillagbarátság.* — Barátok valánk és *idegenek* lettünk egymásnak. Ámde jól van így és nem akarjuk ezt egymás előtt eltitkolni és elhomályosítani, mintha bizony szégyenkeznünk kellene miatta. Két hajó vagyunk, külön-külön céllal és pályával; kereszteződhetünk, egymással ünnepséget ülhetünk, amint meg is tettük, — s ekkor a két derék hajó *egy* kikötőben, *egy* napfényben feküdt, úgyhogy az volt a színe a dolognak, hogy már célt értek és hogy *egy* céljuk volt. Azonban feladatunk mindenható ereje utóbb ismét szétűzött, más és más tengerekre, égtájakra s úgy lehet, többé sohasem látjuk egymást viszont — úgy lehet, viszontlátjuk ugyan egymást, de nem ismerünk egymásra: a különb-különb tengerek és napok megváltoztattak bennünket! Hogy el kellett egymástól idegenednünk, az a *fölöttünk* lévő törvény: hisz éppen ezáltal kell, hogy egymásnak tiszteletreméltóbbakká legyünk! Éppen ezáltal válják egykori

barátságunk szentebbé! Valószínű, hogy van egy ropant, láthatatlan görbe és csillagpálya, amelybe bele lehetnek *foglalva* a mi oly különböző utaink és céljaink, mint a pálya parányi részei, — emelkedjünk föl ehhez a gondolathoz! Ámde életünk túlon túl rövid s látóerőnk túlon túl csekély, semhogy többek lehetnénk, mint barátok ama magasztos lehetőség értelmében. — Így hát hadd *higgyünk* a mi csillagbarátságunkban, még ha az volna is a kényszerű sorsunk, hogy egymás földi ellenségei legyünk.

280.

*A megismerők architektúrája.* — Egyszer, még pedig valószínűleg hamarosan, be kell látni, mi hiányzik a leginkább nagy városainkban: csöndes, tágas térségek, ahol gondolkodni lehessen, térségek magas és hosszú csarnokfolyosókkal, rossz vagy túlságosan napos idő számára, ahová nem hat el a kocsik és kikiáltók lármája s ahol a finomabb illendőség még a pap hangos imáját is eltiltaná: olyan épületek és kertészeti művek, amelyek egészükben az önmagunkra-eszmélés és félrevonulás fenségét fejezik ki. — Ideje mult annak, amikor az egyházé volt az elgondolkozás monopóliuma, ahol a „szemlélődő életnek“ mindig elsősorban „hivő életnek“ kellett lennie: minden, amit az egyház épített, ezt a gondolatot fejezi ki. Nem tudom, mint érhetnők be épületeivel, még ha egyházi rendeltetésükből ki is lennének vetkőzve; ezek az épületek túlpáthetikus és elfogult nyelven beszélnek, mint istenházai és egy túlvilági közlekedés díszhelyei, semhogy mi, atheisták, itt a *mi* gon-

dolatainkat gondolhatnók. Azt akarjuk, hogy köbe, növénybe tevődünk legyen át, hogy mi ott magunkba mehessünk sétálni, ha ezekben a csarnokokban és kertekben járunk-kelünk.

281.

*A végét megtalálni tudni.* — Az elsőrangú mesterek azon ismerszenek meg, hogy ők, nagyban és kicsinyben, tökéletes módon meg tudják találni a véget, legyen bár az egy melódia, vagy gondolat vége, legyen egy tragédia vagy nagy történelmi esemény ötödik felvonása.\*) A másodrangúak elsői a vég felé mindig nyugtalankodnak s nem lejtnek oly büszke, nyugodt egyenletességben a tengerbe, mint pl. a hegység Porto Fino mellett, ott, ahol a genovai öböl melódiáját végigéneкли.

282.

*A járás.* — Van szellemi modor, amellyel még nagy szellemek is elárulják, hogy a csőcselékből vagy félcsőcselékből származnak: különösen gondolataik járása, lépése az árulójuk; nem tudnak járni. Így, nagy bosszúságára, Napoleon sem tudott fejedelemhez illoen s „legitim módon“ járni, oly alkalmakkor sem, amikor tulajdonképpen kellett volna, mint pl. nagy, koronázási fölvonuláson stb.: ekkor is csak egy co-

---

\*) Nietzsche „Tragoedie oder Staats-Aktion“-t mond. A *Haupt- und Staatsaktion* a 17–8. században divott német népies dráma, melynek tárgya nagy, hősi és tragikus cselekmény, személyei híresek, kiállítás díszes. A „Staat“ szó kétértelműsége és félreértése folytán utóbb e kifejezést általában nagy történelmi (állam-) események, legtöbbször kómikus ízű, megjelölésére használták.

lonne (hadoszlop) vezére volt — egyben büszke és sietős és ennek nagyon is tudatában lévő. — Valóban nevetni való az olyan íróknak látványa, akik maguk körül suhogtatják a körmondat redős ornátusát: *lábu-  
kat* akarják vele eltakarni.

283.

*Előkészítő emberek.* — Üdvözlöm minden jelét annak, hogy egy férfiasabb, harcias korszak kezdődik, amely mindenek előtt ismét visszaadja a becsületét a vitézségnek! Mert ennek rendeltetése, hogy egy még magasabb rendű korszaknak törje az útját s összegyűjtse az erőt, amelyre majdan annak szüksége lesz, — azt a korszakot, amely a hősiességet beleviszi a megismerésbe, s *háborút visel* a gondolatokért és következményeikért. Erre a célra most sok előkészítő, bátor emberre van szükség, akik mégsem szökhetnek a semmiségből elő — s épp olyan kevésbé a mostani civilizáció és nagyvárosi műveltség homokjából és nyálkájából: oly emberekre van szükség, akik tudnak hallgatva magányosan, eltökélten, láthatatlan tevékenységükkel is megelégedve élni, akik tudnak állhatatosak lenni: akik belső hajlammal minden dolgon azt keresik, ami azon *legyőzendő*: akiknek éppannyira tulajdonságuk a derű, türelem, egyszerűség, a nagy hiúságok megvetése, mint nagylelkűség a győzelemben s elnézés a minden legyőzöttben meglévő apró hiúságokkal szemben: akiknek éles és szabad ítéletük van minden győztesről s a véletlen részvételéről minden győzelemben és dicsőségben: akiknek megvan a maguk ünnepei, a maguk dolgozó hétköznapijai,



gyászidő; akik hozzászoktak a parancsoláshoz és biztosak is benne, de éppoly készek, ott, ahol kell, engedelmeskedni, egyaránt büszkén téve egyiket és másikat, mert tulajdon ügyüket szolgálják vele; veszélyeztetett emberekre van szükség, termékenyebb emberekre, boldogabb emberekre! Mert, higgyétek meg nekem! — annak titka, hogy a lét legnagyobb termékenységét és legnagyobb élvezetét arassuk le, ez: *éljete* *veszedelmesen!* Építsétek városaitokat a Vezuv mellé! Küldjétek hajóitokat ki nem kutatott tengerekre! Éljete

háborúban a magatok fajtajával és önmagatokkal! Legyetek rablók és hódítók, valamíg nem lehettek uralkodók és birtokosok, ti megismerők! Mihamar elmúlnak az idők, amidőn elég lehetett nektek félénk szarvasok módjára erdőkbe rejtőzve élnetek! A megismerés végre kinyújtja majd a kezét az után, ami megilleti: — azt akarja majd, hogy *uralkodjék és bírjon* — és ti vele ugyanezt akarjátok majd!

284.

*Az önmagába vetett hit.* — Egyáltalában kevés embernek van meg az önmagába vetett hite; s e kevesek közül is egyesek velük született adománya az, hasznos vakság, vagy szellemük részleges elsötétedése — (mit nem látnának, ha lelkük fenekére tudnának nézni!); a többieknek meg kell azt szerezniök: minden, ami jót, derekasat, nagyot cselekszenek, elsőben is a bennük tanyázó kételkedő ellen irányzott érv: *ezt kell meggyőzniök, vagy rábeszélniök* s ehhez majdnem genie szükséges. Ezek a nagy önelégületlenek.



*Excelsior!* — „Nem imádkozol többé, nem imádsz többé, nem nyugszol többé határtalan bizodalomban — megtagadod magadnak, hogy egy végső bölcsesség, jóság, hatalom előtt megállj és lekantározd gondolataidat — nincs szüntelen öröd és barátod hét magánosságod számára — úgy élsz, hogy nincs kilátásod egy hegyre, amelynek fején hó, s szívében vulkán, — számodra nincs jutalmazó, büntető, nincs végsőt símitó-javító — nem találsz már értelmet abban, ami történik, szeretetet abban, ami veled fog történni, — szíved számára nem nyílik menedék — pihenő, ahol csak találnia kell, nem pedig keresnie is, — te tusakodol bármely végső béke ellen, te a háború és béke örök visszatértét akarod: — te, lemondás embere, minderről le akarsz mondani? Ki ad néked erre erőt? Még nem volt ember, kiben ilyen erő volt volna!“ — Van egy tó, amely egy szép napon megtagadta magától a lefolyást és töltést hányt föl addigi befolyó-helyén: azóta ez a tó egyre magasabba emelkedik. Lehet, hogy talán éppen ez a lemondás fogja megadni azt az erőt, amellyel magát a lemondást is el lehet viselni; lehet, hogy az ember onnan fog magasabbra emelkedni, ahol már nem árad ki valamely istenségbe.

*Közbevetés.* — Ezek remények; de mit fogtok belőlük látni, hallani, ha nem éltetek át tulajdon lelketekben fényességeket, ragyogást, hajnalhasadást?

Én csak emlékeztetni tudok — semmi többet! Hogy köveket mozgassak, állatokat emberekké változtassak — ezt kívánnátok tőlem? Óh, ha még kövek és állatok vagytok, keressétek meg magatoknak előbb a ti Orpheustokat!

287.

*A vakság szeretete.* — „Gondolataim“, — mondá a vándor árnyékához — „jelezzék nekem, hol állok: de ne árulják el nekem, *hová megyek*. Szeretem *nem* tudni a jövőt s nem akarok az ígért dolgai után való türelmetlenkedésem és azok előre-ízlelésén tönkremenni.“

288.

*Magas hangulatok.* — Úgy látom, a legtöbb ember egyáltalában nem hisz magas hangulatokban, s ha hisz, legfeljebb percekre, legfeljebb negyed-órákra — azokat a keveseket kivéve, akik e magas érzés hosszabb tartamát tapasztalásból ismerik. Ám, hogy valaki *egyetlen* magas érzélem embere, *egyetlen* nagy hangulat megtestesülése legyen — ez eddig csak álom volt és elragadó lehetőség: a történelem nem szolgál nekünk biztos példájával. Mindamellett lehet, hogy szül egyszer ilyen embereket is — akkor, ha egy sereg kedvező föltétele megteremtődött és megállapított, amelyeket most a legszerencsésebb véletlen sem tud összekockázni. Ezeknek a jövőendő lelkeknek számára talán éppen az volna a közönséges állapot, ami a mi lelkünkben eddig csak olykor-olykor s mint borzadva érzett kivétel jelentkezett: folytonos mozgás fent és lent közt,

a fent és lent érzése, mintha folytonosan lépcsőt járnánk, de egyszersmind mintha felhőkön nyugodnánk.

289.

*Hajóra!* — Ha megfontoljuk, mint hat minden egyénre élet- és gondolkozásmódjának bölcséleti egyetemes-igazolása — t. i. hasonlatosan egy melegítő, áldó, termékenyítő, külön neki világító nap-hoz, — mint tesz ez dícsérettől, gáncstól függetlenül, magunkkal beérőkké, gazdagokká, boldogságban, s jóakarásban bőkezűekké; mint változtatja szüntelenül a rosszat jóvá, mint fordít minden erőt a virágba fakasztásra, gyümölcserlelésre s a bűbánat és zsémbesség kis és nagyobb dudvájának nem is engedi, hogy fejét felüsse: — akkor az ember végül vágyakozva kiált fel: Óh, vajha még sok ily új nap teremődne! Hadd legyen meg a gonosznak, a szerencsétlennek, a kivételes embernek is a maga filozófiája, joga, napsugara! Nem a velük való szánakozásra van szükség! — a dölyfösségnek ezt az ötletét el kell felejttenünk, bármily soká tanult és gyakorlódott eddig az emberiség éppen rajta! Hanem új *igazságosságra* van szükség! És új jelszóra! És új filozófusokra! Az erkölcs földje is gömb! Az erkölcs földjének is megvannak antipodusai! Az ellenlábasoknak is megvan a létjoguk! Van egy másik világ, amely még fölfedezendő, — sőt több mint egy! Hajóra, filozófusok!

290.

*Egyre van szükség.* — Nagy és ritka művészet: jellemünknek stílust adni! Gyakorolja pedig az, aki áttekinti a természete nyújtotta összes erőket és

gyöngéket, s azután művészi tervbe illeszti, míg minden elem művészetként és értelemként jelen meg s még a gyöngeség is elragadtatással tölti el a szemet. Itt a második természet nagy tömege rakatott föl, ott meg egy darab első természet hordatott le: — mindkét ízben hosszú gyakorlat és mindennapi munka árán. Itt a le nem hordható rútat elrejtették, amott a fenségesbe magyarázták át. Sok határozatlan körvonalút, sokat, ami az alakítással dacol, távlati kép számára használtak ki: — integesen a távoliba, a mérhetetlenbe. Végül, ha ez a munka befejeződött, megnyilvánul, mennyire ugyanannak az ízlésnek kényszere volt, ami itt nagyban és kicsinyben uralkodott, képzett, alkotott: vajjon az ízlés jó volt-e vagy rossz, ez kevesebbet jelent, mint gondolnók, — elég, hogy *egy* ízlés volt! — Az erős, uralomra vágyó természetek érzik majd a legfinomabb örömet ezen a kényszeren, azon, hogy ilyen megkötöttség és tökéletesség ment velük végbe önnön-törvényük alatt; hatalmas akarásuk szenvedélye megkönnyebbül minden stilizált természet, minden legyőzött és szolgáló természet látványára; még ha palotákat kell is építeniök, kerteket kell is berendezniök, ellenükre van, hogy a természetet szabadjára eresszék. — Megfordítva: a gyöngé, önmagukkal nem bíró jellemek azok, akik *gyűlölik* a stílus megkötöttségét: érzik, hogy ők, ha ezt a keserves kényszert rónák rájuk, ennek igája alatt *elaljasodnának*: rabszolgákká lesznek, mihelyt szolgálnak; gyűlölik a szolgálatot. Az ilyen szellemek — lehetnek köztük elsőrangúak is — mindig arra tö-

rekszenek, hogy magukat és környezetüket *szabad* természetté vad, önkényes, fantasztikus, rendetlen, meglepő természetté — alakítsák vagy magyarázzák: s jól teszik, mert csak úgy tesznek saját maguknak jólesőt! Mert egy van, ami szükséges: hogy az ember *elérje* elégedettségét önmagával — bárha csak ennek vagy annak a költészetnek és művészetnek segítségével: csak ekkor van az embernek egyáltalában türhető arca! Aki önmagával elégedetlen, az folytonosan kész magát megboszulni: mi, többiek leszünk az áldozatai, ha nem egyébbel, azzal, hogy egyszer el kell viselnünk csúf tekintetét. Mert a csúf látványa rontja és komorítja az embert.

291.

*Genova.* — Jó ideig szemléltem ezt a várost, nyaralóit, kertjeit s lakott magaslatai, lankái, lejtői távoli környékét; végre ki kell mondanom: mult nemzedékek *arcai* látom én itt — ez a vidék telisdeteli van hintve merész és büszke önérzetű emberekkel. Ők *éltek* és tovább akarnak élni — ezt mondják nekem házaikkal, melyek évszázadok, s nem futó-tűnő órák számára építvék, díszítvék: ők szerették az életet, ha annyiszor gonoszul bántak is el vele. Mindig magam előtt látom az építőt, amint tekintetével a körülötte távolban-közelben épített dolgokon nyugszik, s amint ugyanezzel a tekintettel a városra, tengerre, hegyláncokra hatalmat, hódítást gyakorol: mindezt bele akarja illeszteni az ő tervébe, végül a *saját tulajdonává* akarja tenni, azáltal, hogy az ennek egy darabjává lesz. Az egész vidék tele van



nőve a birtok- és zsákmányvágy pompás, kielégíthetetlen önzésével; s amint ezek az emberek nem ismertek el határt a távolban és szomszúságukban új világot tettek a régi mellé, úgy odahaza is mindig mindenki mindenki ellen lázadozott, s kieszelte a módját, mint fejezze ki fölényét és mint tegye maga és szomszédja közé saját személye végtelenségét. Mindegyik újra meghódította magának hazája földjét, amidőn architektonikus gondolatával lebírta és mintegy háza gyönyörködtető látványává alakította. Északon a törvény, a törvényességben talált közgyönyörűség és az engedelmesség imponál; ha városaik építési módját szemléljük: kitaláljuk belőle azt a belső ön-nívellálást, besorozódást, amely mindenestre uralkodó érzése volt minden építtetőnek. Ellenben itt, minden sarkon egy különálló embert találsz, aki ismeri a tengert, a kalandot, a Keletet; aki a törvénytől és szomszédjától mint az unalom egy nemétől idegenkedik, s aki minden már megalapozottat, régit irigy szemmel néz: képzelete csodás csalafintaságában szeretné, ha legalább gondolatban mindezt újra alapíthatná, rátehetné a kezét, belétehetné az ő ízlését — s ha nem továbbra, hát egy verőfényes délután egyetlen percére, amikor telhetetlen és búskomor lelke egyszer jóllakottságot érez és szeme nem tűr már semmi idegent, hanem csak sajátot.

292.

*Az erkölcs papolóihoz.* — Nem szándékom morált csinálni, de azoknak, akik megteszik, ezt a tanácsot adom: ha azt akarjátok, hogy végre a legjobb dolgo-



kat és állapotokat is megfosszátok minden becsüktől és becsületüktől, akkor csak vegyétek továbbra is folyton a szájakokra! Állítsátok erkölestanotok élére s beszéljétek reggeltől estig az erény boldogságáról, a lélek nyugalmaról, az igazságról, az önmagától működő megtorlásról: ahogy ti úzitek a dolgot, mindezek az értékek végül is különös népszerűsége s az ucca helyeslő ordításaira tesznek szert, de addigra minden arany le is kopott majd róluk, sőt mi több, minden *bennük* volt arany ólommal változott. Valóban, ti érttetek az alkhímia fonák-mesterségéhez, a legértékesebb értékelítéséhez! Próbáljátok más „recipe”-hez nyúlni, hogy ne érijétek el éppen annak ellenkezőjét, amit kerestek: fogadjátok azokat a jó dolgokat, vonjátok meg tőlük a csőcselék tetszését, tegyétek ismét magános lelkek rejtett szemérmességeivé, mondjátok: az erkölcs valami tilos! Talán imígyen megnyeritek magatok részére azt az emberfajtát, amelyen egyedül van súly, t. i. a *hősieseket*. Ám akkor kellene, hogy legyen itt valami félnivaló, ne pedig — mint eddig — csak csömört okozó. Nem mondanók-e a morál tekintetében, amit Meister Eckhardt mondott: „Kérem az istent, csinálja meg leszámolásomat az istennel!”

### 293.

*A mi levegőnk.* — Jól tudjuk: aki csak úgy sétálközben pillant be a tudományba, ahogy az asszony-nép és — sajnos — sok művész is teszi: abban a tudomány szolgálatának szigorúsága, ez a kérlelhetetlenség nagyban és kicsinyben, ez a gyorsaság a mér-

legelésben, ítélésben, elítélésben: valami szédülésfélét és félelmet ébreszt. Különösen az ijeszti meg, mint követelik itt a legnehezebbet, mint teszik meg a legjobbat, anélkül, hogy dícséret és kitüntetés járna érte, mint a katonaságnál; ehelyett majdnem csak korholás és éles rendreutasítás válik *hangossá* — mert a jó munka a szabály, az elvétel kivétel; s a szabálynak itt is, mint mindenütt, néma a szája. A tudomány e szigorával úgy áll a dolog, mint a leges-legjobb társaság formáival és udvariasságával: — visszariasztja a be nem avatottat. Persze, aki hozzászokott, nem is akar máshol élni, mint ebben a világos, átlátszó, erős, nagyon villamos levegőben, ebben a férfias levegőben. Bármely más hely nem elég tiszta és levegős neki: él a gyanúpörrel, hogy *ott* legjobb művészete tulajdonképpen senkinek sem lesz igazi hasznára, neki magának nem lesz öröme; hogy a félreértések közt fél élete siklik ujjain keresztül; hogy sok vigyázásra, sok elrejtésre, sok rá-tartásra van szükség, — csupa nagy és haszontalan erővesztés! De ebben a szigorú és világos elemben egészen megvan az ereje: itt tud röpiülni! Minek menjen le ismét a zavaros vizekbe, ahol úszni, gázolni kell, ahol a szárnya beszennyeződik! — Nem! Itt túlnehéz élnünk: tehetünk-e arról, hogy a levegőre, a tiszta levegőre születünk, mi, a fénysugár vetélytársai, — tehetünk-e arról, hogy a legszívesebben lovagolnánk — mint ő — az aether porszemecskéjén, s nem *el* a naptól, hanem egyenesen *neki a napnak!* Amde ezt nem tudjuk: tegyük meg hát, amit egyedül tudunk: hozzunk a földnek világosságot, legyünk

a föld világossága! S ehhez megvan a szárnyunk és gyorsaságunk és szigorúságunk, ezért vagyunk férfiasak, sőt retteneteseek, miként a tűz. Ám féljenek tőlünk, akik nem tudnak tőlünk melegedni, világosodni!

294.

*A természet rágalmazói ellen.* — Kellemetlen emberek nekem, akikben minden természetes hajlam azonnal betegséggé, valami eltorzítóvá, vagy éppenséggel gyalázatosná válik — ezek csábítottak arra a véleményre, hogy az ember hajlamai s ösztönci rosszak; *ők* az okai a mi természetünk ellen, minden természet ellen való igazságtalanságnak! Van elég ember, akiknek *szabad* magukat kellemmel és gondtalanul átengedniök hajlamaiknak: de *ők* nem teszik, féltükben a természet ama képzelt „rosszindulatától“ *Ezért* van, hogy az emberek között olyan kevés előkelőség található: akiknek ismertetőjele mindenkor az lesz, hogy nem félnek önmaguktól, önmaguktól nem várnak semmi gyalázatosat; meggondolás nélkül röpködünk, bárhova sodortatunk — mi, szabadonszületett madarak! Bárhova érzünk is, mindig szabad levegő és napsugár lesz körülöttünk.

295.

*Rövid szokások.* — Szeretem a rövid szokásokat s megbecsülhetetlen eszköznek tartom, hogy *soke* dolgot és állapotot ismerhessek meg és pedig egészen édességük, keserűségük fenekéig; természetem egészen a rövid szokásokra van berendezve, még testi egészsége szükségleteiben is és általában, ameddig csak

el tudok látni: a legalacsonyabbtól a legmagasabbig. Mindig úgy hiszem: ez most tartósan ki fog elégíteni — a rövid szokásokban is megvan a szenvedély ama hite: az örökkévalóságban való hite — s hogy én irigylésreméltó vagyok, hogy rátaláltam és fölismertem: s íme táplál engem délben és estve s maga körül, belém mély elégedettséget terjeszt, úgyhogy nem vágyódom egyébire, anélkül, hogy hasonlítgatnom, megvetnem, vagy gyűlölöm kellene. De egy szép napon mégis lejárt az ideje, elválík tőlem, *nem* mint olyas valami, ami csömört keltett bennem, — hanem elválík békésen, velem jóllakva — mint ahogy én jóllaktam vele — s mintha egymás iránt hálával tartoznánk, s *így* nyujtanók egymásnak a búcsújabbot. S az „új“ már ott vár a küszöbön s éppúgy hitem is — az elnyűhetetlen balga és bölcs! — hogy ez az „új“ lesz az igazi, az utolsó igazi. Így vagyok ételekkel, gondolatokkal, emberekkel, városokkal, költeményekkel, muzsikákkal, rendszerekkel, napirendekkel, életmódokkal. — Viszont gyűlölöm a *tartós* szokásokat s úgy érzem, zsarnok jön közelembe, hogy életem levegője *sűrűsödik* ott, ahol az események akként alakulnak, hogy ebből szükségszerűnek tűnik tartós szokások kinövése: így pl. hivatal, valakivel való állandó együttlét, állandó lakás, egybefüggő egészség stb. által. Igen, én nyomorult és beteg állapotomnak, mindennek, ami rajtam tökéletlen — lelkem legmélyén hálás vagyok, mert az ilyesmi száz hátsóajtót hagy nekem nyitva, melyen át a tartós szokások elől elillanhatnak. — Persze a legelviselhetetlenebb, tulajdonkép borzasztó

volna számomra az egészen szokás nélkül való élet, az olyan élet, amely folytonosan rögtönzést igényel: ez volna száműzetésem, az én Szibériám.

296.

*A szilárd hírnév.* — A szilárd hírnév egykor fő-fő-hasznosságú volt, s valahol még a társadalom nyáj-ösztönöket ural, ma is a legcélszerűbb minden egyén számára, ha jellemét és foglalkozását változatlanak mutatja — még ha alapjában véve nem is az. „Lehet benne bízni, mindig egyforma marad“: — ez a társadalom minden veszedelmes helyzetében a legtöbbet jelentő dícséret. A társadalom elégtétellel látja, hogy megbízható, mindenkor készséges eszközre talál majd ennek erényében, majd amannak ambíciójában, a harmadiknak elgondolkozásában, szenvedélyében, — a társadalom legnagyobb kitüntetéseivel tiszteli meg ezt az *eszköz-természetet*, ezt a magához-hűnek-maradást, a nézeteknek, törekvéseknek, sőt hibáknak ezt a változatlanságát. Az ilyen értékelés, amely mindeütt a szokás erkölcsiségével virágzik és virágzott, „jellemeket“ nevel s minden változtatást, újra-tanulást, átnyergelést rossz hírbe hoz. Ez azután — bármily nagy legyen egyébként az ilyen gondolkodásmódnak előnye, — a *megismerésre* nézve a közvélemény legeslegkárosabb neme: mert éppen a megismerőnek azt a jóakarátát ítéli el és teszi hirhedtté, amelynél fogva mindenkor habozás nélkül kész eddigi véleménye ellen fordulni s általában minden iránt, ami bennünk meg akar szilárdulni, bizalmatlansággal viseltetik. A megismerő érzületét — ellenmondásban a



szilárd hírnévvel — becsstelennnek tekintik, míg a nézetek megkövülését minden becsülés sugározza be: — ilyen értékelés átoksúlya alatt kell ma is élnünk! Mily bajos az élet, ha sok évezred ítéletét érezzük magunk ellen és magunk körül! Valószínű, hogy sok ezredéven át a megismeréshez lelkiismeretfurdalás fűződött s hogy a legnagyobb szellemek történetében sok önmegvetés és titkos nyomor játszott szerepet.

297.

*Az ellentmondás mestersége.* — Most mindenki tudja, hogy az ellentmondás elviselésének képessége a kultúra magas jele. Sőt egyesek úgy tudják, hogy a fensőbbrendű ember kívánja és fölidézi maga ellen az ellentmondást, hogy ujjmutatást kapjon az ő, előtte eddig ismeretlen igazságtalanságairól. Ám az ellenmondani-tudás, a kiküzdött jó lelkiismeret a megszokott, hagyományos, szentesített ellen viselt harcban — több, mint a másik kettő, s ez a tulajdonképi nagy, új és csodálatos, a fölszabadított szellem legfőbb lépése: ki tudja ezt?

298.

*Sóhajtság.* — Útközben kaptam föl ezt a belátást és fogtam a legközelebbi silány szavakat, hogy leszögezve velük megőrizzem, nehogy újra elröppenjen. S íme, ezekben a száraz szavakban meghalt, csak úgy lóg és lityeg bennök — s ha ránézek, alig tudom már, hogy — ezt a madarat fogván, — mint lehettem annyira boldog.



*Mit kell eltanulni a művészekről?* — Milyen eszközeink vannak, hogy a dolgokat szépekké, vonzókká, kíváncsisággá tegyük, ha nem azok? — s úgy vélem, magukbanvéve sohasem azok! Ezért tanulhatunk az orvosoktól, ha pl. a keserűt hígítják, vagy bort és cukrot tesznek a vegyítő korsóba; de még többet tanulhatunk a művészekről, akik tulajdonképpen mindig azon mesterkednek, hogy ilyesmit találjanak ki. Mint kell eltávolodnunk a dolgoktól, míg végre sok elemüket nem látjuk, ellenben sokat kell hozzájuk látnunk, hogy őket *még egyáltalában láthassuk* — vagy, mint nézzük őket köröskörül vagy egy darabjukat —, vagy mint álljunk úgy, hogy részben elállják magukat és csak perspektivikus kilátást nyújtsanak —, vagy mint nézzük őket színes üvegen vagy az esthajnal pirkadásában —, vagy mint adjunk nekik felületet és bőrt, amely nem teljesen áttetsző: mindezt tanuljuk el a művészekről, egyekben pedig legyünk bölcsőbbek, mint ők. Mert ez az ő finom erejük rendszeren megszűnik ott, ahol a művészet megszűnik s elkezdődik az élet; *mi* ellenben életünk költői akarunk lenni, még pedig a legkisebben és mindennapiban mindenek előtt!

*A tudomány előjátékai.* — Azt hiszitek, tudományok létrejöttek és nagyranőttek volna, ha nem futnak vala előttük a varázslók, alkimisták, asztrológusok, boszorkányok, mint olyanok, akiknek ígéreteikkel, szemfényvesztő jóslásaikkal előbb még föl kellett idézniök a *rejtett* és *tilos* hatalmak szomszédjait.

ságát, éhségét és ízét? Hogy végtelenül többnek kellett *ígértetnie*, mint amennyi valaha teljesíthető, hogy egyáltalában valami beteljesedjék a megismerés birodalmában? Lehet, hogy miként itt *nekünk* a tudomány előjátékokban és előgyakorlatokban mutatkozik, amelyeket akkoriban egyáltalában nem gyakoroltak és éreztek ilyenekül, valamely távoli korszaknak a vallás is gyakorlat és előjáték: talán annak különös eszköze, hogy valamikor egyes emberek az istenség egész önelégülését és önmegváltása egész erejét élvezhessék. Igen — szabad kérdezni — vajjon megtanulta volna-e az ember minden vallási iskolázottság és előtörténet nélkül, hogy éhes legyen és szomjuhozzék magamagára és beteljék és jóllakják önmagától? Vajjon Prometheusnak azért kellett-e azt *álmodnia*, hogy a fényt *lopta* s azért bűnhődik —, hogy végre rájöjjön, hogy ő hozta létre a fényt, amidőn a fényt megkívánta s hogy nemcsak az ember, hanem az istenség is az ő kezei munkája és agyaga vala? Minden csak a képző képe? — éppúgy, mint az az álom, a lopás, a Kaukázus, a keselyű, minden megismerő egész tragikus Prometheia-ja?

301.

*A szemlélők káprázata.* — A fensőbb emberek abban különböznek az alacsonyabbaktól, hogy mondhatatlanul többet látnak és hallanak és *gondolkozva* látnak és hallanak — és éppen ez különbözteti meg az embert az állattól és a fensőbbrendű állatokat az alacsonyaktól. A világ egyre teljeseedik annak számára, aki az emberiség magasságába nő föl; egyre

több horoggal halásznak rá; ingereinek tömege egyre növekvőben van, éppúgy élvezetei, fájdalmai nemének tömege — a fensőbbrendű ember folyton boldogabb s egyben boldogtalanabb lesz. Közben azonban állandó kísértője marad egy káprázat: úgy hiszi, mint *néző* és *hallgató* van odaállítva a nagy szín- és zenejáték elé, minek élet a neve: természetét *szemlélődőnek* nevezi s nem látja, hogy ő maga az élet költője és továbbköltője, — hogy ő persze nagyon különbözik ennek a drámának *színészétől*, az ú. n. cselekvő embertől, de még jobban különbözik a szín *előtt* ülő csak-nézőtől és ünnepi vendégtől. Neki, mint költőnek bizonyára sajátága a *szemlélődés ereje* (*vis cantemplativa*) s a művére való visszatekintés, azonban egyszersmind és elsősorban az *alkotó erő* (*vis creativa*) is, amely a cselekvő emberből *hiányzik*, bármit mond is a látszat és a közhit. Mi, a gondolkozva-érzők vagyunk azok, akik valóban és folyton *csinálunk* valamit, ami még nincs meg: az értékelések, színek, súlyok, perspektívák, lépcsőfokok, igenlések, fogadások örökké növekvő világát. Ezt a tőlünk kitalált költeményt az ú. n. gyakorlati emberek (mint mondtuk: színészeink) folytonosan betanulják, begyakorolják, hússá, valósággá, sőt mindennapisággá teszik át. Aminek csak *értéke* van a mai világban, az nem magától van, természeténél fogva van — a természet mindig értéktelen: hanem annak valamikor adták, ajándékozták ezt az értéket, s *mi* voltunk ezek az adók és ajándékozók. Hisz csak mi alkottuk azt a világot, *amelyhez az embernek valami köze van!* — De éppen ez a tudá-

sunk nincs meg s ha egy percre meg is ragadjuk, a következőben megint elfelejtettük már: félreismerjük legjobb erőnket s magunkat a szemlélődőket, egy fokkal lejjebb becsüljük, — *nem vagyunk sem olyan büszkék, sem olyan boldogok, aminők lehetnénk.*

302.

*A legboldogabb veszedelme.* — Hogy finom érzéke és finom ízlése legyen; hogy hozzászokott legyen a választékoshoz, a szellem legjavához, mint igazi és természetes táplálékához; hogy erős, merész, vakmerész léleknek örvendhessen; hogy nyugodt szemmel, szilárd léptekkel mehessen át az életen, mindig úgy készen a szélsőre, mintha ünnepség volna, sóvárgással eltelve fölfedezetlen világok, tengerek, emberek s istenek iránt, hogy figyeljen minden derüs zenére, mintha ott vitéz emberek, katonák, matrózok rövid pihenőn vigadnának; a pillanat legmélyebb élvezete közben pedig hatalmukba ejtsék a könnyek s a boldogoknak egész bíboros búskomorsága: ki ne akarná, hogy mindez éppen az ő birtoka, az ő állapota legyen! Ez volt a *Homeros boldogsága!* Annak az állapota, aki a görögöknek az ő isteneiket, — nem, önmagának a *maga* isteneit kitalálta! De ne áltassuk magunkat: az ember, keblében Homerosnak ezzel a boldogságával, egyúttal a fájdalomnak legjobban hozzáférhető teremtes a nap alatt! S csupán ezen az áron vásárolhatjuk meg a legértékesebb kagylót, amelyet a lét hullámai eddig a partra mostak! Ennek birtokában egyre finomulunk a fájdalom iránt, végre túlfinomulunk: végül egy kevés kishitű-

ség és undor is elég, hogy Homerosnak elvegye a kedvét az élettől. Ime, nem tudott megmagyarázni egy balga kis talányt, amit fiatal halászok adtak föl neki! Igen, a kis talányok a legboldogabbak veszedelme!

### 303.

*Két boldog.* — Valóban ez az ember, bármily fiatal is, tud az *életrogtönzéshez* s a legélesebb megfigyelőt is csodálatba ejti: — úgy látszik ugyanis, hogy — jóllehet folyton a legmerészebb játékot játssza — nem tesz balfogást. A zene ama rögtönző nagymestereire emlékeztet, akiknek a hallgató hajlandó *csalhatatlan* kezét is tulajdonítani, bár olykor-olykor ők is tesznek egy-egy balfogást, mint minden halandó. Azonban ők gyakorlottak, leleményesek s minden pillanatban készek a legvéletlenebb hangot, amelyhez egy ujjvetés, szeszély hajtja őket, mindjárt beilleszteni thematikus rendszerükbe s szép értelmet és lelket lehelni a vakesetbe. — Ime ismét egy egészen más ember: ennek minden balul üt ki, bármit akar, tervez. Az, amin alkalmilag szívével csüngött, már néhányszor a szakadék szélére, az elbukás tőszomszédságába sodorta; s ha mégis megmenekült, mindenestre „véres szemmel“. De azt hiszitek, hogy szerencsétlen emiatt? Oh, ő már régen eltökölte, hogy nem veszi oly fontosnak a maga kívánságait és terveit. Így biztatja magát: „S ha ez nem is sikerül nekem, talán sikerül majd amaz; s egészben véve nem tudom, vajjon nem vagyok-e több hálára kötelezve balsikeremnek, mint bármely sikernek. Vajjon makacsnak vagyok-e teremtvé s



arra, hogy a bika szarvát hordozzam? Az, ami *szá-  
momra* életérték és életeredmény, egészen máshol  
van; büszkeségem, s éppúgy nyomorúságom egé-  
szen máshol van. Többet tudok az életről, mert oly  
gyakran voltam azon a ponton, hogy elveszítsem; s  
épp ezért többöm van az életből, mint nektek vala-  
mennytieknek!”

304.

*Cselekedvén hagyunk el.\*)* — Alapjában véve  
mindaz az erkölcsstanítás ellenszenves nekem, amely  
ezt mondja: „Ne tedd ezt! Mondj le! Győzd le ma-  
gadat!” — ellenben kedvelem mindazt a morált,  
amely oda hajt, hogy valamit megtegyek, ismét  
tegyek s reggeltől estig, éjjélíig arról álmodjam s  
csak oda gondoljak: hogy azt *jól* megtegyem, olyan  
jól, ahogyan csak *nekem* lehetséges! Aki így él,  
arról folyton lehulldogál, ami nem tartozik az  
ilyen életre: gyűlölet és ellenkezés nélkül látja,  
mint vesz tőle búcsút ma ez, holnap az, az elsár-  
gult levelekhez hasonlóan, miket a legkisebb rez-  
dülő szellő megszöktet a lombról: vagy nem is  
látja, hogy búcsút vesz, oly szorgosan mered szeme  
az ő céljára, általában előre s nem oldalvást, hátra-  
felé, lefelé. „Cselekvésünk határozza meg, mit hagy-  
junk el; cselekedvén hagyunk” — így tetszik nekem,  
így hangzik az én *placitum*-om. Am nem akarok  
nyitott szemmel elszegényedésemre törekedni, nem

---

\*) Az eredeti cím: „Indem wir thun, lassen wir“ meg-  
fordítása a nehezen fordítható német mondásnak: „man  
thue was man nicht lassen kan“ = azt cselekedje az em-  
ber, amit el nem hagyhat.



kell nekem a negatív erény, az a sok erény, melyek lényege a tagadás és magunktól-megtagadás.

305.

*Önuralom.* — Azok az erkölcstanítók, akiknek első és legfőbb parancsa, hogy az ember magát hatalmába kerítse, ezzel különös betegséget hoznak reá: t. i. állandó ingerültséget minden természetes ingernél, hajlamnál; a viszketegség egy nemét. Bármintaszítja, vonzza, csábítja, ösztökéli az embert, belülről vagy kívülről — ennek az ingerlékenynek mindig úgy tűnik, mintha most önuralma kerülne veszélybe: nem tud már bizakodni semmiféle ösztönben, szabad szárnycsapásban, hanem folyton elhárító állásban, önmaga ellen fegyverkezve, bizalmatlan tekintettel áll résen, mint őre saját várának, amellyé önmagát tette. Igen, lehet, hogy ő ezzel *nagy!* De milyen kiálthatatlanná lett mások, milyen terhes önmaga számára; hogy elszegényedett s hogy elvágta magát a lélek legszebb esetelegetől! Sőt minden további *tanítástól* is! Mert kell, hogy az ember tudja magát egy időre elveszíteni, ha azt akarja, hogy eltanuljon valamit azoktól a dolgoktól, amik nem ő maga.

306.

*Sztoikusok és epikureusok.* — Az epikureus kikeresi magának a helyzetet, a személyeket, sőt még az eseményeket is, amelyek az ő végtelenül ingerlékeny intellektualitásához illenek, a többiről — azaz a legtöbbről lemond, mert túl erős, túlnehéz táplá-

lék volna számára. Ellenben a sztoikus gyakorolja magát kövek, férgek, üvegszilánkok és skorpiók — undor nélkül való — lenyelésében; arra törekszik, hogy gyomra végül közömbössé váljék minden iránt, amit a lét véletlene beleönt; — emlékeztet az algiri „asszua“ nevű arab szektára; s mint ezek az érzéketlenek, ő is szereti a meghívott közönséget érzéketlensége mutatványánál, holott az epikureus ezt nagyon szívesen nélkülözi: — hisz ennek megvan az ő „kert“-je! Olyanoknak, akikkel a sors rögtönöz, olyanoknak, akik erőszakos időkben, hirtelen és változékony emberektől függésben élnek, a sztoicizmus tanácsos lehet. Aki azonban némikép eltekint attól, hogy a sors neki hosszú fonal eregetését engedi meg, az jól teszi, ha epikureus-módon rendezkedik be; ezt tette eddig a szellemi munka minden embere! Ezeknek ugyanis a veszteségek veszteségét jelentené, ha finom ingerlékenységüket elveszítenék s ehelyett a sztoikusok kemény sündisznóbőrét kapnák ajándékba.

### 307.

*A kritika érdekében.* — Most tévedésnek látod, amit egykor valóságként vagy valószínűségként szerettél: levetkőzöd és azzal áztatod magad, hogy értelmed ebben győzelmet vívott ki. De lehet, hogy az tévedés akkor, midőn még valaki más voltál — te mindig más vagy — neked éppoly szükséges volt, mint minden mai „igazságaid“, mintegy bőr, amely előled sokat eltitkolt és eltakart, amit még nem volt szabad látnod. Új életed ölte meg számodra azt

a véleményt, nem értelmed: *nincs többé szükséged* rá és íme, összeroskad és az értelmetlenség, mint féreg búvik ki belőle a napvilágra. Ha kritikát gyakorolunk, abban nincs semmi önkényes és személytelen — hanem, legalább nagyon gyakran, annak a bizonyossága, hogy eleven hajtóerők vannak bennünk, amelyek kérget hántanak le. Mi nem-et mondunk s nem-et kell mondanunk, mert bennünk valami élni és igen-t mondani *akar*, amit talán még nem ismerünk, még nem látunk! — Ennyit a kritika javára.

308.

*A mindennap története.* — Mi neked a mindennap története? Nézd meg szokásaidat, amikből áll: vajon számtalan apró gyávaságból és restségből tevődött-e össze vagy vitézségedből és találékony értelmedből? Bármily különböző a két eset: lehetséges, hogy az emberek ugyanabban a dícséretben részesítenének s hogy te nekik csakugyan egyazon hasznót hajtánád. Azonban dícséret, haszon, tisztelet elég lehet annak, aki csak jó lelkiismeretet *akar*, — de nem neked, a vesékbe látónak, akinek *ismereted van a lelkiismeretről!*

309.

*A hetedik magánosságból.* — Egy napon a vándor becsapott maga mögött egy ajtót, megállt és sírt. Azután így szólt: „Óh, mennyire nehéz szívvel vagyok az igazra, valóra, nem-tetszőre-látszóra, bizonyosra hajtó hajlamom iránt! Miért követ éppen engem ez a komor és szenvedélyes hajtó! Szeretnék megpihenni, de ő nem enged. Mily sok csá-

bírt, hogy időzzem mellette! Számomra mindenütt nyílik Armida-kert: \*) s ebből egyre újabb elszakadás és szív-üröm! Tovább kell lábam vonszolnom, ezt a fáradt, sebes lábat: s mert *kell*, ezért gyakran a legszebbet is, amely nem bírt tartani, mord viszszapillantással illetem — *mert* nem bírt tartani!“

310.

*Akarat és hullám.\*\*)* — Mily mohón tolul ez a hullám, mintha valamit el kellene érnie! Mint búvik borzadályos sietséggel a sziklás szakadék legbelsőbb zugaiba! Nyilván meg akar valakit előzni; nyilván el van oda rejtve valami, ami értékes, nagyértékű. — S íme, visszatér, kissé lassabban, még mindig egész fehéren az izgalomtól — talán csalódott? Megtalálta-e, amit keresett? Avagy csak teszi magát csalódottnak? — De máris újabb hullám közelít, még mohóbb és vadabb az elsőnél, s az ő lelke is telve látszik titkokkal és a kincsásás szomjúságával. Így élnek a hullámok — így élünk mi: az akarók! — nem mondok többet. — Úgy? Nem biztok bennem? Haragusztok reám, ti szép szörnyetegek? Féltetek, hogy egészen elárulom titkotok? Nosza! Haragudjatok rám, emeljétek zöld, veszedelmes testeteket olyan magasra, ahogy csak bírjátok, emeljétek falat köztem és a nap közt — mint most! Valóban, most már mi sem maradt meg a világból, mint zöld alkonyat és zöld villámlás. Ám, üzzétek játékokotokat, ahogy akarjátok, ti magaskedvűek, bőgjetek jókedv-

---

\*) Tasso „Megszabadított Jeruzsálem“-ének bűvös kertjei.  
\*\*) Az eredetiben szójáték: *Wille und Welle*.

ből és kajánságból — avagy bukjatok újból alá, öntések smaragdjaikat a mélybe, dobjátok rá végtelen fehér habtajték-fodraitokat — mindez kedvemre van, mert minden oly jól fest rajtatok és én mindenért oly hálás vagyok nektek: hogy bírnálak elárulni? Mert — halljátok jól — ismerlek benneteket s ismerem titkotokat és nemzetségteket! Hisz ti és én: *egy* nemzetségből valók vagyunk! — Hisz tinetek és nekem *egy* a titkunk!

311.

*Tört fény.* — Nem mindenkor vagyunk bátrak, s ha elfáradtunk, a magunkfajta bizony olykor jajgat is a maga módján. „Oly keserves az embert bántani — óh, hogy szükség van rá! Mit használ nekünk, rejtekben élnünk, ha nem akarjuk magunkba fojtani, ami megbotránkoztat? Nem volna-e tanácsosabb, a tömegben élnünk s az egyesén jóvátennünk, amit mindnyájuk ellen véteni kell? Balgáskodni a balgákkal, hiúskodni a hiúkkal, rajongani a rajongókkal? — Nem volna-e méltányos, ily magasfokú eltérés mellett? Ha másik ellenem való gonoszkodásáról hallok — vajjon nem elégtétel-e az első érzésem? Így helyes! — mintha ezt mondanám nekik — hisz oly kevésbé illek hozzátok és annyi igazság van az én részemen: hadd csapjatok víg napot az én rovásomra, valahányszor csak tudtok! Íme fogyatékoságaim és balfogásaim; íme délibábom, ízléstelenségem, eltévelyedésem, könnyeim, hiúságom, bagoly-rejtőzésem, ellentmondásaim! Itt van elég nevetni valótok! Nevessetek hát és örven-

dezzetek! Én nem neheztelek a dolgok törvényére és természetére, amelyek azt akarják, hogy a fogyasztékoságok és balfogások örömet ébresszenek! — Persze, egykor voltak „szebb“ idők, amidőn még minden, csak egy kevésbé új, gondolattal is olyan nélkülözhetetlennek érezhette magát az ember, hogy az uccára léphetett vele és mindenkinek odakiálthatta: „Íme! a mennyek országa elközelgett! — Én nem keresném magam, ha hiányoznám magamnak. Mindnyájan nélkülözhetők vagyunk!“ De, mint mondtam, így nem gondolkozunk, ha bátrak vagyunk: nem gondolunk *erre*.

### 312.

*Ebem.* — Elneveztem fájdalmam, s „eb“-nek hívom — éppoly hű, éppoly tolakodó és szemérmetlen, éppoly mulatságos, éppoly okos, mint minden más eb — s én ráriválhatok, kitölthetem rajta rosszkedvet: miként mások kutyaikkal, szolgálkkal s felelőségükkel teszik.

### 313.

*Nem festek mártírképet.* — Úgy teszek, mint Rafael: nem festek mártírkínzó képet. Van fölös fenséges dolog, semhogy az embernek ott kellene fölkeresni a fenségest, ahol kegyetlenséggel testvéresül; s törekvésem nem találna abban kielégülést, ha magasztos kínzó-pribékké tenném magam.

### 314.

*Új háziállatok.* — Legyen körülöttem oroszlánom és sasom,\*) hogy mindenha intő- és jósjeleket adjanak nekem, mily nagy vagy mily csekély az erőm.

\*) Zarathustra szimbolikus állatai.



Vajjon le kell-e hozzájuk tekintenem és félnem kell-e tőlük? S vajjon eljő-e az óra, amidőn ők tekintenek fel hozzám és ők *félnék* tőlem?

315.

*Az utolsó órácskáról.* — Viharok a veszedelmeim: meglesz-e a viharom, amelyen tönkre megyek, mint Oliver Cromwell az övé? Avagy elalszom-e, mint a gyertyavilág, amely nem várja meg, míg a szél elfújja, hanem magábafáradt és betelt magával — kieggett gyertyavilág? Vagy végre: talán elfúvom magam, hogy *ne égjek ki*?

316.

*Prófétai-emberek.* — Nincs érzéketek az iránt, hogy a próféta-emberek nagyon szenvedő emberek: egyszerűen azt hiszik, hogy szép „adomány“ adott nekik, amelyet persze magatok is szeretnétek. De hasonlattal fejezem ki magam. Mennyit nem szenvedhetnek az állatok a levegő és felhők villamosságától. Látjuk, hogy néhány fajtajuknak próféta-tehetségük van az idő tekintetében; így pl. a majmoknak (amint még Európában is jól meg lehet figyelni s nemcsak állatkertekben: t. i. Gibraltaron). Ám arra nem gondolunk, hogy *fájdalmaik* mondják nekik a jövődőt! Ha erős pozitív villamosság egy közelgő, de még soká nem látható felhő hatása alatt negatív villamossággá csap át és időváltozás készül, ezek az állatok úgy viselkednek, mintha ellenség közelítene, védelemre vagy szökésre készülnek; többnyire elbújnak — a rossz időt nem

rossz időnek veszik, hanem ellenségnek, melynek kezét már érzik!

317.

*Visszapillantás.* — Az egyes életkorok tulajdonképi pathosának, mint ilyennek ritkán jutunk tudatára, amíg benne élünk, hanem mindig azt hisszük, hogy az a most már egyedül lehetséges és észszerű állapot és teljesen *ethos*, nem pathos — hogy a görögökkel beszéljünk és különböztessünk. Egy néhány zenei hang ma egy telet és egy házat és egy fölötté remeteszerű életet újítottak föl emlékemben, egyszersmind pedig akkori érzéseimet: — azt hittem, örökké folytathatom akkori életemet. Ma azonban fölfogom, hogy az teljesen pathos és szenvedély volt; hasonló ehhez a fájdalomosan bátor és a vigasz felől bizonyos muzsikához — az ilyesmit nem bírhatjuk évekig vagy éppen örökre: vele ezen a planétán túlontúl „földöntúliakká“ válnánk.

318.

*Bölcsesség a fájdalomban.* — A fájdalomban éppannyi a bölcsesség, mint az örömben: ez is, mint az, az elsőrangú *fajfentartó* erők közé tartozik. Ha nem lenne ez, már régen tönkrement volna; hogy fáj, ez nem érv ellene, hisz ez a lényege. A fájdalomból kihallom a hajóskapitány vezényszavát: „be a vitorlákkal!“ A merész hajós, az ember, kell, hogy czerfélekép tudja állítani a vitorláit, különben hamar vége volna, s az oceán egy-kettőre elnyelné. Tudnunk kell csökkent energiával is élni: mihelyt a fájdalom megadja biztonság-jelzését, itt az ideje,

hogy csökkentjük — valami nagy veszedelem, vihar közeleg, s jól tesszük, ha mentől kevésbé „fúj-juk föl“ magunkat. Igaz, hogy vannak emberek, akik a nagy fájdalom közeledtekor éppen az ellenkező vezényszót hallják és tekintetük sohasem olyan büszke, harcos és boldog, mint ha vihar vonul föl; igen, a fájdalom legmagasabb pillanataikhoz juttatja őket! Ezek a heroikus emberek, az emberiség nagy fájdalomhozói: a kevesek és ritkák, akik ugyanarra az apológiára szorulnak, mint általában a fájdalom s valóban ne tagadjuk meg ezt a védelmet tőlük! Elsőrangú fajfentartó, fajlendítő erők ezek: s ha nem egyébbel, hát azzal, hogy tusakodnak a kényelem ellen s nem leplezik útálatukat, melylyel az effajta boldogság iránt viseltetnek.

### 319.

*Élményeink tolmácsai.* — Egyfajta derekasság idegen maradt az összes vallásalapítóktól és a hozzájuk hasonlóktól: — élményeiket nem tették a megismerés lelkiismereti kérdésévé. „Mit éltem át tulajdonképpen? Mi ment akkor végbe bennem és körülöttem? Elég világos volt-e az értelmem? Ellene fordult-e akaratom az érzékek minden ámításának és bátran elhárította-e a fantasztikust?“ — így egyikük sem kérdezte magát, ahogy még ma sem kérdezzetik a jámborok: sőt inkább szomjuhosszák az értelem ellen való dolgokat és nem nehezítik meg maguknak a szomjúság oltását, — így aztán csodákat és újjászületéseket élnek át és angyalkák szavát hallják! Ám mi, a mások, az értelmet szomju-

hozók, nézzünk élményeink szemébe oly szigorún, mint valami tudományos kísérletnek, óráról-órára, napról-napra! Majd mi magunk leszünk kísérleteink és kísérleti-állataink!

320.

*Viszontlátás alkalmával.* — *A:* Jól értelek? Kereszsz? Hol van a most valóságos világban a *te* zugod és csillagod? Hol fekhetsz *te* a napra, akképpen, hogy reád is fölösen áradjon a jó és igazolja létedet? Mintha ezt hallanám tőled: Vajha mindenki ezt tenné önmaga érdekében, s kiverné fejéből a közről való szónoklatokat, a másokról gondoskodást, a társadalmat! — *B:* Én többet akarok, én nem vagyok kereső. Saját napot akarok magamnak teremteni.

321.

*Új óvatosság.* — Ne gondoljunk már annyit a büntetésre, korholásra, javításra! Az egyest ritkán változtatjuk meg, ha sikerülne, észrevétlenül talán egyéb is sikerült vele: *mi* is megváltoztunk általa. Inkább arra ügyeljünk, hogy tulajdon befolyásunk minden *jövendőre* fölérjen az ő befolyásával, s túlszárnyalja azt! Ne küzdjünk közvetlen harcban! — s ilyen minden korholás, büntetés, javítani-akarás is. Hanem inkább emelkedjünk mink magunk annál magasabbra! Ragyogtassuk előképünket egyre fényesebb színekben! Sötétítsük el a másikat fényességünkkel! Nem! Nem akarunk az ő kedvéért *sötétebbé* válni, mint minden büntető és elégtelen! Inkább álljunk félre! Inkább nézzünk félre!

*Hasonlat.* — Nem azok a gondolkozók a legmélyebbek, akikben minden csillag cyklikus pályában mozog; aki önmagába, mint végtelen világtérségbe tekint és tejutakat hord lelkében, az tudja azt is, mily szabálytalan minden tejút; egészen a lét khaoszába és labirinthusába vezetnek.

*A sors kedvezése.* — A sors azzal kedvez nekünk a legjobban, ha egyideig ellenségeink oldalán hagyott küzdeni. Ezzel előre meg van írva nagy diadalunk.

*Az élet teljében!* — Nem! Az élet nem csalt meg engem! Sőt inkább évről-évre úgy találom, hogy dúsabb, kíváncsiabb, titokzatosabb — ama naptól fogva, amidőn megszállt a nagy szabadító, az a gondolat, hogy az élet lehet a megismerő kísérlete — s nem kötelesség, nem végzet, nem szemfényvesztés! — S maga az a megismerés: legyen bár mások számára más, pl. heverő-nyoszolya, vagy út a heverő-nyoszolyához, vagy mulatság, vagy semmittevés — számomra a veszedelmek és diadalok akarása, mikben a hősi érzelmeknek is megvan a tánc- és játszóterük. *Az élet a megismerés eszköze* — ezzel az alapelvvel szívünkben nemcsak vitézül, hanem még vidáman is élhetünk és vidáman nevethetünk! S egyáltalában vajjon ki tudna jól nevetni és élni, aki előbb nem értene jól háborúhoz, diadalhoz?

*Ami a nagysághoz tartozik.* — Elérhet-e valaki bármi nagyot, ha nem érez magában erőt és akaratot, hogy nagy fájdalmakat tudjon okozni? Fájdalmat elviselni tudni, ez a legkevesebb: ezt gyöngénők, sőt rabszolgák is gyakran a mesterfokig viszik. De hogy ne menjünk tönkre a belső szorongástól és bizonytalanságtól, ha nagy fájdalmat okozunk és e fájdalom jajkiáltását halljuk, — ez nagy, ez a nagyság alkotó része.

*A lelki orvosok és a fájdalom.* — Az erkölcsprédikátorok, mint a hittudósok is, közös hibában leledzenek: mindnyájan iparkodnak az embert meggyőzni, hogy nagyon beteg és kemény, végső, gyökeres orvoslásra van szüksége. S minthogy az emberek valamennyien túlbuzgón és egész évszázadokig flgyelték szavukat, végül csakugyan átment valami reájuk abból a habonából, hogy nagy betegek: úgy hogy most mindjárt készen vannak a sóhajrással, az élet semmibevevásával, az egymásközti szomorkodásokkal, mintha túlnehéz volna az életet *kitartani*. Valójában azonban féktelenül bizonyosak életük felől és szerelmesek belé — s tele vannak mondhatatlan cselekkkel, csalafintasággal, hogy a kellemetlent megtörjék és a fájdalomnak és balsorsnak kirántsák a tövisét. Úgy látom, mintha a fájdalomról és balsorsról mindig *túlozva* beszélnének, mintha bizony a jó modorhoz tartoznék, ebben túlozni: ellenben készakarva hallgatnak arról, hogy a fájdalom ellen van egész sereg enyhítőszer.



mint kábítás, a gondolatok lázas hajszája, nyugodt helyzet, jó és rossz emlékek, szándékok, remények, s a büszkeség és részvét sok fajtája, melyek majdnem az „érzéstelenítő-szerek“ hatását gyakorolják: míg a fájdalom legmagasabb fokánál úgys magától beáll az ájulás. Egészen jól értjük a módját, hogy keserűségeinkre édességeket csöpögtessünk, különösen a lélek keserűségeire; segédszereink vannak bátorságunkban és fenkölségünkben, valamint az alávetettség és lemondó belenyugvás nemesebb deliriumaiban. A veszteség alig egy órahosszat veszteség: valami-kép ajándék is hullott vele az ölünkbe, — például valamely új erő: s hacsak új alkalom is az erőre! Menynyit fantáziáltak az erkölesprédikátorok a rossz emberek nyomorúságáról! Vagy éppen mennyit *hazudoztak* a szenvedélyes ember szerencsétlenségéről — igen, a hazudozás itt a helyes kifejezés, mert ők nagyon is ismerték az effajta emberek túláradó boldogságát, de agyonhallgatták, mert cáfolata volt elméletüknek, amely szerint minden boldogság csak a szenvedély megsemmisítésével és az akarat elnémulásával keletkezik! S ami végül mindezen lelki-orvosoknak recipéjét és a kemény, gyökeres orvoslás magasztalását illeti: szabad kérdezni: vajjon életünk csakugyan olyan fájdalmas és terhes-e, hogy nyerünk vele, ha sztoikus életmódra és megkövülésre cseréljük? Nem, *nem vagyunk még olyan rosszul*, hogy sztoikus módon kelljen rosszul lennünk!

*Komolyan venni.* — Az intellektus a legtöbbeknél nehézkes, sötét és nyikorgó masina, amelyet bajos megindítani: úgy hívják, „a dolgot *komolyan venni*“ — ha ezzel a géppel dolgozni és jól gondolkozni akarnak — óh, mily terhes lehet nekik a jól-gondolkozás! A kedves ember-állat — úgy látszik — mindannyiszor elveszíti jókedvét, ha jól gondolkozik: „elkomolyodik“! S ahol „nevetés és vidámság uralkodik, ott a gondolkodás nem ér semmit“ — így hangzik ennek a komoly állatnak előítélete minden „vidám tudomány“ ellen. — Nosza; mutassuk meg, hogy ez csak előítélet!

*Ártani az ostobaságnak.* — Bizonyos, hogy az önzés kárhozatosságáról oly makacsul és meggyőződéssel hirdetett hit egészben véve ártott az önzésnek — mint századszor ismétlem: a *nyáj-öszönök javára.* — Kivált azzal, hogy megfosztotta a jó lelkiismerettől és azt parancsolta, hogy benne kerestessék minden boldogtalanság és baj eredeti kútfeje. „Önzésed életed csapása!“ — így hangzott évezeredekig: s ez — mint mondtuk — ártott az egoizmusnak, megfosztotta sok szellemtől, sok derűtől, sok leleménytől, sok szépségtől; elbutította, megcsúfította és megmérgezte! — Az ókor bölcsészete ellenben a végzetes baj másik forrását jelölte meg: Szokratesztől kezdve unalom nélkül hirdették a gondolkozók: „a ti gondolatnélküliségetek, ostobaságotok, a szabály jármában tengődő életek, magatok alárendelése a szomszéd véleménye alá: ezek az okai annak, hogy olyan ritkán éritek el

a boldogságot, — mi gondolkozók éppen mint gondolkozók vagyunk a legboldogabbak“. — Ne döntsük itt el, vajjon az ostobaság ellen való prédikáció jobb okokon alapult-e, mint az önzés ellen irányított másik; egy bizonyos, hogy megfosztotta az ostobaságot a jó lelkiismerettől: — ezek a filozófusok ártottak az ostobaságnak!

329.

*Pihenés és semmittevés.* — Van valami indiánszerű, az indiánvér sajátos vadsága abban a módban, ahogyan az amerikaiak aranyra törekszenek: és lélekszakadt dolgozásuk — az újvilág tulajdonképi bűne — fertőzés útján már-már a vén Európát is megvadítja és egészen csodálatos szellemtelenséget terjeszt föléje. Már szégyellik a nyugalmat; a hosszas szemlélődés már csaknem lelkiismeretfurdalást okoz. Az emberek órával kezükben gondolkoznak, amint a szemet a tőzsdei jelentésre meresztve ebédelnek, — úgy élnek, mint aki folyton elmulaszthat valamit. „Inkább akármit csinálni, mint semmit“ — ez a vezérfonál is olyan fonál, amellyel minden műveltséget és minden magasabb ízlést meg lehet fojtani. S amint a dolgozók e lázasságától szemlátomást tönkremegy minden forma, éppúgy tönkremegy a formaérzék, a melódia iránt való fül és szem. Ennek bizonyosága a most mindenütt megkövetelt *otromba világosság* minden helyzetben, ahol az ember egyszer becsületes akar lenni az emberekkel, a barátokkal, nőekkel, rokonokkal, gyermekekkel, tanítókkal, tanítványokkal, vezérekkel, fejedelmekkel való érintkezésben — nincs már idő, sem erő

a ceremóniára, a kerülő utakon lekötelezésre, a beszélgetés, multság *szellemességére* s általában a szemlélődő nyugalomra. Mert a nyereségvadászatra fordított élet szüntelenül arra kényszeríti az embert, hogy lelkét végkimerülésig kiadja állandó alakoskodásban, a más eszén túljárásban, a megelőzésben: a tulajdonképi erény most, valamit rövidebb idő alatt megtenni, mint más valaki. S így csak ritka a *megengedett* becsületesség órája: ebben viszont fáradt az ember s nemcsak azt szeretné, hogy hagyják szabadságára kénye szerint, hanem, hogy esetlenül elterpeszkedjék. E hajlamnak megfelelőleg írják most *leveleiket* is, amelyeknek stílusa és szelleme mindig az „idők jele“ lesz. S ha még kedvünk telik a társaságban és művészetekben, ez a kedvtelés a tönkredolgozott rabszolgáké. Óh, mily kevéssel beéri a mi művelteink és műveletleneink „öröme“! Óh, mennyire nő minden öröm meggyanúsítása! A jó lelkiismeretet egyre jobban kisajátítja a *munka*: az öröm hajlama már a „szórakozás szükséglete“ nevét vette föl s kezd önmaga előtt pironkodni. „Az ember tartozik vele egészségének“ — így beszélnek, ha kiránduláson érik őket. Igen — úgy lehet — oda fejlődnek a dolgok, hogy nemsokára csak lelkiismeretfurdalással és magunk megvetésével engedünk a *szemlélődő életnek*, (azaz, ha gondolatainkkal s barátainkkal sétálni megyünk). — Nos! Hajdan megfordítva volt a dolog, a rossz lelkiismeret a munkát terhelte. Az előkelő származású ember *elrejtette* munkáját, ha a szükség dolgozni kényszerítette. A rabszolga azon érzés súlya

alatt dolgozott, hogy valami megvetendőt művel — a „tevés“ már maga is valami megvetendő volt. „Az előkelőség és becsülés egyedül a *szemlélődő életet* és a *szépet* illeti“: így hangzott az antik előítélet szava.

### 330.

*Tetszésnyilvánítás.* — A gondolkozó nem szorul a tetszésnyilvánításra és tapsra, föltéve, ha biztos a saját tapsa felől: mert azt nem nélkülözheti. Van-e ember, aki enélkül is ellehet s egyáltalán a tetszés bármely neme nélkül? Kétlem; s még a legbölcsebb tekintetében is azt mondja Tacitus, aki nem volt a bölcsek rágalmazója: „hogya majd még a bölcsek is letesznek a dicsőség vágyáról“ — azaz szerinte: soha.

### 331.

*Inkább siketen, mint elkábítva.\*)* — Egykor az ember azt akarta, hogy nevén szólítsák (hogy hírneve legyen), most — minthogy a piac túlnagyra nőtt — *kialtásra* van szükség. Ennek a következménye, hogy még jó torkok is túlkiabálják egymást s a legjobb árukat is rekedt hangon kínálják: piaci kikiáltás és rekedtség nélkül nincs már genie. — Ezzel persze rossz idők járnak a gondolkozóra: meg kell tanulnia, hogy két lárma közt is megtalálja csöndjét s addig kell a siketet játszania, míg csakugyan nem válik azzá. Persze, míg ezt nem tanulta meg, az a veszelem fenyegeti, hogy türelmetlenségtől, fejfájástól tönkremegy.

---

\*) Az eredetiben szójáték: „*Lieber taub, als betäubt.*“

*A rossz óra.* — Bizonyára minden filozófusnak megvolt a rossz órája, amidőn ezt gondolta: „Bánnak is engem, ha nem hiszik el rossz érveimet is!“ — S ekkor elröppent mellette valamely kárörvendő madárka s ezt csicseregte: „Bánnak is téged, bánnak is téged!“

*Mit jelent megismerni?* — „Se nevetni, se sírni, sem elvetni, hanem megismerni!“ — mondja Spinoza a maga szokásos egyszerű és fenséges módján. De végső elemzésben mi más ez az „intelligere“, mint az a forma, amely velünk egyszerre érezteti ama háromságot? Egyetlen eredője a kinevetni-, meg-sajnálni- s kárhoztatni-akarási különböző s egymás ellen harcoló ösztöneinek? Mielőtt a megismerés lehetségessé válnék, kell, hogy azon ösztönök mindegyike előbb érvényesítette legyen egyoldalú nézetét valamely dologról vagy eseményről; utóbb keletkezett harc ez egyoldalúságok közt s ebből olykor egy középső eredő: megnyugvás, mindhárom rész felé való igazságszolgáltatás, az igazság és egyezség egy neme: mert az igazság és egyezség következtében mind a három ösztön megélhet és egymással szemben megtarthatja igazát. Mi, akik e hosszú pörnek csak kibékülési jeleneteit és végső leszámolásait tudjuk, azt hisszük, hogy az „intelligere“ valami békülékeny, igazságos, jó, valami, ami az ösztönökkel ellentétes; holott nem egyéb, mint az ösztönöknek egymás iránt való bizonyos maguk-tartása. Az emberiség évetlen évekig csupán a tu-



datos gondolkozást tekintette a gondolkozásnak: holott most dereng bennünk az az igazság, hogy a szellemi működésünk java része tudatunk nélkül, érzésünk nélkül folyik le: de én azt tartom, hogy az itt egymással küzdő ösztönök nagyon jól értik a módját, hogy *egymással* érezhetővé és fájóvá tegyék magukat —: az a hatalmas és hirtelen kimerülés, amely minden gondolkozót meglep, valószínűleg innen ered (harctéri kimerülés). Sőt lehet, hogy küzdő belsőkben van bizonyos rejtett *hősieség*, de nem isteni, önmagában örökké nyugvó — mint Spinoza vélte. A *tudatos* gondolkozás és kivált a gondolkozóé, a gondolkozás leggyöngébb és ezért arányilag legenyhébb és legnyugodtabb neme: és így éppen a filozófust lehet legkönnyebben megtéveszteni a megismerés természete felől.

334.

*Meg kell tanulni szeretni.* — Így járunk a zenével: előbb kell, hogy megtanuljunk egyáltalában *hallani*, kihallani, megkülönböztetni, különálló életként elszigetelni, elhatárolni egy figurát és melódiát; azután fáradtsággal és jóakarattal *el kell véselnünk*, idegenszerűsége ellenére is, türelemmel kifejezése iránt, könnyörülettel furcsasága iránt —: végül jó egy pillanat, amidőn *megszoktuk*, amidőn várjuk, amidőn sejtjük, hogy hiányoznék *nekünk*, ha hiányoznék; s íme, egyre tovább gyakorolja reánk kényszerítő varázsát és nem nyugszik, míg alázatos és elragadtatott szerelmesei nem lettünk, akik nem kívánnak jobbat a világon, mint ezt s

újra csak ezt. — Ámde nem csupán a zenével járunk így; éppúgy tanultuk meg szeretni mindazt, amit most szeretünk. Jóakaratumk, türelmünk, méltányosságunk, szelídségünk az idegennel szemben végül mégis elnyeri jutalmát, amennyiben az idegen lassan-lassan leveti fátyolát és mint új, mondhatatlan szépség mutatkozik be — *hálául* vendégszeretetünkért. S aki önmagát szereti, bizonyára az is ezen az úton tanulta meg: nincs ennek más útja. A szeretést is meg kell tanulni.

### 335.

*Éljen a fizika!* — Hány ember ért a megfigyeléshez! S a kevesek közt, akik értenek hozzá — vajjon hányan figyelik meg önmagukat? „Minden ember önmagának a legtávolibb“ — ezt tudja minden mélyenlátó az ő kelletlenségére; s ez a mondás: „ismerd meg tenmagadat!“ — egy istenség ajkáról az emberekhez intézve, szinte gúny. Hogy csakugyan kétségbeejtően rosszul áll az önmegfigyelés dolga, azt mindennél jobban bizonyítja a mód, ahogyan valamely erkölcsi cselekedet bélyegéről *csaknem mindenki* beszél; ez a gyors, hamar kész, meggyőződött, bőbeszédű mód, tekintetével, mosolyával, buzgóságával! Mintha azt akarnák mondani: „De, barátocskám, hisz éppen ez az *én* dolgom! Azt kérded, akinek *szabad* felelnie: véletlenül ebben vagyok a legtudósabb. Tehát: ha az ember így ítél: „*így helyes*“, ha ebből azt következteti: „*tehát úgy kell történnie!*“, s azután *meg is teszi*, amit helyesnek ismert föl és szükségesnek jelzett, — akkor cselekedte-

tének lényege „*erkölcsös!*“ — De, barátom, hisz te itt három cselekedetről beszélsz egy helyett: mert pl. ítéleted is: „*így helyes*“: szintén cselekedet — nem ítélfő-e meg erkölcsös és erkőlcstelen módon? *Miért* tartod ezt és éppen ezt helyesnek? — „Mert lelkiismeretem mondja; s a lelkiismeret szava sohasem erkőlcstelen, hisz ez határozza meg, minek kell erkőlcšősnak lennie!“ — De miért hallgatsz lelkiismereted szavára? S mi jőgon veszed az ilyen ítéletet igaznak és csalhatatlannak? E *hit* számára — nincs már lelkiismeret? Nem hallottál semmit az intellektuális lelkiismeretről? Arról a lelkiismeretről, amely a te lelkiismereted mögött van? A te ítéletednek: „ez így helyes“ — története van őszőtőneidben, hajlamaidban, ellenszenveidben, tapasztalataidban és tapasztalatlanságodban: „*hogyan* keletkezett ez?“ — így kell kérdezned és azután még: „tulajdonképpen mi hajt arra, hogy hallgassak rá?“ Hallgathatsz parancsaimra, mint a derék katona a tisztjéire. Vagy egy nő, aki szereti a parancsolót. Vagy egy hízeltőő és gyáva, aki fél a parancsolótól. Vagy egy tőkfejű, aki azért engedelmeskedik, mert nem tud a parancs ellen mit fölhőzni. Szóval: százfőleképpen hallgathatsz lelkiismeretedre. *Hogy* azonban ezt vagy azt az ítéletet lelkiismereted szavának hallod, — tehát, *hogy* valamit helyesnek érzesz, abban lelheti okát, hogy sohasem gondolkoztál azon, s vakon elfogadtad, amit gyermekkorodtól *helycsnek* jeleztek előtted: vagy abban, hogy eddig az adott neked kenyeret és tisztességet, amit kötelességednek hívsz, — „helycs“-nek tartod, mert a *te* létfölőtélednek véled (s

azt, hogy *jogod* van a létre, megcáfолhatatlannak hiszed). Erkölcsi ítéleted *szilárdsága*, úgy lehet, éppen személyes hitványságod, személytelenséged bizonyítéka, „erkölcsi erőd“ forrása, úgy lehet, makacsságod — vagy új eszmények látására való képtelenséged! S hogy rövidesen megmondjam: ha élesebben gondolkoztál, jobban figyeltél és többet tanultál volna, ezt a „kötelességed“-et és ezt a „lelkiismereted“-et bizony nem neveznéd már annak: a betekintés abba, mint keletkeztek valaha erkölcsi ítéletek, elvenné a kedvedet ezektől a pathetikus szavaktól — amint már más ilyen szavaktól is elment, mint a „bűn“-től, „lelkiüdv“-től, „megváltás“-től! S nem beszélek a „kategorikus imperativus“-ról barátom! — ez a szó csiklandozza a füleket és nevetnem kell komoly jelenlétedben is: a vén Kantra gondolok, akit azért, hogy a „magánvalót“ — ezt a szintén nevetséges dolgot! — kisomfordálta magának, megszállta a „kategorikus imperativus“, s ezzel szívében ismét visszakerült az istenség, lélek, szabadság, halhatatlanság fogalmaihoz, mint a róka, amely visszatévelyeg kalickájába: — és pedig az ő ereje és okossága volt az, amely ezt a kalickát *kitörte!* — Mit? Te csodálsz a benned levő kategorikus imperativus-t? Ügynevezett erkölcsi ítéleted „szilárdságát“? Annak az érzésnek „föltétlenségét“, hogy „mindenkinek úgy kell ebben ítélnie, mint nekem!“ Csodáld inkább ebben nyilvánuló önzésedet! S önzésed vakságát, kicsinyességét, igénytelenségét! Önzés ugyanis, ha a *te* ítéletedet egyetemes törvénynek érzed: s ismét vak, kicsinyes és igénytelen önzés, mert elárulja, hogy még nem fedezted

föl magad, nem alkottál még magadnak saját, leg-sajátosabb eszményt: — ez t. i. sohasem lehet egy másvalakié, annyival kevésbbé a mindenkié, mindenkié! — — Aki még akként ítél „így kellene ebben az esetben mindenkinek cselekednie“ — az még öt lépést sem haladt előre az önismeretben: máskülönben tudná, hogy nincsenek s nem is lehetnek azonos cselekedetek, — hogy minden cselekedet, mely megtéetett, egészen egyetlen s meg nem ismételhető módon téetett meg; s hogy így lesz ez minden jövő cselekedettel, hogy a cselekvés összes szabályai (s még az eddigi moráltanok legbensőbb és legfinomabb szabályai is) csak a durva külsőre vonatkoznak; — hogy általuk el lehet ugyan érni az azonosság látszatát, de éppen csak a látszatát; — hogy minden cselekedet, ránézást és reá visszatekintve, áthatolhatatlan és az is marad; — hogy nézeteink a jó-ról, nemes-ről, nagy-ról tetteink által sohasem *bizonyíthatók* be, mert minden cselekedet megismerhetetlen; — hogy véleményeink, értékeléseink és értéktábláink bizonyára tetteink gépezetében a leghatalmasabb emelők közé tartoznak, ámde az egyes esetekben mechanikájuknak törvénye kimutathatatlan. *Korlátozzuk* tehát magunkat véleményeink és értékeléseink megtisztítására s *új saját értéktáblák alkotására*: — de cselekedeteink erkölcsi értékéről nem fogunk már töprengeni! Igen, barátom! Az erről való egész feleségessal szemben ütött az undor órája. Erkölcsi törvényt ülni legyen ízlésünk ellen való. Engedjük át ezt a feleségést és ízléstelenséget azoknak, akiknek nincs egyéb dolguk, mint a multat egy darabbal

odébb vonszolni, s akik maguk sohasem válnak *akarunk lenni*, akik vagyunk, — az újak, az egy-jelenné — a sokaknak, — legtöbbnek! Mi pedig *azok akarunk lenni*, akik vagyunk, — az újak, az egyszerűek, a hasonlíthatatlanok, a törvényt önmaguknak szabók, az önmagukat alkotók! Ehhez kell, hogy legjobb tanulói és felfedezői legyünk minden törvénynek és szükségyszerűnek ezen a világon: *fizikusoknak* kell lennünk, hogy abban az értelemben *alkotók* lehessünk, — míg eleddig minden értékelés és eszmény a fizika *nem-ismerésén* és vele *ellenkezésben* épült föl. Ezért: Éljen a fizika! És még inkább: éljen az, ami minket reá *kényszerít* — becsületességünk!

336.

*A természet fösვნysége.* — Miért volt a természet olyan fukar az emberekkel szemben, s miért nem látta el egyiket több, másikat kevesebb ragyogó erővel, belső fényessége szerint? Miért nincs a nagy embereknek fölkeltekkor, leáldozásukkor olyan szép szemmelláthatóságuk, mint a napnak? Mennyivel kevésbé volna kétértelmű az emberek élete.

337.

*A jövőendő „emberiesség”.* — Ha távoli korszak szemével pillantok a maira, a mai emberen nem tudok más különöset találni, mint azt a sajátságos erényt és betegséget, amelynek „történelmi érzék a neve”. Ez csírája valami újnak és idegennek a történelemben: ha ez a csíra kap néhány évszázad élettartamot, végül csodálatos illatú, csodálatos növény támadhatna



belőle, amely ezt az öreg földünket kellemesebb lakó-  
helyé tehetné, mint aminő eddig volt. Mi maiak  
kezdünk egy jövődő, igen hatalmas érzés láncáivá  
válni, szemünkint, azt sem tudván, mit teszünk. Majd-  
nem úgy látjuk, mintha nem is új érzésről lenne szó,  
hanem minden régi érzés csökkenéséről, — a törté-  
nelmi érzék még olyan szegény és hideg valami; so-  
kakát dérként ér, úgyhogy tőle még jobban elszegé-  
nyednek és lehűlnek. Mások a sompolyogva közeledő  
öregedés jelének tartják és planétánkat búskomor be-  
tegnak, aki, hogy jelenét feledje, ifjúsága történetét  
írja meg. Valóban, egyik színe ez az új érzelmeknek:  
aki az ember történetének egyetemét a *maga történeté-  
nek* bírja érezni, az roppant általánosításban érzi min-  
den keservét annak a betegnek, aki az egészségre gon-  
dol, az aggét, aki ifjúsága álmát idézi emlékébe, a sze-  
relmesét, akit megfosztottak kedvesétől, a vértanuét,  
akinek eszménye összeomlik, a hősét, egy olyan csata  
estéjén, amely semmit sem döntött el s mégis sebeket  
ejtett rajta, barátja elvesztését okozta; — ám ha az  
ember e mindenfajta keserűség roppant sommáját el-  
viselné, el *bírná* viselni és mégis tudna az a hős lenni,  
aki egy második csatanap hajnalhasadását és ezzel  
szerencsáját üdvözlőnlé, évezredes horizonttal maga  
előtt és maga mögött, mint minden mult szellem  
minden előkelőségének örököse, s lekötelezett örököse,  
mint minden ősi nemes legnemesebbje, egyszersmind  
pedig egy olyan új nemesség első sarja, amelyhez fog-  
hatót még egy kor sem látott, sőt nem is álmodott:  
ha ezt mind lelkébe fogadná, a legvénebbet, legújab-  
bat, veszteségeket, reményeket, hódításokat, az embe-

riség győzelmeit; ha mindezt egy lélekbe, egy érzelembe bírná zsúfolni: — ez mégis olyanfokú boldogságot adna, aminőt eleddig nem ismert az ember, — szinte isteni boldogságot, telve hatalommal, szeretettel, telve könnyekkel s telve mosollyal; olyan boldogságot, amely — miként a nap alkonyatkor — folyton ajándékoz s a tengerbe önt kimeríthetetlen gazdagságából, s — miként ő — csak akkor érzi magát a legdúsabbnak, ha még a legszegényebb halász is aranyos evezővel evez! Ennek az isteni érzésnek volna azután a neve: emberiség!

338.

*A szenvedés akarása és a résztvevők.* — Vajjon jót tesz-e nektek, hogy mindenekelőtt résztvevő emberek legyetek? S vajjon jót tesz-e a szenvedőnek, ha azok vagytok? De hagyjuk az első kérdést egy percre felelet nélkül. — Az, amin a legmélyebben s legszemélyesebben szenvedünk, csaknem minden más embernek érthetetlen és hozzáférhetetlen: ebben titok maradunk embertársunknak s még ha egy tálból eszik is velünk. Mindenütt, ahol észreveszik, hogy szenvedők vagyunk, szenvedésünket sokéylesen értelmezik: a szánsalom érzésének lényegéhez tartozik, hogy a más baját *kivetkőzteti* sajátosan személyes jellegeből: — „jótévőink“ még ellenségeinknél is nagyobb kibebbítői értékünknek és akaratunknak. A szerencsétlenek iránt tanusított legfőbb jótéteménynél van valami fölháborító abban az intellektuális könnyelműségben, amellyel itt a résztvevő a Sors szerepét játssza: mit sem tud arról az egész belső következés-

sorról és szövedékről, amely *számomra*, vagy *számomra* a szerencsétlenség. Lelkem egész háztartása s annak kiegyenlítése a „szerencsétlenség“-gel, új források és szükségletek fakadása, régi sebek behegedése, egész multak levetése — mindezzel, ami össze lehet kötve a szerencsétlenséggel, mit sem törődik a kedves szánakozó: *ő segíteni* akar s nem gondol arra, hogy a szerencsétlenség személyszerűleg szükséges is lehet; hogy nekem és neked ijedtség, nélkülözés, elszegényedés, éjszakai virrasztás, kalandok, merések, balfogások éppoly szükségesek, mint az ellenkezőjük, igen, hogy — misztikus kifejezéssel élván — a magunk mennyéhez mindig a magunk poklának kéjén át vezet az út. Nem, erről a résztvevő mit sem tud: a „résztvét vallása“ (vagy „a szív“) azt parancsolja, hogy segítsen s azt hiszi, hogy legjobban segít, ha minél gyorsabban segít! Ha ti, ennek a vallásnak hívei, ugyanezt az érzést, amelyet embertársaitok iránt tápláltok, valóban magatok iránt is tápláljátok, ha saját szenvedéseketek egy óráig sem akarjátok magatokon túrni s minden lehető szerencsétlenséggel szemben mindig már eleve éber vigyázattal vagytok; ha a bajt és fájdalmat általában rossznak, gyűlöletesnek, elpusztítandónak, a lét makulájának tartjátok: nos akkor a szánalom vallásán kívül még más vallás is van szívetekben s ez talán amannak anyja: — t. i. *a magatok jól érzésének vallása*. Óh, mily keveset tudtok ti az ember boldogságáról, ti kényelmesek és jóindulatúak! — hisz a boldogság és boldogtalanság ikertestvérek, amik együtt nőnek nagyra, vagy, mint nálatok,

együtt maradnak — *kicsinyek!* — De térjünk vissza az első kérdésre. — Hogy maradhatnánk meg azon az úton! Valamely kiáltás mindig felszólít; szemünk ritkán nem lát olyasmit, ami arra ne készítetne, hogy abban a percben otthagyjuk a magunk dolgát és embertársunk segítségére siessünk. Tudom: van száz tisztességes és dícséretes módja annak, hogy *az én utamról* letévedjek, még pedig valóban igen „erkölcsös“ módja! Sőt a mai szánalomprédikátorok nem áttallják kijelenteni, hogy csakis ez a normális dolog: ha az ember ilyképpen elveszti a *maga* útját és embertársa segítségére siet. Én éppoly biztosan tudom: nem kell egyéb, mint hogy kiszolgáltassam magam egy valódi szükség látványának s *máris elvesztem!* S ha egy szenvedő barátom így szólna hozzám: „Lásd, én nemsokára meghalok; ígérd meg, hogy velem halsz“ — megígérném; amint ama, szabadságáért küzdő hegyi népecske látványa is odáig ragadna, hogy karom és életem neki ajánljam: — hogy az egyszer jó okokból rossz példákat válasszak. Igen, mindezekben a részvét-ébresztőkben és segítségért kiáltóban van valami titkos csábító erő: hisz éppen a „saját utunk“ túl tövises és követelő, túlidegen mások szeretetétől és hálájától — s ezért szívesen szökünk meg tőle s tulajdon lelkiismeretünktől s menekülünk embertársaink lelkiismerete alá s a „szánalom vallásának“ kedves templomába. Mihelyt most háború tör ki, azzal egyben éppen a nép leg-nemesebb fiaiban egy — persze titkolt — öröm is tör ki: elragadtatva vetik magukat a halál új veszedelme elé, mert azt hiszik, hogy a hazáért való föláldozá-

sukban végre megkapják a régóta keresett engedelmet — annak engedelmét, hogy *céljuk elől* kitérjenek: — a háború nekik kerülőút az öngyilkosságra, de jó lelkiismerettől kísért kerülő út. S ha itt el is hallgatok egyet-mást: még sem hallgathatom el azt a moráлом, mely így szól hozzám: Élj rejtekben, hogy magadnak *élhess!* Élj *tudatlanul* afelől, amit korod a legfontosabbnak tart! Tedd magad és a ma közé legalább három évszázad bőrét! A ma ordítása, a háborúk és forradalmak lármája legyen fülednek mürmögés! Igaz, segíteni is fogsz akarni, de csak azokon, akiknek szükségét egészen *megérted*, mert veled egyazon fájdalmuk s egyazon reményük van, — segíteni fogsz *barátaidon s csak azon a módon*, ahogyan magadon segítsz: — bátrabbakká, kitartóbbakká, egyszerűbbekké, vidámabbakká akarom őket tenni! Meg akarom őket tanítani arra, amit most olyan kevesen értenek s a részvét ama prédikátorai a legkevésbé: — az *együttörülésre*.\*)

339.

*Vita femina.* — Hogy egy mű végső szépségeit láthassuk — ehhez nem elég semmi tudás és semmi jóakarat; a legritkább szerencsés vakesetekre van szükség, hogy számunkra föllebenjen ezekről a csúcsokról a felhők fátyola s hogy e csúcsokon izzék a nap tüze. Nemcsak, hogy a kellő ponton kell állnunk, hogy ezt láthassuk: szükséges, hogy a mi lelkünk is éppen akkor lebbentse el fátyolát az ő magaslatairól,

\*) Az „együtszenvedés“, részvét, szájalom (*Mitleid*) ellenpárja a *Mitfreude*, az együttörvendés.



s hogy rászoruljon a külső kifejezésre és hasonlatokra, hogy ezzel valamibe támaszt nyerjen s a maga ura maradhasson. Mindez azonban olyan ritkán esik egyidőben össze, hogy hajlandó vagyok azt hinni: hogy minden jó legmagasabb csúcsa — akár alkotás, tett, akár ember, természet ez a „jó“ — eleddig a legtöbbször, sőt még a legjobbak számára is rejtett és burkolt maradtak — ám ami lelepleződik előttünk, az *egyetlenegyszer* lelepleződik le! — Igaz, a görögök így imádkoztak: „kétszer és háromszor minden szépet!“ óh, megvult rá az okuk, hogy istenekhez fohászkodtak ezért, mert a nem-isteni valóság bizony a szépséget vagy nem adja, vagy csak egyetlenegyszer adja! Azt akarom mondani: a világ telisdeteli van szép dolgokkal és mégis szegény, nagyon szegény szép pillanatokban és e szép dolgok leleplezésében. De talán ez az élet legerősebb varázsereje: a szép lehetőségek aranyhímes fátyola fekszik rajta, kecsegtetőn, kacérkodón, vonakodva, szemérmesen, gúnyosan, résztvevően, csábítóan. Igen, az élet: asszony!

### 340.

*A haldokló Sokrates.* — Csodálom Sokrates bátorságát és bölcsességét mindabban, amit tett, mondott — és nem mondott. Athénnek ez a gunyoros és szerelmes szörnyetege és varázslója, aki a legpajkosabb ifjakat is megreszkettette és megríkatta, nemcsak a világ legbölcsebb fecsegője volt: éppoly nagy volt a hallgatásban is. Szeretném, vajha élete utolsó pillanatában is ilyen hallgatag lett volna — akkor talán a még magasabbrendű nagy szellemek közé tartoznék. Volt



légyen az a halál, vagy a méreg, vagy a jámborság, vagy a gonoszkodás — valami megoldotta ama végső percben a nyelvét s így szólt: „Óh Kriton, adósa vagyok Asklepiosnak egy kakassal.“ Ez a nevetséges és borzasztó „végszó“ annak, akinek füle van, így hangzik: „Óh Kriton, *az élet betegség!*“ Lehetséges-e? Egy olyan ember, aki mint ő, vidáman s mindenki szemeláttára katonamódra élt — pesszimista volt! Éppen csak hogy jó arcot vágott az élethez s világéletében elrejtette végső ítéletét, legbelső érzését! Sokrates, Sokrates *szenvedett az élettől!* S még bosszút is állt érte — azzal a burkolt, borzadályos, jámbor és istenkáromló szóval! Kellett, hogy egy Sokrates még bosszút is álljon? Hiányzott egy uncia nagylelkűség dúsgazdag erényéből? — Óh, barátaim! Még a görögöket is túl kell szárnyalnunk!

### 341.

*A legnagyobb súly.* — Hogy lenne, ha egy nap vagy éjjel utánad sompolyogna egy daemon legmagánosabb magánosságodba s így szólna hozzád: „Ezt az életet, ahogyan most éled és élted, még egyszer és még számtalanszor kell majd élned; s nem lesz benne semmi új, hanem életed minden jaj-ja és öröme és minden gondolata és sóhajtása és minden mondhatatlanul apraja és nagyja mind, kell, hogy visszatérjen és minden ugyanabban a sorban és rendben — s éppúgy ez a pók és ez a holdvilág ott a fák között s éppúgy ez a pillanat és én magam. A lét örök homokórája mind újból megfordíttatik — és te is vele, porból való porszemecske.“ — Vaj-

jön nem vetnéd-e magad a földre, nem csikorgatnád-e a fogad és nem átkoznád-e a daemont, aki imigyen beszél? Avagy megéltél-e egyszer egy ropant percet, amelyben így felelnél neki: „istenség vagy és még soha sem hallottam istenibbet!” Ha ez a gondolat elhatalmasodnék rajtad, az téged, úgy ahogy vagy, megváltoztatna, úgy lehet, porrá zúzna; ez a mindennél fölmerülő kérdés: „akarod ezt még egyszer és még számtalanszor?” — mint legnagyobb súly nehezednék cselekvőségedre! Vagy mint kellene magadat és az életet megszeretned, hogy ne kíváncj hevesebben semmit, mint azt a végső örök igazolást és megpecsételést?\*)

342.

*Kezdődik a tragoedia.* — Mikoron Zarathustra harmincéves vala, odahagyá hazáját és Urmi tavát és a hegyekbe méne. Itt élvezé szellemét és magánosságát és nem fáradt belé tíz álló esztendeig. Végezetre azonban elváltozék szívében — és egy reggel, hajnal hasadtával kelvén, szembeállá a napnak és imigyen szólítá meg: „Hatalmas csillagzat! Mi volna boldogságod, ha nem volnának azok, akiknek világosságot adsz! Tíz évig jövől ide barlangom fölé: megúntad volna fényed és ezt az utad nélkül, sasom és kígyóm nélkül; ám mi váránk téged minden reggel, elvevők fölösleged és áldánk téged érte. Ime! Bételtem bölcseségemmel, mint a méh, amely szerfölött sok mézet gyűjtött; kezekre vágyódom, amelyek felém nyúlnak, szeretnék ajándékozni

\*) Az „Ewige Wiederkunft des Gleichen“ gondolata.

és osztogatni, valamíg az emberek bölcsseinek újra örömük telik az ő balgaságukban és a szegényeknek az ő gazdagságukban. Ezért a mélységbe kell szállanom: valamiképpen te tészed estende, amidőn a tenger mögé tűnöl és még az alsó világnak is világosságot viszesz, te dúsgazdag csillagzat! — te hozzád hasonlatosan le kell szállnom, így mondják az emberek, akikhez le akarok szállani. Áldj meg tehát, te nyugodt szem, aki irígység nélkül bírod nézni még a túlságos boldogságot is! Áldd meg a serleget, amely már-már kicsordul, hogy a víz aranyosan folyjék belőle és mindenüvé elvigye gyönyörűséged visszaütő fényét! Ime! Ez a serleg újra ki akar ürülni és Zarathustra újra emberré akar lenni.“ — Imígyen kezdődék Zarathustra alászállása.

## ÖTÖDIK KÖNYV

M i, r i a s z t h a t a t l a n o k.

(1886)

Carcasse, remegsz! Még  
jobban remegnél, ha tud-  
nád, hova vezetlek.

*Turenne.*

343.

*Hogy állunk a derűnkkel?* — A legnagyobb újabb-kori esemény, — hogy „az istenség meghalt“, hogy a keresztény istenbe vetett hit elvesztette hitelét — kezdi már első árnyékát rávetni Európára. Legalább is azoknak a keveseknek, akiknek szeme, akiknek *gyanúja* a szemökben elég erős és éles e színjáték számára, úgy tűnik, mintha éppen valamely nap áldozott volna le, valamely régi, mély bizalom fordult volna kétséggé: ezek kell, hogy a mi öreg világunkat napról-napra alkonyatibb, gyanakvóbb, idegenebb, „vénebb“ színben lássák legyen. Végeredményében azonban elmondhatjuk: az az esemény maga túlon túl nagy, távoli, sokkal távolesőbb sokaknak fölfogóképességétől, semhogy akárcsak hírét is hozzájuk *érkezettnek*

mondhatnók, annál kevésbé azt, mintha már sokan tudnák, *mi* is történt azzal tulajdonképpen — és, mint-hogy ez a hit aláásatott, *mi* mindennek kell majd összedőlnie, mert reáépült, hozzátámaszkodott, belenőtt vala: például egész európai morálunk. Ki találna ki már ma eleget a lebontás, lerontás, tönkremenés, fölforgatás ama tömegéből, amely most küszöbön áll: hogy a rémségek eme roppant logikájának hirdetőjévé és jósává legyen, egy olyan elsötétedés és napfogyatkozás prófétájává, amelyhez fogható minden valószínűség szerint nem vala még ezen a földön?... Még *mi*, született talányfejtők, akik mintegy a hegycen vártálunk, ma és holnap közé állítva, a ma és holnap ellenmondása közé feszítve, *mi*, a jövőendő évszáz elsői és koraszülöttei, akiknek tulajdonképpen már látnunk *kellene* az árnyakat, amelyek mihamar Európára borulnak: *mi* az oka, hogy még *mi* sem várjuk ennek az elsötétedésnek föltűnését igazi résztvevéssel, a *magunk fölől* való gondtalanság és félelem nélkül? Talán még túlságosan érezzük ezen esemény *közvetlen következményeit* — pedig ezek a közvetlen következmények, a *reánk* ható következmények, éppen megfordítva, mint várni lehetne, nem szomorúak és olkomorítók, hanem inkább egy új és nehezen leírható neme a fénynek, boldogságnak, megkönnyebbülésnek, derülésnek, bátorításnak, hajnalhasadásnak... Szívünk túlárad a hálától, ámulattól, sejtéstől, várástól, — végre újra szabadnak látjuk a látóhatárt, s még ha nem is volna világos, hajóinknak újra szabad kifutniok, minden veszedelemmel dacolva; a megismerőnek minden merése szabad ismét,

a tenger, a *mi* tengerünk újra nyíltan áll előttünk, talán még sohasem volt ennyire „nyílt tenger“.

344.

*Mennyiben vagyunk még mi is jámborak?* — Joggal mondják, hogy a tudományban a meggyőződéseknél nincs polgárjoguk: csak ha rászánják magukat, hogy leszálljanak egy föltevés, egy ideiglenes kísérleti nézőpont, egy szabályozó koholmány szerény polcára, csak akkor szabad nekik belépő jogot adni, sőt némi értéket is a megismerés birodalmában — persze akkor is oly korlátozással, hogy rendőri felügyelet alatt álljanak, a bizalmatlanság policája alatt. — Ámde, ha jobban szemügyre vesszük, nem annyit jelent-e ez: hogy a meggyőződésnek csak akkor szabad belépnie a tudományba, ha megszűnik meggyőződés lenni? Avagy nem azzal kezdődnék-e a tudományos szellem fegyelme, hogy ne engedjünk meg magunknak több meggyőződést? . . . Ez a valószínű: csak az marad még kérdéses, vajjon, *hogy ez a fegyelem elkezdődhessék*, nem kell-e már meglennie egy meggyőződésnek, még pedig egy olyan parancsolónak és föltétlennek, amely minden más meggyőződést áldozatául követel? Látnivaló: a tudomány is hiten alapszik, egyáltalában nincs „előzetes föltételktől mentes“ tudomány. Az a kérdés, vajjon van-e szükség *igazságra*, nemcsak kell, hogy már előbb igenlést nyert legyen, hanem olyan fokban való igenlést, hogy kifejezésre jut benne ez a tétel, hit, meggyőződés: *nincs semmire inkább* szükség, mint az igazságra s hozzá viszonyítva minden egyébnek csak



másodrangú értéke van. — S mi az igazságnak ez a föltétlen akarása? Annak akarása, hogy ne *ámíttasunk*? Annak akarása, hogy ne *ámítsunk*? Mert utóbbi módon is értelmezhető volna az igazság akarása: föltéve, hogy ebbe az általánosításba: „én nem akarok ámítani“ ezt az egyes esetet is belefoglaljuk: „nem akarom *magamat* ámítani“. De miért nem ámítani? Miért nem hagyni, hogy minket ámítsanak? — Tessék megfigyelni, hogy az első mellett szóló okok egészen más területről valók, mint a második mellett szólók: nem akarjuk, hogy csalódásba ejtsenek, mert föltesszük, hogy káros, veszélyes, végzetes, ha csalódásba ejtenek bennünket, — ebben az értelemben tudomány annyi volna, mint a hosszú okosság, vigyázás, hasznosság, amely ellen azonban joggal lehetne fölhozni: mit? hát az, hogy az ember magát nem akarja ámítani engedni, kevésbé káros, kevésbé veszélyes, kevésbé végzetes? Mit tudtok ti eleve a lét jellegéről, hogy eldönthetnétek, vajjon a nagyobb előny a föltétlen bizalmatlanság, vagy pedig a föltétlen bizás részén van-e? Ha azonban mind a kettő szükséges volna: sok bizalom és sok bizalmatlanság: honnan venné akkor a tudomány az alapjául szolgáló ama föltétlen hitét és meggyőződését, hogy az igazság fontosabb minden egyébnél, minden egyéb meggyőződésnél is? Éppen ez a meggyőződés nem keletkezhett volna, ha az igazság és a hamisság folyton egyaránt hasznosnak bizonyultak. Tehát: a tudományba vetett hit, amely kétségtelenül él, nem eredhetett ilyen hasznossági számításból, sőt inkább *ellenére* annak, hogy az „igazság akarása“ és a „minden áron

csak az igazság“ elveinek haszon nélkül valóságát és veszedelmességét folytonosan bebizonyítja előtte az élet. „Minden áron“: óh, mi elég jól megértjük ezt, ha egyik hitünket a másik után föláldoztuk és leöltük a tudomány oltárán! — Ennélfogva az „igazság akarása“ *nem* ezt jelenti: „nem akarom, hogy ámitsanak“, hanem — nincs más választás — „nem akarok ámitani, magamat sem akarom ámitani“: *ezzel pedig elértünk a morál talajára*. Mert tessék csak alaposan megkérdezni magukat: „miért nem akarsz csalódásba ejteni?“ — különösen, ha az volna a dolgok látszata (pedig ez a látszata!), mintha az élet látszatra, t. i. tévedésre, csalásra, alakoskodásra, szemfényvesztésre, s a magunk kápráztatására irányulna s ha másrészt az élet nagy formája mindig a minden aggodalom nélkül való „polytropoi“ részén mutatkozott. Az ilyen elhatározás, enyhén szólva, afféle donkihotéria, valami kis rajongó hóbort lehetne, de lehetne sokkal rosszabb is, t. i. az élet ellen irányuló, romboló elv... Az „igazság akarása“ — lehetne rejtett halálakarás is. — Ekképpen ez a kérdés: „minek a tudomány?“ visszavezet az erkölcsi problémára: „minek egyáltalában morál, ha az élet, természet, történelem „erkölcstelen“? Semmi kétség, hogy az igaz ember aminőnek őt, ama vakmerő és végső értelemben, a tudomány hite fölteszi — ezzel *egy más világra mond igen-t*, mint az élet, természet és történelem világára; s amennyiben ezt a „más világot igenli“, nem kell-e éppen ezzel ellenpárját, ezt a világot, a *mi világunkat* — tagadnia?... De már úgy-e, nyilvánvaló lett, hová törekszem: hogy t. i. még mindig *metafizikai hit* az,

amelyen a tudományba vetett hitünk alapszik, — hogy még mi mai megismerők is, az atheista antime-tafizikusok, arról a tűzhelyről vesszük tűzünket, amelyet egy évezredes hit rakott és gyújtott meg, ama keresztény hit, amely a Plato hite is volt, hogy Isten az igazság, s hogy az igazság isteni... De mi lesz, ha éppen ez egyre jobban vesztí hitelét, ha nem bizonyul már semmi isteninek, hanemha a tévedés, a vakság, a hamisság?

### 345.

*A morál mint probléma.* — A személyiség hiánya mindenütt megbosszulja magát; a meggyöngült, ösztövé, elmosódott, önmagát tagadó és lehazudó személy nem való már semmi jóra — s legkevésbé való a filozófiára. Az „érdektelenség“-nek sehol sincs már értéke; a nagy problémák mind a *nagy szeretetet* követelik meg, erre pedig csak az erős, kerek, biztos, önmagukon szilárdan nyugvó szellemek képesek. A leglényegesebb különbséget teszi, vajjon egy gondolkozó személyes viszonyban áll-e a problémáival, úgyhogy bennök sorsát, szükségét, s legjobb boldogságát látja, vagy pedig „személytelen“ a viszonya problémáihoz: vagyis csak a hideg, kíváncsi gondolat csápjával tudja azokat érinteni és megfogni. Utóbbi esetben — előre megmondhatjuk — nem súl ki a dologból semmi: mert a nagy problémák — még ha föl is tesszük, hogy tűrik, hogy megfogják őket — *tartani* nem engedik magukat békáktól, puhányoktól — már ilyen az ízlésük öröktől fogva, — olyan gusztus különben, amely közös köztük, s min-

den derék asszonyka közt. — Hogy van az hát, hogy még senkivel sem találkoztam, — még könyvekben sem — aki az erkölcsöt problémának, s ezt a problémát a *saját* személyes szükségének, kínjának, gyönyörének, szenvedélyének ismerné? Nyilvánvaló, hogy a morál eleddig nem volt probléma; sőt inkább éppen a béke megszentelt helye, ahol minden bizalmatlanság, viszálykodás, ellentmondás után megegyeztek az emberek; ahol a gondolkozók önmagukat is kipihenték, ahol föllélekzettek, föléledtek. Nem látok senkit, aki az erkölcsi értékítéletek *kritikájára* merészkedett volna; ezen a téren nélkülözöm még a kísérleteit is a tudományos kíváncsiságnak, a közönséges, kísérletező pszichológus - és történész - képzelőtehetségnek, amely könnyen előlegez és röptében elkap egy problémát anélkül, hogy igazán tudná, mit kapott el. Alig, alig fürkésztem ki néhány, gyér kezdő törekvést, amely ez érzések és értékítéletek *fejlődéstörténetére* irányult (ami más, mint kritikájuk s ismét más, mint az erkölcsi rendszerek története): egyetlen esetben megtettem mindent, hogy valakit fölbátorítsak az effajta történelem iránt való hajlamra és képességre — ma úgy látom, sikertelenül. Ezek az erkölshistórikusok (különösen az angolok) nem érnek valami sokat és rendesen még gyanútlanul egy határozott morál vezényszavának engedelmeskednek, s öntudatlanul bár, annak fegyverhordozói és kísérete. Közönségesen hibás föltevésük, hogy a népek, vagy legalább is a már nem-vad népek valamely megegyezését állítják a morál bizonyos tételei tekintetében, s ebből a tételek föltétlen köte-

lező erejét vezetik le számodra és számomra is; vagy megfordítva, miután megnyílt a szemük azon igazságra, hogy különböző népeknél az erkölcsi értékelések szükségkép különbözők, ebből arra vonnak következtetést, hogy *semmilyen* morálnak nincs kötelező ereje: ami mindkettő egyforma nagy gyermekesség. A finomabb elméjűeknek köztük az a hibájuk, hogy fölfedik és kritizálják valamely népnek talán balga nézeteit erkölcséről, vagy az emberek nézeteit minden emberi erkölcsről, ennek eredetéről, vallási szentesítésekről, a szabadakarat babonájáról stb., s azt hiszik, hogy ezzel magát a morált kritizálták meg. Ám az ilyen szabálynak, mint „neked kell“ — értéke még alaposan különbözik és független a róla táplált efféle nézetektől s a tévedések dudvájától, mellyel talán be vannak nőve: éppúgy, mint az orvosság értéke a betegre nézve teljesen független attól, vajjon a beteg tudományosan gondolkozik-e a medicináról, vagy pedig mint egy vén anyóka. Erkölcs nőhetne valamely tévedésből is: s ennek belátása még csak nem is érintené értéke problémáját. — Tehát: eleddig senki sem vizsgálta ama leghíresebb orvosság *értékét*, amelynek „morál“ a neve: amihez elsősorban az szükséges, hogy azt egyszer — *kérdésbe vonják*. Nosza! Ez éppen a mi munkánk.

346.

*Kérdőjelünk.* — Nem értitek? Persze, bajos lesz minket megérteni. Keressük a szavakat, talán a füleket is keressük. Kik is vagyunk mi? Ha régebbi szóval egyszerűen istenteleneknek, hitetleneknek vagy im-



moralistáknak neveznök magunkat azt hisszük, még távolról sem vagyunk megjelölve: mindhárman túlkései stádiumban vagyunk, semhogy meg lehetne érteni, — semhogy *ti* megérthetnétek, *ti* kíváncsiak, — mint érezzük eközben magunkat. Nem! nem érezzük már az elszakítottnak keserűségét és szenvedélyét, aki hitetlenségéből még hitet, célt és mártírságot kénytelen szerkeszteni! Mi kiforrtunk, meghiggadtunk és megkeményedtünk abban a belátásban, hogy ennek a világnak folyása nemcsak nem isteni, de még emberi mérték szerint sem eszes, könyörületes és igazságos: tudjuk, hogy a világ, amelyben élünk, istentelen, erkölcstelen, „embertelen“ — túlsoká magyaráztuk hamisan, de tiszteletünk kívánsága és akaratunk szerint, azaz *szükségletünk* szerint. Mert az ember tisztelő állat! Ámde bizalmatlan is: s hogy a világ *nem* éri meg, amit róla hittünk, ennyi körülbelül legbiztosabb szerzeménye hosszú gyanakvásunknak. Amennyi bizalmatlanság, annyi filozófia. Óvakodunk azonban azt mondani, hogy kevesebbet ér: manapság nevetségesnek tartjuk azt is, ha az ember afélét igényelne, hogy olyan értékeket találjon ki, amelyek a valódi világ értékeit *túlszárnyalják*, — hisz éppen erről tértünk vissza, mint az emberi hiúság és esztelenség eltévelyedésétől, amelyet soká nem ismertek föl ilyennek. Legutolsó kifejezése a modern pesszimizmus volt; régebbi, erősebb: Buddha tanítása; de a kereszténységben is benne van, persze kétségesebben, de épp ezért nem kevésbé csábítóan. Ennek az egész lelki magatartásnak: „ember világ *ellen*, az ember mint a világot megtagadó elv“, az em-



ber, mint a dolgok értékmérője mint a világ bírása, aki végezetre magát a jólétet teszi mérlege serpenyőjébe, s azt túlkönnyűnek találja — ennek az attitude-nek roppant izléstelensége tudatossá és kellemetlenné vált előttünk, — hisz már akkor is nevetünk, ha az embert és világot egymás mellé állítva találjuk, az „és“ kötőszócska szublimis igényességétől elválasztva! Ámde épp ezzel, mint nevetők, nem tettünk-e csak egy lépést tovább az ember megvetése felé? Nem estünk-e épp ezzel egy ellentét gyanújába, amely fenforogna ama világ között, ahol eddig, mint tisztelők, otthon voltunk, amelynek kedvéért, úgy lehet, az életet *elviseltük* és egy más világ közt, amely *mi magunk* vagyunk: nem estünk-e egy kérlelhetetlen, alapos, legalantibb gyanúba mi magunk felől, amely minket, európaiakat egyre erősebben, egyre hevesebben ejt hatalmába, s a jövőendő nemzedékeket ez elé a borzasztó „vagy-vagy“ elé állíthatná: „vagy szüntes-sétek meg tiszteleteiteket, vagy — *magatokat!*“ Ez az utóbbi a nihilizmus volna; de nem volna az első is — nihilizmus? — Ezek a *mi* kérdőjeleink.

### 347.

*A hívők és hívés-szükségletük.* — Mennyi hitre van valakinek szüksége, hogy boldoguljon, mennyi „szilárd“-ra, amelyet nem akar megrázni, mert ő azon *tartja* magát, — ez az erejének (vagy világosabban szólván: gyöngeségének) fokmérője. Úgy látom a vén Európában még ma is a legtöbb embernek szüksége van a kereszténységre, ezért hitelre is talál. Mert az ember olyan: bárha ezerszer meg-

cáfolnának is előtte egy hittételt, — föltéve, hogy szüksége van reá, újból és újból igaznak is találná. Metafizikára szükségük van még egyeseknek; azonban még az a heves követelése a bizonyosság-nak, amely ma a széles tömegekben tudományos-pozitív módon keres kielégülést, az a kívánság, hogy legyen valami szilárdjuk, még ez is egyértelmű a támaszték követelésével, azaz a gyöngeség ösztöne, amely a vallások, metafizikák, s mindenemű meggyőződéseknél bár nem létrehozója, de — fenntartója. Valóban, mindezen pozitívista rendszerek körül egy bizonyos pesszimista elborulás füstje gomolyog, valami fáradtság, fatalizmus, csalódás, újabb csalódás félelme — vagy pedig tüntetőleg mutogatott düh, rosszkedv, fölháborodási anarkizmus s a gyöngeségérzés egyéb tünete vagy maskarája. Még az a tüzesség is, amellyel legokosabb kortársaink hol ebbe, hol abba a zugba vagy zsák-uccába tévednek, pl. amit Franciaországban chauvinisme-nak hívnak, vagy esztetikai zug-hitvallásokba, pl. a párizsi *naturalisme*-be — amely a natura-nak csak azt a részét leplezi le és mutogatja, amely undort és csodálkozást kelt, s amelyet ma szeretnek az igazi valóságnak (*la vérité vraie*-nek) nevezni — vagy a pétervári minta szerinti nihilizmusba — azaz a *hitetlenségbe vetett*, s egész a vértanúságig menő *hitbe* —: mindez elsősorban a hit, támaszték, hátgerinc és hátvéd *szükségletét* mutatja . . . A hívést ott kívánják a leghevesebben, mint nyomósan szükségést, ahol az akarat fogyatékos, mert az akarat, mint a parancsolás

effektusa, döntő ismertetőjele a magától elteltségnek és erőnek. Azaz, mentől kevésbé tud valaki parancsolni, annál sürgetőbbén kíván valakit, aki neki parancsol, szigorúan parancsol, azaz egy istenséget, fejedelmet, rendet, orvost, gyóntatót, dogmát, párt-lelkiismeretet. Amiből talán azt lehetne levonni, hogy a két világvallás, a buddhizmus és kereszténység keletkezése, s különösen hirtelen elterjedése az akarat roppant megbetegedésével magyarázható. Valóban, mindkét vallás maga előtt talált egy, az akarat megbetegedése folytán hihetetlenül föltornyosult, a kétségbeesésig menő vágyakozást a „neked kell!“ iránt; mindkét vallás a fanatizmus tanítómestere volt az akarat-petyhüdség korában s ezzel számtalan embernek támasztékot, új akarás-lehetőséget, akarás-élvezést nyújtott. Ugyanis a fanatizmus az egyetlen akarterő, amelyre a gyöngéket és bizonytalanokat is föl lehet tüzelni, mert ez az egész érzéki-intellektuális rendszer hipnotizálásának egy neme, egyetlen, immár uralkodóvá váló szempont és érzésmód túltáplálása érdekében. Amidőn egy ember arra a meggyőződésre jut, hogy *kell*, hogy neki parancsoljanak, hívővé válik; megfordítva elgondolható az önmeghatározás, az akarat szabadság egy olyan öröme és ereje, amely mellett a szellem minden hívésnek, a bizonyosság minden kívánásnak búcsút mond, mert be van gyakorolva arra, hogy már vékony köteleken és lehetőségeken is tudjon megállni s még mélységek fölött is tudjon táncolni. Az ilyen szellem volna a kiváltképen „szabad szellem“.

*A tudósok származásáról.* — A tudós Európában mindenféle rendből és társadalmi föltételből nő ki, mint olyan növény, amelynek nincs szüksége különleges talajra; ezért, lényegileg és akaratlanúl, a demokratikus gondolat pillérei közé tartozik. Ámde ez a származása elárulódik. Ha az ember begyakorolta a szemét arra, hogy egy tudós könyvből, egy tudományos értekezésből kiismerje, tetten érje az illető tudós értelmi idioszinkráziáját — minden tudós-nak van ilyene —, akkor mögötte majdnem mindig láthatóvá válik a tudós „előtörténete“, családja, ennek hivatás- és mesterségbeli különössége. Ahol az az érzés jut kifejezésre: „ez most be van bizonyítva, ezzel készen vagyok“ — akkor rendesen az ősapa kísért a tudós vérében és ösztöneiben, aki az ő szemszögéből nézvést a „végzett munkát“ jóváhagyja, — a bizonyítékban való hit csak egy tünete annak, amit egy dolgos nemzedékben régi időktől fogva „jó munká“-nak tekintettek. Egy példa: oly lajstromozók és írnokok fia, — akiknek fődolga mindig az volt, hogy egy sokfajta anyagot rendezzenek, flókba osszanak, egyáltalában beskatulyázzanak, — ha tudósokká lesznek, erősen hajlanak arra, hogy valamely problémát már csaknem megoldottnak tartsanak, azzal, hogy beosztottak. Vannak filozófusok, akik lényegükben csak rendberakó agyvelők, — bennük az atyai mesterség formális volta, alakszerűsége tartalommal vált. Az osztályozás, kategóriatáblakészítés tehetsége is elárul valamit; az ember nem büntetlenül gyermeke szüleinek. Az ügy-

véd fia, mint kutató is valószínűleg ügyvéd lesz: ügyével elsősorban igazat akar kapni, másodsorban pedig — talán akarja azt is, hogy igaza legyen. Protestáns lelkészek és tanítók fiai megismerszenek arról a naív biztosságról, amellyel, mint tudósok már bebizonyítottanak veszik dolgukat, mihelyt azt ők lelkes melegséggel előadták: persze alaposan hozzászórtak, hogy *higgyenek* nekik, — ez atyáiknál a „mesterség”-hez tartozott! Viszont egy zsidó, népe üzleti köréhez és multjához képest éppen ahhoz, hogy *higgyenek* neki, a legkevésbé van hozzászórvan: tessék ebből a szempontból megnézni a zsidó tudóst, — mindnyájan nagy súlyt helyeznek a logikára, azaz a hozzájárulásnak okok által való kikényszerítésére; tudják, hogy ezekkel győzniök kell még ott is, ahol faji és osztályellenszenv uralkodik ellenök, ahol nem szívesen hisznek nekik. Nincs t. i. demokratikusabb dolog a logikánál: nem ismer személyi tekintélyt s a görbe orrokat is egyeneseknek veszi. (Mellesleg jegyzem meg: Európa éppen a logizálás, *tisztább* gondolkodási szokások (fej-szokások) tekintetében nem kis hálával van kötelezve a zsidóknak; elsősorban pedig a németek, mint egy sajnálatosan nem-okoskodó faj, amelynek ma is mindenekelőtt „meg kell mosni a fejét”. Mindenütt, ahol zsidók befolyásra kerültek, megtanítottak a finomabb megkülönböztetésre, az élesebb következtetésre, a világosabb és tisztább írásmódra: feladatuk mindig az volt, hogy egy-egy népet *raison-ra* tanítsanak.)



*Még egyszer a tudósok származásáról.* — Hogy az ember fenn akarja magát tartani, ez egy szükség-helyzet kifejezése, korlátozása ama tulajdonképi élet-alapösztönnek, amely *hatalomkiterjesztésre* irányul s amelynek akarása elég gyakran kérdésessé teszi, sőt áldozatul is követeli az önfenntartást. Vegyük tüneti jelentőségűnek, ha egyes filozófusok, mint pl. a sorvadásos Spinoza, éppen az ú. n. önfenntartási ösztönben látták a döntő elemet — s annak *kellett* látniok, mivelhogy szükséghelyzetben lévő emberek voltak. Hogy modern természettudományaink annyira összebogozódtak a spinozista dogmával (még az imént is és legdurvábban a darwinizmusban, az ő megfoghatatlanul egyoldalú tanával, a „létért való küzdelem“-mel) — annak okát valószínűleg a legtöbb természettudós származásában kell keresnünk, erészt a „néphez“ tartoznak, elődeik szegény és kis emberek voltak, akik a megélés és boldogulás nehézségeit túlon túl közelről ismerték. Az egész angol darwinizmust körülengi valami olyan, mint az angol túlnépesedés fojtó levegője, mint a szegényember-szag. Pedig a természettudós-nak ki kellene vackolódnia emberi kuckójából: s a természetben nem a szükség uralkodik, hanem a fölösleg, a pazarlás, sokszor az esztelenségig menő pazarlás. A létért való küzdelem csak *kivétel*, az élet-akarat időleges korlátozása; a nagy harcok és apró viaskodások mindenfelé a túlsúlyért, növekvésért, terjeszkedésért, hatalomért folynak, megfelelően a hatalom akarásának, amely nem más, mint az élet akarása.



*A homines religiosi dícséretére.* — Az egyház ellen folytatott küzdelem minden bizonnal többek közt — mert hisz sokfélét jelent — jelenti a közönségesebb, könnyelműbb, bízóbb, fölületesebb természetek harcát is a súlyosabb, mélyebb, szemlélődőbb, tehát veszélyesebb és bizalmatlanabb emberek ellen, akik hosszantartó gyanúval töprengtek a lét értékéről és saját értékükről is: — a nép közönséges ösztöne, érzéki vidámsága, „jó szíve“ föllázadt ellenük. A római egyház délszaki bizalmatlanságon alapszik az ember természete tekintetében — s ezt az Észak mindig félreérti —: ezt a gyanakvást Dél-Európa a mély Kelettől, az ősrégi, titokzatos Ázsiától és szemlélődésétől örökölte. Már a protestantizmus is a nép fölkelése az egyesek, a nyíltszívűek, fölületesek javára (az Észak mindig jobbindulatú és sekélyebb volt, mint a Dél); azonban csak a francia forradalom adta végképpen és ünnepélyesen kezébe a jogart az ú. n. „jó embernek“ (azaz a júhnak, számárnak, libának s mindannak, aki gyógyíthatatlanul lapos, nagyszájú és megérett a „modern eszmék“ bolondházára).

*Papi természetek dícséretére.* — Azt hiszem, hogy attól, amit a nép ért bölcsesség alatt — s ki nem „nép“ manapság — azaz ama okos, szélcsendes kedélyű jámborságtól s falusi lelkész-szelídségtől, amely az életet komolyan és kérődzve szemléli — ettől éppen a filozófusok mindig ezer mérföldre érezték magukat, valószínűleg, mert ehhez nem voltak elég „nép“ és falusi lelkész-természetek. S valószínű,

hogy éppen ők a legkésőbbben hiszik majd el, hogy a népnek *szabad* abból valamit megértenie, ami tőle a legtávolabb fekszik, a megismerő nagy *szenvedélyéből*, aki állandóan a legmagasabb problémák és legsúlyosabb felelősségek viharfelhőjében él, mert ott kell élnie (tehát éppenséggel nem szemlélőleg, kívül, közömbösen, biztosan, tárgyilagosan). A nép egészen más emberfajtát tisztel, ha a maga részéről alkot eszményt a „bölcse”-ről s ezerszeres joga van, hogy épp annak az emberfajtának legszebb szavaival és tiszteletével hódoljon; ezek: a szelíd, komoly, jámbor és szűzi papi-természetek s a velük rokon természetek. S vajjon kinek is lehetne a nép hálásabb, mint ezeknek az embereknek, akik hozzája tartoznak, belőle származnak, de mint megszenteltek, választottak, az ő javára föláldozottak, akik előtt büntetlenül kiöntheti szívét, akiknek révén megmenekülhet titkaitól, gondjaitól s keble még rosszabb óriásaitól is (— mert az ember, aki „közli magát”, magától is menekül; s aki „megvall”, az felejt is). Nagy szükség parancsa ez: a lelki szennynek is kellenek levezető árkok s bennük tiszta tisztító vizek, szükség van a szeretet rohanóbb folyamaira és az erős, alázatos, tiszta szívekre, akik a nem-köz-egészségápolás eme szolgálatára készek s annak áldozzák magukat — mert áldozat ez, a lelkipásztor mindenha emberáldozat... S a nép az eképpen feláldozott, elcsendesült, komoly hitembereket bölcseknek tartja, akik tudók lettek s „biztosak” szemben a nép saját bizonytalanságával: ki akarná a népet megfosztani a nekik áldozott dí-

csérő szavától — és tisztelettől? — De viszont a filozófusok méltán veszik az ilyen férfiút is „népnek” s nem tudó-nak, mindenekelőtt azért nem, mert maguk sem hisznek „tudók”-ban s már ebben a hiedelemben is „nép”-et szimatolnak. A szerénység találta ki Görögországban a „filozofosz”(\*) szót és azt a pompázó pajkosságot, hogy valaki bölcsnek nevezze magát, átengedte a szellem színjátzóinak — kitalálta a büszkeség és önérzet akkora óriásainak szerénysége, aminők Pythagoras és Plato voltak.

352.

*Mennyiben alig nélkülözhető a morál?* A meztelen ember általában véve gyalázatos látvány — magunkról, európaiakról beszélek (s még csak nem is európai nőkről.) Tegyük föl, hogy a legvidámabb asztaltársaság egyszerre csak azt látná, hogy pőrére vetköztette egy kaján varázsló, azt hiszem nemcsak vídamsága röpülne el s legfarkasabb étvágya lohadna le, — úgy látszik, mi európaiak sehogysen lehetünk el a ruhának nevezett maskara nélkül. De nem volna éppoly alapos oka a morális ember beöltözésének, erkölcsi formulákba, illendőségi fogalmakba burkolásának, cselekedeteink jóakarató elrejtőzésének a kötelesség, erény, közérzés, becsület, önmegtagadás fogalmaiba? Nem mintha úgy gondolnám, hogy itt az emberi rosszakarát, gyalázatoság, szóval a gonosz vadállat elrejtéséről volna szó; gondolatom épp az ellenkező, hogy mi ép-

---

\*) „A bölcsesség kedvelője, barátja.”

pen mint szelíd állatok vagyunk ronda látvány és szorulunk az erkölcs ruhájára, — hogy a „belső ember“ Európában nem elég rossz, hogy azzal „mutathassa“ magát (hogy azzal *szép* legyen). Az európai ember a morál öltözetét azért veszi föl, mert beteg, nyavalyás, nyomorék állat lett, amelynek jó okai vannak, hogy „szelíd“ legyen, mert majdnem torzszülött, felemás, gyöngö, félszeg alak... Nem a ragadozó állat borzasztóságának kell a morális beöltözés, hanem a nyájállatnak, alantas közepszerűségével, szorongásával, magauásával. Valljuk meg; a morál fölcicomázza az európaiat, előkelőbbé, jelentősebbé, tekintélyesebbé, istenivé teszi — ?

### 353.

*A vallások eredetéről.* — A vallásalapítók tulajdonképpeni kitalálása: hogy berendezik a határozott életmódot, a szokás és erkölcs mindennapját, amely mint „az akarát fegyelme“ hat s elúzi az unalmat, azután: hogy éppen ennek az életnek olyan értelmezést adnak, melynél fogva az a legmagasabb érték fényében ragyog, úgy hogy az olyan kincsesé válik, melyért harcolnak és bizonyos körülmények közt életet és vért is áldoznak az emberek. E két találmány közül valójában a második a lényegesebb: az első, az életmód rendesen már megvolt, azonban más életmódok mellett s annak tudata nélkül, mily érték rejlik benne. A vallásalapító jelentősége s eredetisége rendesen abban nyilvánul, hogy meglátja, kiválogatja elsőízben találja ki, mire való, miként értelmezhető. Jézus

(vagy Pál) például maga előtt látta a kisemberek életét a római tartományban, amely élet szerény, erényes, nyomott élet volt: kifejtette azt, a legmagasabb értelmet és értéket tette bele — s ezzel beléoltotta az emberekbe a bátorságot, hogy minden másfajta életet megvessenek, a Herrenhuter-fanatizmust, a titkos, földalatti önbizalmat, amely nő, egyre nő, és végre kész „a világot lebírni“ (azaz Rómát és a magasabb osztályokat az egész világbirodalomban). Hasonlókép Buddha is maga előtt talált egy emberfajtát és pedig népe minden kasztjában, társadalmi fokozatában szerteszórva — amely lustaságból jó és jóságos (mindenekelőtt nem offenzív), amely — ugyancsak lustaságból — önmegtartóztatóan, csaknem szükségletek nélkül élt: megértette, hogy az ilyen emberfajtnak mint kell óhatatlanul, az egész *vis inertiae*-vel egy olyan hitbe belegördülnie, amely megígéri, hogy megóv a földi sanyarúság (azaz a munka, s általában a cselekvés) visszatérésétől. Ez a megértés volt a genieje. A vallásalapításhoz kell pszichológiai csálhatatlanság határozott átlagfajtájú lelkek fölismerésében, amelyek még nem ismerték föl észzetartozandóságukat. Ő hozza őket össze: így a vallásalapítás egy hosszú megismerési ünnepséggé válik.

354.

A „faj géniuszáról“. — Az öntudat (jobban mondva: a magunk tudatára ébredés) problémája csak akkor lép elénk, ha kezdjük fölfogni, mennyire lehetünk el nélküle: s eme fölfogás kezdetére állít most minket a fiziológia és állattörténet (amelynek



tehát két évszázadra volt szüksége, hogy Leibniz előreröpülő gyanítását utólérje). Gondolkodhatnánk, érezhetnénk, akarhatnánk, emlékezhethetnénk, sőt cselekedhetnénk is: anélkül, hogy ennek be kellene lépnie öntudatunkba (ahogy képletesen mondják). Az egész élet lehetséges volna anélkül, hogy mintegy tükörben szemlélje magát: amint igazában ez az élet nálunk ma is túlnyomó részben e tükrözés nélkül játszódik le — és pedig gondolkozó, érző, akaró életünk is, bármily sértőleg hangozzék is ez egy régebbi filozófus fülének. Egyáltalában *minek* is a tudat, ha az lényegében *fölösleges*? — Már most úgy látom, ha e kérdésre adott feleletem s az abban foglalt, talán elkalandozó sejtésem meghallgatásra talál, hogy a tudat finomsága és ereje mindig az ember (vagy állat) közlőképességével áll arányban, a közlőképesség viszont a közlésre szorulással; de ezt az utóbbit nem úgy értvén, mintha éppen magának az egyes embernek, aki egyenesen mester az ő szükségletei közlésében és megértésében, szükségleteivel egyben a legjobban rá kellene utalva lennie társaira. De így látom ezt egész fajok és nemzedékláncok tekintetében: ahol a szükség az embereket sokáig kényszerítette, hogy magukat közöljék, egymást kölcsönösen gyorsan és finoman megértsék, ott végre ennek az erőnek fölöslege s a közlés művészete állott elő, mintegy vagyonszerűen, amely lassan-lassan fölhalmozódott s csak örökösekre vár, aki azt eltékozza (— ezek az örökösök az ú. n. művészek, valamint a szónokok, prédikátorok, írók: mind olyan ember, aki egy hosszú lánc végén kerül elő, minden



esetben későnszületettek, a szó java értelmében, s mint mondtam, lényük szerint tékozlók). Föltéve, hogy ez a megfigyelés helyes, továbbmehetek ahhoz a gyanításhoz, hogy a tudat egyáltalában csak a közlés szükségletének nyomása alatt fejlődött ki, — hogy eleitől fogva csak ember és ember közt (kivált parancsoló és engedelmeskedő közt) volt szükséges és hasznos, s csakis a hasznosság fokához képest fejlődött ki. A tudat tulajdonképpen csak összekötő hálózat ember és ember között, — csak mint ilyen, kellett, hogy kifejlődött legyen: a remete vagy ragadozó módjára élő ember nem szorult volna reá. Hogy nekünk cselekvéseink, gondolataink, érzelmeink, sőt mozdulataink is — legalább részben — öntudatunkra jutnak, ez egy roppant régóta az ember fölött uralkodó „kell“ következménye: neki, mint a veszedelmeknek legjobban kitett állatnak *kellett* segítség, védelem, neki *kellett* embertársa, neki *kellett* kifejeznie szükségét, *kellett* tudnia magát megértetni — s mindehhez elsősorban „tudat“ *kellett* neki, t. i. hogy ő maga tudja, mi hiányzik néki, mint érzi magát, mit gondol. Mert ismétlem: az ember, mint minden élő lény, folytonosan gondolkodik, de nem tudja; a *tudatos*sá vált gondolkozás csak annak legkisebb, mondjuk: legfölületesebb, legrosszabb része: — mert csak ez a tudatos gondolkozás *történik szavakban, azaz közlőjegyekben*, amikkel a tudat eredete magát leplezi le. Rövidre fogván a dolgot: a nyelv fejlődése és a tudat fejlődése lépést tart egymással. (Nem az értelem fejlődése, hanem csak az értelem öntudatosává válása!) — Végül

ehhez, hogy nemcsak a nyelv képez hidat ember és ember között, hanem a tekintet, a nyomás, a taglejtés; érzéki benyomásaink öntudatosává válása, azok rögzítésének és mintegy kivetítésének ereje abban a mértékben nőtt, amelyben nőtt annak kényszerítő szüksége, hogy azokat *másokkal* jelek segítségével közöljük. A jeleket föltaláló ember egyzersmind a mindig öntudatosabbá váló ember is; csak mint társasállat ébredt az ember a maga tudatára s lett egyre öntudatosabbá — ez ma is így megy és egyre jobban. — Látnivaló, hogy ez a gondolatom: a tudat nem tartozik sajátlagosan az ember egyéni létéhez, hanem inkább ahhoz, ami benne közületi vagy nyájtermészet; hogy — ennélfogva — csakis a közületre vagy nyájra való hasznosság tekintetében fejlődött ki finoman, s hogy, következőképpen, mindegyikünk — a legjobb akarata mellett, hogy magát, amennyire csak lehet, egyénileg *értse meg*, hogy önmagát megismerje — mégis csak éppen a nem-egyénnek az ő „átlagának“ jut tudatára, — hogy magát a gondolatunkat folyton a tudat jellege — azaz a neki parancsoló „faji géniusz“ — *majorizálja* és visszahelyezi a nyájperspektívába. Cselekedeteink alapjukban véve mind hasonlíthatatlanul személyesek, egyetlenek, határtalanul - egyéniek, — effelől nincs kétség; mihelyt azonban tudatunkba helyezzük, *nem látszanak többé azoknak...* Ez a tulajdonképpeni phaenomenalizmus és perspektivizmus — már amint én értelmezem: az *állati tudat* természetével jár, hogy a világ, amelyről tudomást szerezhethünk, csak fölület- és jelvilág,

általánosított, közönségessé lett világ;\*) — hogy minden, ami tudatossá válik, éppen ezzel lapossá, vékonnyá, viszonylagosan-ostobává, generálissá, jellé, nyáj-bélyeggé *válik*; hogy minden tudatossá-válással egy nagy és alapos megrontás, hamisítás, fölszínesítés és általánosítás van egybekötve. Végül a növekvő tudat veszedelem is; sőt aki a legöntudatosabb európaik közt él, azt is tudja, hogy kórság az! Nem a subjectum és objectum közti különbséget értem itt: ezt átengedem az ismeretelmélet tudósainak, akik megrekedtek a grammatika (népi metafizika) töreiben. S éppenséggel nem a „magánvaló“ és „jelenség“ ellentétéről van szó: mert távolról sem „ismerünk meg“ eleget, hogy akár csak így szétválasztanunk is szabad volna. Hisz nincs szervünk a *megismerésre*, az „igazság“-ra: mi épp annyit „tudunk“ (vagy hiszünk, vagy képzelünk), amennyi az ember-nyáj érdekében *hasznos* lehet: s végeredményben ez a „hasznosság“ is csak hiúdelem, képzelődés, s talán éppen az a végzetes balgaság, amelyen egykor tönkremegyünk.

### 355.

*A „megismerés“-fogalom eredete.* — Ezt a magyarázatot az uccáról szedem föl; hallottam, hogy valaki ezt mondta: „megismert engem“ —: ekkor azt kérdém magamtól: mit is ért a nép tulajdonképpen „megismerés“-en? mit is akar, ha „megismerés“-t akar? Semmi egyebet, mint ezt: valami ismeretlent

\*) Az eredetiben szójáték: *verallgemeinerte, eine vermeinerte Welt.*

akar valami ismertre visszavezetni. És mi filozófusok — vajjon tulajdonképpen értettünk-e *többet* ezen? Az ismert, azaz: amit megszoktunk, úgyhogy már nem csodálkozunk rajta, mindennapunk, valamely szabály, amelynek alávetjük magunkat, minden amiben ott-honosaknak érezzük magunkat: — vajjon megismerés-szükségletünk nem esik-e össze az ismerős iránt érzett szükségletünkkel? Az az akaratunk, hogy minden idegen, szokatlan, kérdéses közt fölfedjünk valamit, ami már nem nyugtalanít? Nem a *félelem ösztöne* volna, amely a megismerést reánkparancsolja? Vajjon a megismerő ujjongása nem a visszanyert biztosságérzet ujjongása?... Egy filozófus azt álmodta, hogy „megismerte“ a világot, amidőn az „ideára“ visszavezette: óh, nem azért tette-e, mert öneki oly ismert és megszokott volt az „idea“? mert már oly kevésbé félt az „ideá“-tól? — Óh, mily kevéssel beérik a megismerők! Nézzük csak ebből a szempontból alapelveiket és világtalány-megfejtéseiket! Mily boldogok mindjárt, ha a dolgokon, alattuk, mögöttük megtalálnak valamit, ami, sajnos, nagyon ismeretes előttük, pl. egyszeregyünket, vagy logikánkat, vagy akarásunkat, kívánásunkat! Mert ebben megegyeznek: „a mi ismerős, az megismert“. Még a legóvatosabbjaik is úgy vélik, hogy az ismerős legalább is *könnyebben* fölismerhető, mint az idegen; így pl. módszertanilag tanácsos, hogy a „belső világ“-ból, az „öntudat tényei“-ből induljunk ki, mert ez a *nekünk ismertebb* világ! Tévedések tévedése! Az ismerős a megszokott, s a megszokottat lehet a legnehezebben „megismerni“, azaz problémának, azaz

idegennek, távolinak, „magunkon kívül levő“-nek látni... A természettudományok nagy biztossága szemben a pszichológiával és az öntudat elveinek kritikájával — majdnem szabad azt mondani: a *nem-természetes* tudományokkal — éppen azon alapszik, hogy az *idegent* veszik a megismerés tárgyának: míg csaknem ellentmondás és értelmetlenség, hogy a nem-ismeretlent, nem-idegent *akarják* a megismerés tárgyául venni.

356.

*Mennyiben lesz Európában az élet egyre „művészibb“?* — Az életfentartás még ma is majdnem minden európai férfire határozott *szerepet* kényszerít — holott átmeneti korokban annyi sok megszűnik kényszer lenni. Ez a szerep az ő ú. n. hivatásuk. Olyíknak megvan a szabadsága, a látszólagos szabadsága, hogy ezt a szerepet maga választhassa, de a többség a *helyette* választott szerepet kénytelen vállalni. Az eredmény elég különös is: előrehaladottabb korában majdnem minden európai összetéveszti magát szerepével, ők maguk áldozatai „jó játékuknak“, ők maguk elfelejtették, mennyire közrejátszott a véletlen, szeszély, önkény akkor, amidőn „hivatásuk“ eldőlt — és talán mennyi más szerepet játszhattak *volna*: mert most már késő! Mélyebben vizsgálva: a szerepből csakugyan jellem *lett*, a művészetből természet. Voltak korszakok, amidőn merev bizakodással, sőt jámborsággal hittek az emberek benne, hogy praedestinálva vannak éppen erre a mesterségre, erre a kenyérkeresetre és sehogysem akarták elismerni a



szerepet, melyet ebben a véletlen, az önkény játszott: s a rendek, céhek örökletes iparjogok e hit segítségével fölépítették ama széles és óriási társadalmi tornyokat, amelyek a középkort kitüntetik s amelyek maradandó dícséretére szolgál egy dolog: a tartósság, (s a tartósság egyike a legnagyobb értékeknek a földön!) De vannak viszont korszakok, a tulajdonképi demokratikusak, amelyekben egyre jobban feledik ezt a hitet s ehelyett előtérbe lép az ellenkezőjének bizonyos vakmerő hite, az az athéni hit, amelyet legelőször Perikles korában észleltek, az a mai amerikai hit, amely egyre jobban készül európai hitté is válni: az egyes meg van győződve, hogy körülbelül mindent tud, mindenre képes, körülbelül minden szerepre rátermett; mindenki kísérletezik, rögtönöz, újra próbál s kedvvel próbálkozik, amidőn minden természet megszűnik és művészetté válik... A görögök, mihelyt ebbe a *szerep-hitbe* — ha úgy tetszik: *artista-hitbe* — léptek, utóbb lépésről-lépésre csodás és nem minden tekintetben utánzandó átalakuláson mentek keresztül: *valóban színészek lettek*; mint ilyenek elvarázsolták, lebírták az egész világot — s végezetre magát a világbíró Rómát is. (Mert Rómát a „Graeculus histrio“, görögöcske komédiás győzte le, s *nem* a görög kultúra, ahogy a naív lelkek mondani szokták.) De amitől félek, ami már ma is kézzelfogható, ha valakinek kedve van kezét e felé nyújtani: hogy mi, modern emberek már egészen ezen az úton vagyunk; s valahányszor az ember kezdi fölfedezni, mennyiben játszik szerepet s amennyiben *lehet* színész,



akkor már színésszé *válik* is... Ezzel azután új emberflóra és fauna támad, amilyen szilárdabb, korlátozottabb időkben nem nőhet, vagy pedig „odalent“ hagyatik a becstelenség anathemája és gyanúja alatt. S ezzel mindenkor a legérdekesebb és legbolondabb történelmi korszakok tűnnek föl, amelyekben a „színészek“, *mindenfajtajú* színészek lesznek a tulajdonképi urak. Éppen ezáltal egyre súlyosabban károsodik egy más emberfajta, amely végezetre lehetetlenné is tétetik: mindenekelőtt a nagy „építőmesterek“; az építő erő most megbénul; a nagy távlatokba tervezés bátorságát elcsüggesztik; a szervező geniek lassankint kifogynak: — ki merészel még oly művekre vállalkozni, amelyek véghezvitelére évezredek számításba vétele volna szükséges? Mert éppen az az alapvető hit hal ki, amelynek fundamentomán az ember ilyképpen számíthatna, ígérhetne, a jövőt tervében leszámítolhatná, tervének áldozatul hozhatná, — hogy t. i. az embernek csak annyiban van értéke és értelme, amennyiben *kő egy nagy építményben*: amihez elsősorban az szükséges, hogy *szilárd* legyen, „*kő*“ legyen... S mindenekelőtt nem — színész! Röviden szólván — ah, még elég hosszú ideig fogják elhallgatni —: amit mostantól kezdve nem építenek, nem *építhetnek*, az — a régi értelemben vett társadalom: ehhez az építkezéshez hiányzik minden, elsősorban az anyag. Mi valamennyien *nem vagyunk már anyag egy társadalom számára*: ez a korszerű igazság! Bánom is én, hogy egyelőre a ma létező legrövidebb látású, talán legbecsületesebb, mindenestre leglármásabb emberfajta, a mi szocialista

uraink, körülbelül ennek az ellenkezőjét hiszi, reméli, álmodja, s — mindenekelőtt — ordítazza és írja; hisz jövőendő-igéjüket, a „szabad társadalmat“ már úton-útfélen, minden uccasarkon és koresmai asztalon olvassa az ember. Szabad társadalom? Igen, igen! De, jó uraim, hisz ti tudjátok, miből építik ezeket? Fából csinált vasból! Abból a híres fából készült vasból. De még csak nem is fából...

### 357.

*Ama régi problémához: „Mi német?”* — Vegyük számba a filozófiai gondolat tulajdonképi vívmányait, amelyek német főnek köszönhetők: vajjon lehet-e ezeket valamely megengedett értelemben az egész faj javára írunk? Szabad-e mondanunk: ezek egyben a „német lélek“ művei, legalább is tünetei, olyanformán, amint például Plato ideomániáját, majdnem vallásos forma-őrületét a „görög lélek“ eseményének és tanuságának szoktuk venni. Vagy talán ennek az ellenkezője volna igaz? Ezek a művek talán olyan egyéniek volnának, annyira *kivételek* a faj lelke alól, ahogyan az volt pl. Goethe pogánysága jó lelkiismerettel? Vagy Bismarck macchiavelliz-musa, jó lelkiismerettel, az ő ú. n. „réálpolitikája“? Filozófusaink talán ellenkeznének magával a „német lélek“ szükségletével is? Egy szó, mint száz: a német filozófusok valóban filozófus *németek* voltak-e? — Emlékeztetek három esetre. Először is Leibniz páratlan belátására, amellyel igazat szerzett magának nemcsak Descartes-tal szemben, hanem mindenkivel szemben is, aki előtte filozófált;

— hogy a tudattalanság csak a képzet esetleges s nem szükségszerű és lényeges attribútuma; hogy tehát az, amit tudatunknak hívunk, csak lelki világunk egy állapotát (talán beteges állapotát) teszi s távolról sem magát lelki világukat. Van-e ezen a gondolaton, amelynek mélységét máig sem merítették ki, egy fikarenyi német? Másodszor, emlékeztessünk *Kant* roppant kérdőjelére a „causalitás“ fogalma után, — nem mintha ennek jogát kétségbe vonta volna, mint *Hume*: sőt ő óvatosan hozzákezdett ahhoz, hogy ennek a fogalomnak határait kitűzze, amelyeken belül ennek a fogalomnak egyáltalában értelme van. (Ezzel a határkitűzéssel máig sem készültek el.) Vegyük harmadszor *Hegel* csodás fogását azzal a merész tanításával, hogy a modusfogalmak egymásból fejlődnek: amely tétellel az európai szellemeket az utolsó nagy tudományos mozgalomra, a darwinizmusra készítette elő, — mert *Hegel* nélkül nincs *Darwin*. S vajjon van-e ezen a *Hegel*-féle újításon, amely belevitte a tudományba a „fejlődés“ döntő fogalmát, csak valami német is? — Kétségtelen, mindhárom esetben úgy érezzük, hogy valamit „fölfödtek“, kitaláltak önünkől, s hálásak vagyunk érte, egyben pedig meglepődtünk; mind a három tétel a német önmegismerés, öntapasztalat, önmegragadás gondolatokat ébresztő darabja. „Belső világunk gazdagabb, terjedelmesebb, titkosabb“ — így érezzük *Leibniz*-cel; mint németek kételkedünk *Kant*-tal a természettudományi megismerés s egyáltalában mindennek végső érvényességében, amit „causaliter“ lehet megismerni: a

*megismerhető-t*, mint ilyent már *kisebb* értékűnek is tartjuk. Mi németek hegelianusok vagyunk, még ha sohasem is élt volna Hegel, annyiban, hogy (minden latin fajtaival szemben) a létesülésnek, fejlődésnek mélyebb értelmet, gazdagabb értéket tulajdonítunk, mint annak, ami „van“, — alig hiszünk a „lét“ fogalmának jogosultságában —; s annyiban is, hogy nem vagyunk hajlandók emberi logikánkat a „magánvaló“, az „egyetlen“ logikának elismerni (sőt hajlandók vagyunk azt elhinni, hogy az csak egy különleges eset és talán csak egyike a legfurcsábbaknak s legostobábbaknak —). Negyedik kérdés volna, vajjon *Schopenhauer* az ő pesszimizmusával, azaz a *lét értékéről* szóló problémájával szükségképpen német-e? Nem hiszem. Az az esemény, amely *után* ennek a problémának fölmerülését biztosra kellett venni, úgyhogy a lélek valamely csillagásza kiszámíthatta volna annak napját és óráját is, t. i. a keresztény istenségben való hit elgyöngülése, a tudományos atheizmus győzelme, egyetemes európai esemény, amelyben minden fajt illeti osztályrész. Viszont éppen a németeknek kellene betudni — a *Schopenhauer* kortársainak, — hogy az atheizmusnak ezt a győzelmét a leghosszabb ideig s a legveszedelmesebben hátráltatták; nevezetesen Hegel volt a különösképpen késleltetője azzal a grandiózus kísérletével, hogy a lét isteni voltáról végezetre még hatodik érzékünk, a „történelmi érzék“ segítségével beszéljen rá. *Schopenhauer* volt mint filozófus az első bevallott és hajthatatlan atheista a németek közt: Hegellel való ellenségeskedésének ez a háttere. A létnek nem-

isteni volta számára adottság, kézzelfogható, kétségbevonhatatlan valami volt; mindannyiszor elvesztette filozófus-józságát és fölháborodott, valahányszor azt látta, hogy itt valaki habozik és kertel. Itt található az ő egész becsületessége: a föltétlen atheizmus előfeltétele az ő probléma-felállításának, mint egy végső s nehezen kivívott győzelme az európai lelkiismeretnek, egy kétezredéves igazságra-nevelés legsikeresebb aktusa. Amennyiben (a természet, történelem, saját élményeink), a kereszténységnek megfelelő magyarázatát elvetjük, rögtön s borzasztó módon fölmerül a schopenhaueri kérdés: *van-e hát egyáltalában értelme a létnek?* — az a kérdés, melynek jó pár évszázadra van szüksége, hogy akárcsak meg is hallják teljesen s minden mélységében. Amit Schopenhauer maga erre a kérdésre felelt, az persze — bocsánat a szóért! — valami elhamarkodott, ifjonti volt, csak egy megalkuvás, megakadás, megrekedés a keresztény-aszketikus morálperspektívában, amelynek pedig fölmondta a hitet... Ámde, — ismétlem — ő a kérdést mint jó európai, s *nem* mint német állította föl...\*) Pesszimista volt, mint jó európai s *nem* mint német.

358.

*A szellem parasztlázadása.* — Az európaiak elé ma egy roppant romvilág tárul, amiben egyes dolgok még magasra tornyosulnak, sok dolog rozogán,

\*) Itt személyeskedő támadás következik néhány más, ú. n. pesszimista (Ed. v. Hartmann, Bahnsen, Mainländer) ellen, amely igen idejét multa s a magyar olvasót nem érdekelheti, úgyhogy mellőzhetőnek véltük.



bizonytalanul álldogál, a legtöbb azonban már a földön fekszik, elég festőien — hol voltak szebb romok? — s egészen telenőve nagy és apró dudvával. Ez a romlásnak indult város az egyház; a kereszténység vallásos társadalmát legalsó alapjaiban megrendülve látjuk. Persze az oly soká és oly alaposan épített mű, mint a kereszténység, — az utolsó római építmény volt! — nem volt egyszerre lerombolható: mindenféle szellemnek kellett fűrnia, aláásnia, megrágania, alámosnia. Ami azonban a legkülönösebb: azok, akik a leginkább fáradoztak rajta, hogy a kereszténységet tartsák, megóvják, lettek fő-főrombolói, t. i. a németek. Úgy látszik a németek nem értik, mi valamely egyház lényege. Talán nem elég szellemiek? nem elég bizalmatlanok? Az egyház épülete bizonyára a szellem *délvidéki* szabadságán és szabadelvűségén és éppúgy a természet, ember és szellem iránti bizalmatlanságán alapszik — az ember egészen más ismeretén, tapasztalatán, mint aminővel az Észak rendelkezett. A lutheri reformáció egész kiterjedésében az egyszerűség fölháborodása volt a „sokszerű” ellen, — óvatosan szólván, — durván derekas félreértés, amelynek sokat el lehet nézni, — nem értette meg a „győzedelmes egyház” kifejezést, — merő korrupciót látott; félreértette azt az előkelő szkepszist, a szkepszis- és türelemnek azt a fényűzését, amelyet minden győzedelmes és maga felől biztos hatalom megenged magának... Manapság eléggé áttekinthető, hogy Luther a hatalom minden sarkalatos kérdésében végzetesen felszínes és vigyázatlan természetű volt, mindenekelőtt mint a nép embere, akiből hiány-



zott az uralkodó kasztok minden öröksége, minden ösztöne a hatalom iránt: úgyhogy műve, ama nagy római építmény helyreállítására irányzott akarata, — anélkül, hogy ő ezt tudta és akarta volna — csak romboló munka kezdetévé lett. Fölpiszkálta, összetépte, becsületes haragjában, a leggondosabb és legrégibb pókháló-szövedéket. A szent könyveket kiszolgáltatta mindenkinek; — így végre a filológusok kezébe kerültek, azaz a könyveken nyugvó minden hit megsemmisítőinek kezébe. Szétrontotta az „egyház“ fogalmát, amidőn a zsinatok inspiráltságában való hitet elvetette: mert az „egyház“ fogalma csak oly föltétellel marad erőben, hogy az inspiráló lélek, amely az egyházat alapította, még most is él benne, épít, továbbépíti a házat. A lelkészeknek visszaadta a nőkkel való nemi érintkezést: holott a tiszteletnek, — melyre a nép s kivált a népből való nő, képes, — háromnegyede azon a hiten alapszik, hogy aki erészt kivételes ember, az egyébrészt is kivételes, — az emberben lehető emberfölöttinek, csodálatosnak, megváltónak lehetőségébe vetett népi hitnek ez a legfinomabb és legvarázsosabb szószólója. Lélektanilag helyes volt ugyan, hogy Luther, miután megadta a lelkésznek a nőt, elvette tőle a gyóntatást: ámde ezzel tulajdonképpen eltörölte a keresztény papot, akinek legmélyebb hasznossága mindenha éppen abban állott, hogy szent fül, hallgatag mély kút, néma sír a titok számára. „Mindenki a maga papja“ — efféle formulák és paraszti sunyiságai mögé rejtette Luther feneketlen gyűlöletét a „felsőbbrendű ember“ és uralma ellen, ahogyan azt az Egyház megkonci-

piálta: — széttörte az eszményt, melyet elérni nem bírt, miközben az a színe volt a dolognak, hogy ennek az eszménynek elfajulása ellen küzd, attól megundorodván. Szerzetes létére valójában elvetette a „homines religiosi“ uralmát: tehát az egyházi társadalmi renden belül éppen azt csinálta, ami ellen a polgári rend tekintetében oly türelmetlenül küzdött, — „parasztfölkelést“ csinált. — Ami utóbb reformációjából, jó és rossz, származott és ma már számadásba vehető — ki lenne olyan naiv, hogy ezekért a következményekért egyszerűen Luthert dicsérje vagy gáncsolja? Mindebben ártatlan, mert nem tudta, mit cselekedett. Kétségtelen, hogy az európai, s kivált az északi szellem ellaposodása, eljámborítása,\*) — ha inkább morális vonatkozású szót akarunk hallani — a lutheri reformációval derekas lépést tett előre; ép-úgy növekedett általa a szellem mozgékony-sága, függetlenség-szomja, a szabadság jogába vetett hit, „természetessége.“\*\*) Ha ez utóbbi tekintetben azt az értéket is neki akarjuk tulajdonítani, hogy előkészítette és kedvezésben részesítette azt is, amit ma „modern tudomány“-képpen tisztelünk, akkor persze azt is hozzá kell tennünk, hogy tettestárs a modern tudós elfajulásában is, abban, hogy fogyatékos tudósban a tisztelet, szemérem, mélység, ellenben megvan benne — mint az utolsó két évszázad saját-sága — a szellem plebejizmusa, amelytől korántsem

---

\*) *Vergutmüthigung* tulajdonképen „jóindulatúvá tétel, eljámborosítás“ gúnyos értelemben.

\*\*) Célzás a XVII. és XVIII. század filozófiájában és jogbölcseletében kifejlődött „természetes ember“, „természetes jog“ stb. fogalmakra.

szabadított meg az eddigi pesszimizmus, — még a „modern eszmék“ is idetartoznak az Észak parasztfölkeléséhez a Dél hüvösebb, kétértelműbb, bizalmatlanabb szelleme ellen, amely a keresztény egyházban építette föl legnagyobb emléket. Ne feledjük el végtére, mi egy egyház, szemben mindennemű „állam“-mal: az egyház mindenekelőtt oly uralmi képlet, amely a szellemibb embernek biztosítja a legfelső rangot, amely hisz a szellemerő hatalmában, annyira hisz, hogy eltílt magától minden gorombább erőszakos eszközt, — s már egyedül ezzel az egyház minden körülmény közt *előkelőbb* intézmény, mint az állam.

### 359.

*A szellemen való bosszú és a morál egyéb hátterei.* — Mit gondoltok, kik a morál legveszedelmesebb, legalattomosabb szószólói? ... Ime egy rosszul sikerült ember, akinek nincs annyi szelleme, hogy annak örve dhetne, s éppen elég a műveltsége, hogy ezt tudja; aki unatkozik, mord, maga-megvetője; akit némi öröklött vagyon még az utolsó vigaszból is kijátszott, a „munka áldásából“, a „napi munkában“ való magafeledéséből; aki alapjában véve szégyenli létét — lehet, hogy ezenfelül még egy pár kis véteknek is szállása, — másrészt pedig nem állja meg, hogy könyvekkel, mikre semmi joga, vagy oly társasággal, mely szellemesebb, semhogy gyomra megemésztene, még jobban el ne kényeztesse s hiúbbá, ingerlékenyebbé ne tegye magát: az ilyen minden ízéig megmérgezett ember — mert az ilyen balul sikerültben méreggá válik a szellem, méreggá

a műveltség, méreggá a birtok, méreggá a magánosság — végezetre a bosszú szokásos állapotába, a bosszú állandó akarásába kerül... s mit gondoltok, mire van szüksége, elkerülhetetlen szüksége, hogy önmagának megszerezze a szellemesebb emberek fölötti fölényének látszatát, s legalább képzelete számára a végrehajtott bosszú gyönyörűségét? Fogadni lehet: mindig a moralitásra, mindig a nagy morálszavakra, az igazságosságra, bölcseségre, szentségre, erény bum-bumára, a sztoicizmus pózára, mindig az okos hallgatásra, nyájasságra, szelídségre köpönyegére s egyéb idealista-köpönyegekre, melyek alatt a gyógyíthatatlan önmegvetők, a gyógyíthatatlan hiúk is, járnak-kelelnek. Ne értsenek félre: a szellem ilyen született ellenségeiből születik akkor az a ritka emberfajta is, amelyet a nép a szentek és bölcsök nevén tisztel; az ilyen emberek közül származnak a nagy zajt és történelmet csináló morális mammutok. A szellemtől való félelem, a szellemen állott bosszú, — óh, mily gyakran lettek már ezek a nagy hajtóerejű vétkek erények gyökereivé! Igen, erényekévé! — S magunk közt kérdezvén, vajjon még a filozófusok igénye a bölcseségre, a legörültebb és legszerénytelenebb minden igény közt — nem volt-e eddig elsősorban — pl. Indiában éppúgy, mint Görögországban — búvóhely? Olykor talán az oly sok hazugságot szentesítő nevelés szemszögéből, mint gyöngéd tekintet a fejlődőkre, nővőkre, tanítványokra, akiket gyakran a személybe vetett hit (tehát tévedés) által kell önmaguk ellen védeni. Gyakoribb esetben azonban oly búvóhelye ez a filozófusnak,

amely mögé ő fáradságában, vénségében, kihülésében, megkeményedésében menekül, érezvén közeli végét, ugyanabból az okos ösztönből, melyet az állat kimúlása előtt érez, — félrevonulnak, elcsendesednek, a magánosságot választják, barlangba bujnak, bőlcekké válnak... Hogyan? A bölcsesség a filozófus búvóhelye — a szellem elől?

360.

*Kétfajta ok, miket összetévesztgetnek.* — Leglényesebb lépteim és haladásom egyikének ezt látom: megtanultam, hogy megkülönböztessem a cselekvés okát az ígyiség-cselekvés okától, az ebbe az irányba, erre a célra való cselekvésétől. Az első fajta ok a fölhalmozott erő bizonyos mennyisége, amely várja, hogy valahogyan valamire fölhasznál-tassék; a másik fajta ellenben, azon az erőn mérve, egészen jelentéktelen, többnyire apró véletlen, melynek következtében az az erőmennyiség már most egy bizonyos, meghatározott módon „kiváltódik”: a gyufa a puskaporos hordóhoz viszonyítva. Ez apró véletlenek és gyufák közé számítok minden úgynevezett „cél”, s a még sokkal úgynevezettebb „élethivatásokat”; ezek viszonylag tetszőlegeseek, önkényesek, csaknem közömbösek ahhoz a roppant mennyiségű erőhöz képest, amely — ismétlem — arra tör, hogy felhasználtassék. Rendesen másképpen látják ezt: megszokták, hogy éppen a célban, a hivatásban lássák a hajtóerőt, híven egy ősrégi tévedéshez, — pedig az csak az irányító erő; összetévesztették tehát a kormányost a gőzzel. S olykor



még a kormányost, az irányító erőt sem... Vajjon a „cél“ gyakran nem merőben szépítő ürügy, utólagos hiú káprázat-e, amely nem akarja, hogy azt mondják: a hajó *követi* az áramlást, amelybe véletlenül belesöpphen? hogy oda *akar tartani*, mert oda *kell* neki tartania? Hogy van ugyan iránya, de egyáltalában nincs — kormányosa? — Még nélkülözzük a „cél“ fogalmának kritikáját.

### 361

*A színész problémájáról.* — A színész problémája igen sokáig nyugtalanított; nem voltam (s ma sem vagyok) biztos afelől, vajjon nem lehet-e egyedül innen hozzáférközni a „művész“ veszedelmes fogalmához, — amelyet eleddig olyan megbocsáthatatlan kedélyességgel kezeltek. A jó lelkiismerettől kísért hamisság; a hatalomként kitörő képmutató-kedv, amely félretolja, elárasztja, olykor ki is oltja a jellemet; a szerepbe, álarcba, látszatba való bebujás benső vágya; fölösleg olyan mindenfajta alkalmazkodó-képességben, amelyek már nem tudnak kielégülést találni a legközelebbi legszűkebb haszon szolgáltatában: mindez talán *nemcsak* a színész jellege?... Az ilyen ösztön legkönnyebben valószínűleg az alsó nép olyan családjaiban fejlődött ki, akik viszontagságos nyomás és kényszer alatt, mély függőségben kényszerültek az életen átvergődni, akiknek a takaró szerint kellett simulékonyan nyújtózzkodniok, egyre újra kellett igazodniok az új körülményekhez, egyre más-ként kellett magukat adniok, míg lassan-lassan megszokták, hogy köpönyegüket *bármely* szél szerint



forgassák, s ezáltal majdnem maguk is köpönyegekké válván, mint ama hússá-vérre vált örökös bujósdi-művészet mesterei, amelynek az állatoknál „mimicry“ a neve: míg végre ez a nemzedékről nemzedékre halmozott képesség elhatalmasodik, esztelenné, féktelenné válik, mint ösztön átveszi a többi ösztönök vezényletét, s létrehozza a színészt, a „művészt“ (a bohócot, hazug mesemondót, paprikajancsit, clown-t először s a klasszikus szolgát, Gil Blas-t is: mert ezek a típusok adják a művésznak, sokszor pedig még a genienek is, előtörténetét). Hasonló nyomás alatt magasabb társadalmi föltételek között is támad egy hasonló emberfajta: csak hogy itt a színész-ösztönt többnyire még éppen hogy fékentartja egy másik ösztön, így pl. a diplomatánál, — különben hajlandó vagyok azt hinni, hogy egy jó diplomatának mindenkor szabadságában állana, hogy jó színpadi színésznek csapjon föl, föltéve, hogy ez szabadságában állhatna. Ami pedig a zsidókat, ezt a különösen alkalmazkodó művésznépet illeti, bennük — ugyanezen gondolatmenet szerint — eleve világtörténeti intézményt kellene látnunk a színészek tenyésztésére, egy sajátképi színész-tenyésztőt; s valóban időszerű a kérdés: manapság melyik jó színész *nem* — zsidó? A zsidó mint született irodalmár, mint az európai sajtó tényleges uralkodója, hatalmát szintén ezzel a színészképességével gyakorolja: mert az irodalmár lényegében színész — játssza a „szakértőt“, a szakembert. — Végül itt vannak a *nők*; tessék a nők egész történetét végiggondolni — nem *kell-e* nekik elsősorban s mindenek-

fölött színésznőknek lenniök? Tessék meghallgatni az orvosokat, akik nőket hipnotizáltak; vagy, végezetre, tessék őket szeretni — tűrni, hogy tőlük hipnotizáltassunk! Mi mindennek a tanulsága? Hogy a nők „adják magukat“, még akkor is — ha megadják magukat... A nő annyira artisztikus...

362.

*Hitünk Európa megférőfiasodásában.* — Napoleonnak köszönhető (s egyáltalában nem a francia forradalomnak, amely a népek közötti „testvériség“ és általános szóvirágos szív-kicserélés jelszavából indult ki), hogy most néhány háborús évszázadnak szabad egymásra következnie, röviden, hogy a háború klaszszikus korszakába léptünk, a tudós és egyszersmind népi, az eszközök, tehetségek, fegyelem tekintetében legnagyobb szabású háborúéba, amelyre minden következő évezred, mint egy darab tökéletességre irigységgel és tisztelettel fog visszapillantani: — mert a nemzeti mozgalom, amelyből ez a harci dicsfény kinő, nem egyéb, mint ellen-„sokk“ Napoleon ellen, s őnélküle nem volna meg. Tehát egykor szabad lesz neki betudni, hogy a *férfi* Európában újra úrrá lett a kalmáron és nyárspolgáron; talán még a nők is, akit a kereszténység és a XVIII. század rajongása, de még inkább a „modern eszmék“ elkényeztettek. Napoleon, aki a modern eszmékben, s a civilizációban személyes ellenség-féjét látott, ezzel az ellenségeskedéssel a renaissance legnagyobb folytatójának bizonyult: ismét a felszínre hozta az antik élet egy egész, talán döntő darabját, a gránittöm-

böt. S ki tudja, vajjon nem lesz-e az antik lénynek ez a darabja végre újból úrrá a nemzeti mozgalmon, s nem lesz-e kénytelen *igenlő* értelemben Napoleon örökösévé és folytatójává lenni, aki — mint tudjuk, — az egységes Európát akarta, még pedig *a föld úrnőjének*.

363.

*Minden nemnek megvan a maga előítélete a szerelemről.* — Bármennyire hajlandó vagyok is az egyenlőség előítéletének engedményeket tenni, sohasem ismerem el, mintha a férfi- és nőnél egyenlő szerelmi jogokról lehetne beszélni: ilyen jogegyenlőség nincs. Férfi és nő mást és mást értenek a szerelmen — s a két nemnél a szerelem föltételei közé tartozik, hogy az egyik nem a másiknál *ne* ugyanazt az érzelmet, a „szerelem“-nek *ne* ugyanazt a fogalmát tételezze föl. Hogy mit ért a nő szerelmen, az elég világos: teljes odaadást testtel-lélekkel, minden melléktekin-tet, minden fentartás nélkül, sőt szégyennel és félelemmel eltelve a záradékolt, föltételekhez kötött odaadás gondolata iránt. A föltételek e távoltartásával ugyanis szerelme *hit*: s a nő nem ismer mást. — A férfi, ha nőt szeret, tőle éppen ezt a szerelmet *akarja*, személyileg tehát a legtávolabb áll a női szerelem föltevésétől; de ha volnának is férfiak, akik nem idegenkednek a teljes odaadás kívánásától, nos — akkor ezek nem férfiak. A férfi, aki a nők módjára szeret, czáltal rabszolgává lesz; ellenben egy nő, aki a nők módjára szeret, ezzel *tökéletesebb* nővé lesz... A nő szenvedélye, saját jogairól való föltétlen lemondásával, egyenesen azon az előfeltételen nyug-

szik, hogy a másik félnél *nem* forog fenn ugyanilyen pathos, azaz ugyanaz a lemondani akarás; mert ha szerelemből mindketten lemondának magukról, abból nem tudom, mi állna elő, talán egy üres tér? — A nő azt akarja, hogy vegyék, fogadják el birtoknak, egész lénye föl akar olvadni ebben a fogalomban, hogy „birtok“, „bírt lény“, következésképpen akar valakit, aki *veszi*, aki tehát nem magát adja, továbbadja, hanem, éppen ellenkezőleg, lénye gazdagodását kívánja azzal az erőben, boldogságban, hitben való gyarapodással, amelyet az ad neki, hogy a nő önmagát odaadja. A nő odaadja magát, a férfi hozzávesz birtokához, — úgy gondolom, ezt a természetek közti ellentétet nem hidalja át majd semmiféle társadalmi szerződés, s még az igazságosság legeslegjobb akarata sem: bármily kíváncsi is, hogy ennek az ellentétnek keménységét, borzalmát, titokzatosságát és erkölestelenségét ne állítsuk folyton szemünk elé. Mert a szerelem, — mint egész, nagy, teljes érzés elgondolva —: természet; s mint természet örökkön-örökké valami „erkölestelen“. — A hűség befoglaltatik a nő szerelmében, már ennek meghatározásából következik; a férfínél megvan a *lehetősége*, hogy a szerelme kíséretében, nyomában keltezzenek, pl.: mint hála, vagy az ízlés idioszinkráziája és úgynevezett lélekrokonság,\*) de az ő szerelme *lényegéhez* nem tartozik, annyira nem, hogy szinte szabad némi joggal a férfínél a szerelem és hűség természetes ingalengéséről beszélni: hisz ez a férfi-szerelem bírni-akarási és nem lemondási és odaadási:

---

\*) Wahlverwandtschaft.

a bírni-akarás pedig minden ízben véget ér a *bírással*. Valójában a férfi finomabb és gyanakvóbb bírás-szomjúsága, amely ritkán és későn vallja be, hogy hiszen már „bír“, az amely szerelmét továbbra fen-tartja; ennyiben még az is lehet, hogy az odaadás után növekszik, — a férfi nem egykönnyen ismeri el, hogy a nőnek nem volna már számára odaadni-valója.

364.

*A remete szól.* — Az emberekkel való bánás mű-vészete lényegileg azon a (hosszú gyakorlatot igénylő) ügyességen alapszik, hogy elfogyassunk egy ebédet, amelynek konyhájához nincs bizalmunk. Hisz ha farkaséhséggel ülünk asztalhoz, minden könnyen megy, ámde épp akkor nem szokott meg-lenni ez az éhségünk, ha legjobban kellene! Óh, mily nehezen emészthetők meg embertársaink! Első alapelv: embereljük meg magunkat, mint va-lami szerencsétlenségnél, fogjunk neki vitézül, cso-dáljuk eközben magunkat, ragadjuk fogaink közé utálatunkat, tömjük le nyeldeklőnkön undorunkat. — Második alapelv: „javítsuk“ embertársunkat; pél-dául dicsérettel, amikor is kezdi boldogságát kiiz-zadni, vagy fogjuk meg jó vagy „érdekes“ tulajdon-ságai egy csücskét, s húzzuk addig, míg az egész erény nincs künn, akkor aztán ennek redőibe dughatjuk embertársunkat. — Harmadik alapelv: az önhipnó-zis. Érintkezésünk tárgyát rögzítsük meg mint egy fényes üveggömböt, míg meg nem szűnünk ennek kellemességét, vagy kellemetlenségét érezni és észre-vétlenül el nem alszunk, meg nem merevedünk, bi-



zónyos szilárd tartást nem érünk el: háziszser ez a házasság és barátság köréből, fölösen kipróbált, nélkülözhetetlennek magasztalt, de tudományosan még nem formulázott háziszser. Népies neve: — türelem.

365.

*A remete újból szól.* — Mi is érintkezünk „emberekkel“, szerényen mi is föl vesszük a ruhát, amelyben (*a minék*) ismernek, tisztelnek, keresnek bennünket s társaságba megyünk, azaz álruhások közé, akik nem akarják, hogy így hívják őket; mi is okos álarcok módjára cselekszünk s minden olyan kíváncsiságot udvariasan kitessékelünk, amely nem „jelmez“-ünkre vonatkozik. Azonban van az emberekkel való bánásnak (elbánásnak) más csíziója is: így például érintkezhetünk velük, mint kísértetek — ami nagyon ajánlatos, ha azt akarjuk, hogy gyorsan szabaduljunk tőlük, vagy hogy féljenek tőlünk. Ennek próbája: utánunk nyúlnak s íme, nem tudnak megfogni. Ez megijeszti őket. Vagy: zárt ajtón jövünk be. Vagy: ha már minden világosságot eloltottak. Vagy: ha már meghaltunk. Ez a kiváltképpen *posthumus* emberek mesterműve. („Azt gondoljátok“ — mondá egyszer egy ilyen *posthumus* türelmetlenül, — „hogy kedvünk volna kitartani ezt az idegenségét, hidegséget, síri csöndet körülöttünk, ezt az egész, földalatti, rejtett, néma, fölfedezetlen magánosságot, amelynek neve nálunk: „élet“, holott épúgy lehetne „halál“ a neve — ha nem tudnók, mi lesz belőlünk, — s hogy csak halálunk után jutunk el a *mi* életünkre, csak akkor



elevenedünk meg, óh, mennyire megelevenedünk! mi posthumus emberek!“ —)

366.

*Egy tudós könyv előtt.* — Nem tartozunk azok közé, akiknek csak könyvek között, könyvek ösztökélésére ébrednek gondolatai, — mi a szabadban, járva, ugrálva, hágva, táncolva szoktunk gondolkozni, legszívesebben magános hegyeken, vagy a tenger szélén, ahol még az utak is gondolkodóba ejtenek. Valamely könyv, ember, muzsika értékével szemben ezek az első kérdéseink: „Tud járni? Vagy még tovább: Tud-e táncolni?“... Ritkán olvasgattunk, de azért nem olvasunk rosszabbul, — óh, mily gyakran kitaláljuk, mint jutott ez vagy az gondolataihoz; vajjon ülve, a kalamáris előtt-e, összepréselt hassal, fejével a könyvre görnyedve: óh, mily hamar is készek vagyunk a könyvével! Bízvást fogadhatunk rá: az összeszorított belek elárulják magukat, éppúgy a szobalevegő, szobapadmaly, szobaszüke. — Ezek voltak az érzéseim, amidőn éppen becsaptam egy becsületes, tudós könyvet; becsaptam hálásan, nagyon hálásan, de megkönnyebbülten is... A tudósok könyvein majd mindig van valami nyomasztó, nyomott: a „szakember“ csak kiütközik valahol a zsákból, az ő túlbuzgalma, dühe, ama zug túlbecsülése, ahol ül és pókhálóját szövi, az ő púpja — minden specialistának megvan a maga púpja. Egy tudós könyv mindig meggörbedt lelket is tükröz: minden mesterség meggörbeszt. Lássuk csak viszont barátainkat, — akikkel együtt fiatalok

voltunk, — miután birtokukba vették tudományukat: óh, mennyire az ellenkezője történt! Óh, mennyire örökre bírja és megszállva tartja őket immár a tudományuk! Zugukba rekedve, a felismerhetetlenségig összelapítva, bilincsekben, egyensúlyukat veszítve, lefogyva, mindenütt szögletessé válva, csak egy részükön rendkívül meggömbölyödve látjuk őket viszont —: megindu'ánk és hallgatunk. Minden mesterségnek, még ha arany is a feneke, ólmos a boltozata, amely a lelket nyomja, s addig nyomja, míg furamód görbére nem nyomta. Ezen nem lehet változtatni. Ne gondoljuk, hogy ezt az elnyomorodást lehetséges a nevelés bármely fogásaival elkerülni. Minden *mester-ség* nagy árt fizet a földön, ahol talán minden túl nagy árt fizet; szakmánk mesterei azon az áron vagyunk, hogy szakmánk áldozatai is vagyunk. Ám ti ezt másképp akarjátok, — olcsóbban, s mindenekfölött kényelmesebben, — tisztelt kortársaim? Nosza, rajta! De ekkor mindjárt más is áll elő, t. i. a kézműves és mester helyett az irodalmár, az ügyes forgódó, a „sokat forgatott“ irodalmár, akinek persze nincs görbe háta — hanemha az, amelyet előttetek csinál ő, a szellem boltiszolgája, s a műveltség „hordára“, — az irodalmár, aki tulajdonkép semmi, de majd mindent „képvisel“, a szakértőt játssza, s minden szerénységében azon dolgozik s magára vállalja azt is, hogy ehelyett őt fizessék, tiszteljék, ünnepeljék. — Nem, tudós barátaim! Megáldlak még púpotokért is! S azért, hogy — csakúgy mint én — megvetitek az irodalmárokat és a műveltség élősdieit; s hogy nem

tudtok a szellemmel kereskedni! S hogy csupa oly nézetetek van, amelyek nem fejezhetők ki pénzértékben! S hogy nem képviseltek olyasmit, amik nem *vagytok!* Hogy egyetlen akaratotok, hogy mesterségek mestereivé legyetek, tisztelvén mindenfajta mesterséget és derekasságot, s kiméletlenül elvetettek minden szemfényvesztőt, talmit, cicomát, virtuóizást, demagógiát, színészkedést „irodalomban és művészetben“ — mindent, ami nem tudja magát előttetek a fegyelem és előképzettség föltétlen jóraavalósága felől igazolni. (Még a genie sem segít át ennek hiányán, bármennyire is tud efelől port hinteni a szemekbe; ezt megértjük, ha közletről szemügyre vettük legtehetségesebb festőinket, muzsikusainkat; — ők, csaknem kivétel nélkül, értenek hozzá, hogy a modorok, pótszerek, sőt elvek csalafinta leleményével mesterségesen és utólag elsajátítsák ama jóraavalóságnak, az iskolázás és kultúra ama szoliditásának *látszatát*, persze, anélkül, hogy ezzel önmagukat is ámitánák, a maguk rossz lelkiismeretét tartósan hallgatásra bírhatnák. Mert — hisz tudjátok? — minden nagy modern művész rossz lelkiismeretben szenved...)

### 367.

*Mi szerint különböztessünk először a művészet alkotásai közt.* — Minden, amit kigondolnak, költenek, festenek, komponálnak, sőt építenek és képeznek, vagy a monológikus, vagy a tanuk előtti művészet-hez tartozik. Az utóbbihoz tartozik az istenhitet magában foglaló látszólagos monológ-művészet, az ima egész lírikája: mert a jámbor számára még nincs

magánosság, ezt csak az atheisták fedezték föl. Nem ismerek mélyebb különbséget a művész optikájában, mint ezt: vajjon a tanu szemével nézi-e leendő művét („önmagát“) — avagy „elfelejtkezett a világról“, ami a monológikus művészet lényege — a feledésen alapszik; a feledés muzsikája.

368.

*A cinikus szól.* — Ellenvetéseim Wagner-zenéje ellen fiziológiai ellenvetések: minek azokat még esztétikai formulákba öltöztetni? Az én „tényem“ az hogy nem tudok többé könnyen lélekzeni, ha ez a zene reám hat; hogy nemsokára *lábam* bőszül föl és lázadoz ellene — taktus, tánc, induló szükségét érzi, a muzsikától elsősorban a jó kilépés, járás, ugrás, tánc szükségét érzi. De nem tiltakozik-e gyomrom, szívem, vérem keringése, minden belem is? Nem rekedek-e el tőle észrevétlenül? És így azt kérdelem magamtól: mit is akar tulajdonképpen egész testem a muzsikától? Azt hiszem, *megkönnyebbülését*: mintha minden állati funkcióját könnyed, merész, pajkos, magokbiztos ritmusok gyorsítanák; mintha az érc- és óloméletet aranyos, jó, gyöngéd harmóniáknak kellene bearanyozniok. Búskomorságom a *tökéleteség* rejtekiben és mélységeiben akar elpihenni; ehhez muzsika kell nekem. Mi közöm a drámához! Mi közöm erkölcsi önkívületeinek görceihez, amelyekben a „nép“ talál kielégülést! Mi közöm a színész egész ágáló hókuspókuszához!... Ki lehet találni, hogy lényegileg színházellenes a természetem. — Wagner viszont lényegileg színházember és színész, a leglel-

kesebb mimomán, aki eddig élt, még mint muzsikusz is!... És, mellesleg mondván: ha Wagner elmélete az is volt, hogy „a dráma a cél, a muzsika mindig csak ennek eszköze“, — *gyakorlata*, eleitől végig az volt, hogy „az attitude a cél; a dráma, a zene is mindig csak annak eszköze“. A zene, mint a drámai mimika és színészi megérzékítés világosabbá tevője, erősítője, benső elmélyítője; s a wagneri dráma csak alkalom sok drámai attitude-re! Benne, minden más ösztön mellett, mindenkép megvolt a nagy színész vezénylő ösztöne: s — ismétlem — mint muzsikuszban is. — Ezt egyszer, némi ügyel-bajjal megmagyaráztam egy derék wagnerianusnak is: s volt okom hozzátennem: „Legyen már kissé becsületesebb maga iránt: hisz nem vagyunk színházban! A színházban csak mint tömeg vagyunk becsületesek; mint egyének hazudunk, hazudunk magunk előtt. Ha színházba megyünk, otthon hagyjuk magunkat, lemondunk a magunk nyelve jogáról, választásunkról, ízlésünkről, még bátorságunkról is, melyet tulajdon négy falunk között Istennel és emberrel szemben gyakorlunk. A színházba senki sem viszi művészetének legfinomabb érzékeit, a művész sem, aki a színház számára dolgozik: ott nép, közönség vagyunk, nyáj, asszony, farizeus, szavazó-barom, demokrata, felebarát, esztétikus, — ott a legszemélyesebb lelkiismeret is aláveti magát a „legnagyobb szám“ (többség) nivelláló varázsának, ott az ostobaság mint kéjes ragály hat, ott a „szomszéd“ kormányoz, s magad is szomszédká leszel!“... (Elfelejtettem elmondani, mit felelt nekem az én fölvilágosodott wagnerianusom:



„Tehát ön tulajdonképpen csak nem elég egészséges a mi muzsikánk számára?”)

369.

*A mi egymásmellettiségünk.* — Nem kell-e nekünk, művészeknek megvallanunk, hogy félelmes különbség van bennünk; hogy egyrészt ízlésünk, másrészt alkotó erőnk csodamód külön állnak, magukban állnak, s külön nőnek, — azaz hogy az öregnek, fiatalnak, érettnak, puhának, szotykosnak — rothadtnak egészen különböző fokai és „tempó“-i vannak meg bennünk? Úgyhogy pl. egy muzsikus világéletében alkothatna olyan dolgokat, amelyek annak, amit az ő elkényeztetett hallgató-füle, hallgató-szíve becsül, jobban szeret — egyenesen ellentmondanak: — s még az sem kell, hogy tudjon erről az ellentmondásról! Majdnem kínosan szabályos tapasztalat mutatja, hogy az ember ízlése túlnőhet ereje ízlésén, anélkül, hogy az utóbbi ezáltal megbéníttatnék, vagy az alkotásban meggátoltatnék; de történhetik a megfordítottja is — s épp erre akarnám a művészek figyelmét téríteni. — Egy folyton, de folyton alkotó, — a szó nagyszabású értelmében vett — „anya“-ember, az olyan, aki már nem tud és hall mást, mint szellemi várandósságát és gyermekágyait; akinek semmi ideje sincs, hogy magára és művére eszméljen, azokat hasonlítottassa; aki már nem is akarja ízlését gyakorolni, azt egyszerűen elfelejti, t. i. otthagyja állni, feküdni, esni, — lehet, hogy az eféle végtére létrehoz olyan műveket, *amikhez ítélete már régen nem*



*ér föl:* úgyhogy e művekről és önmagáról ostobaságokat beszél, — beszél és gondol. Úgy látom, hogy termékeny művészeknél ez a rendes viszony — senki sem ismeri gyermekét rosszabbul, mint szülei, — sőt hogy egy temérdek példát válasszak, ez áll az egész görög költői és művészvilágra is: sohasem „tudta“, mit cselekszik . . .

370.

*Mi a romantika?* — Emlékezni fognak — legalább barátaim körében, — hogy én kezdetben néhány vakos tévedéssel és túlbecsüléssel és mindenesetre mint remélő mentem neki ennek a modern világnak. Ki tudja mely személyes tapasztalatok alapján, úgy értettem a XIX. század filozófiai pesszimizmusát, mintha a gondolat hatványozott erejének, vakmerészebb bátorságának, az élet diadalmasabb *teljességének* tünete volna, mint amilyen a XVIII. századnak Hume, Kant, Condillac és a szenzualisták korszakának sajátja volt: úgyhogy nekem a tragikus megismerés kultúránknak tulajdonképpenifényűzéseként jelentkezett, mint annak legbecsesebb, legelőkelőbb, legveszedelmesebb tékozlása, mindazonáltal, dúsgazdagsága alapján, mint *megengedett* luxus. Hasonlóképpen a német zenét a német lélek dionysosi hatalmassága kifejezéséül magyaráztam át magamnak: úgy rémlett nekem, mintha belőle a földindulást hallanám, amellyel a benne ősidők óta fölhalmozott őserő végre kitör — közömbösen az iránt, vajjon ezzel minden megremeg-e, aminek különben kultúra volt a neve. Látnivaló, hogy én akkor sem a filozófiai pesszimiz-

musom, sem a német zenén nem ismertem föl azt, ami sajátos jellemüket teszi, — t. i. romantikájukat. Mi a romantika? Minden művészetet, minden filozófiát lehet a növekvő, harcoló élet szolgálatában álló orvos- és segítőszernek tekinteni: mindig szenvedést és szenvedőket föltételeznek. Azonban kétféle szenvedő van; először is az élet *főlös teljességétől szenvedő*, aki a dionysosi művészetet akarja s az élet tragikus nézetét és belátását; azután pedig ott van az *élet elszegényedésétől szenvedő*, aki pihenést csöndes nyugalmat, síma tengert keres, a maga megváltását keresi művészet és megismerés által, vagy pedig mámor, göres, bódulat, örület által. Az utóbbi szenvedő kettős szükségletének felel meg minden romantika művészetben, megismerésben, ennek felelt meg (s felel meg) Schopenhauer, éppúgy, mint Wagner, hogy azokat a leghíresebb és legkifejezettebb romantikusokat nevezzem meg, akiket én akkor *félre*értettem — különben nem hátrányukra; ezt méltányos elismerni. Az életteljességben legdúsabb dionysosi isten és ember a borzasztónak és kétségesnek nemcsak látványát engedi magának, hanem magát a borzasztó tettet és a rombolás, pusztítás, tagadás minden fényűzését is; nála a rossz, az esztelen, a csúf is mintegy megengedettnak tűnik, olyan nemző, megtermékenyítő erők fölöslege folytán, amelyek még minden sivatagból is buja földet teremtenek. Viszont a legszenvedőbbnek, az életre nézve legszegényebbnek leginkább volna szüksége szelíd békésre, jóságra, gondolkozásban és gyakorlatban, s lehetőleg olyan istenségre, aki egyenesen a bete-

gek számára való gyógyító-üdvözítő; éppúgy rá-  
szorulna a logikára, a lét fogalmi megérthetőségére,  
— mert a logika megnyugtat, bizalmat ad, — szóval  
egy bizonyos meleg, félelmet elhárító szűkösségre,  
optimista látóhatár közé való rekesztésre. Ilyennek  
ismertem meg lassanként Epikurost, a dionysosi pesz-  
szimista ellentétét s a „keresztényt“, aki valójában  
egy epikureusfajta és, mint az, lényegében roman-  
tikus, — s látásom egyre jobban élesedett a visszafelé  
következtetés ama legbájosabb és legfogósabb for-  
mája iránt, amelyben a legtöbb hiba követődik el, —  
t. i. ez a műről a szerzőre, a tetről a tetre, az esz-  
ményről a reászoruló személyre, minden gondol-  
kozás- és értékelésmódról a mögötte vezénylő *szük-  
ségletre* való visszakövetkeztetés. — Most minden  
esztétikai érték tekintetében ezzel a fő-megkülönböz-  
tetéssel élek: minden esetben ezt kérdelem: „az éhség  
lett-e itt alkotóvá, vagy a fölösleg?“ Eleve egy másik  
megkülönböztetés ajánlatosabbnak látszhatik — sok-  
kal szembetűnőbb — t. i. annak a szemügyre vevése,  
vajjon az alkotás oka a megmerevítés, megörökítés,  
a *lét* vágya-e, avagy a pusztítás, a változás, az új,  
a jövő, a *létesülés* vágya? Ámde, ha mindkét vágy-  
fajtát mélyebben vizsgáljuk, azok is kétértelműek-  
nek bizonyulnak és pedig értelmezhetik az előbbi s  
— úgy gondolom — joggal előnyben részesített  
schema szerint. A pusztítás, változás, létesülés vágya  
kifejezése lehet a túlcserélődő, jövővel-terhes erőnek  
(ismeretes, hogy erre az én „terminus“-om ez: „diony-  
sosi“), de lehet a balul-sikerültnek, nélkülözőnek, a  
teremtésben vesztesnek gyűlölete is, aki rombol, rom-

bolnia *kell*, mert őt a fennálló, sőt minden fennállás maga, fölingerli és föllázítja, — hogy ezt az indulatot megértsék, tessék közelről szemügyre venni a mai anarkhistákat. — A *megöröktetés* akarata szintén kétős magyarázatot igényel. Először is származhat hálaból és szeretetből: — az ilyen eredetű művészet mindig apotheosis-művészet lesz, talán dithyrambikus, mint Rubens, boldog-gúnyos, mint Hafiz, derült-világos és jóságos, mint Goethe s minden dologra homerosi fényességet és glóriát árasztó. De származhat a zsarnoki akaratóból is egy súlyosan szenvedőnek, küzdőnek, kínpadra-vontnak, aki még szenvedése legszemélyesebb, legeggyedülállóbb, legszűkebb elemeit, tulajdonképi idioszinkráziáját is közkötelező törvénnyé és kényszerré szeretné bélyegezni s aki mindenben mintegy bosszút áll, azzal, hogy mindenre az ő képét, az ő tortúrájának képét nyomja, kényszeríti, égeti. Ez az utóbbi a *romantikus pesszimizmus*, legkifejezőbb formájában, akár mint schopenhaueri akarat-filozófia, akár mint wagneri zene: — a romantikus pesszimizmus kultúránk sorsában az utolsó *nagy* esemény. (Hogy *lehető* még egy egészen más, t. i. klasszikus pesszimizmus is, ez a sejtés és látomás tölem elválaszthatatlan sajátom, *tulajdonom és legsajátabbom*: csak hogy a fülemet bántja a „klasszikus“ szó, mert túlon túl elhasznált, kerekre kopott és fölismerhetetlenné vált már. Ezért a jövőd e pesszimizmusát — mert eljövend! én látom jöni — a *dionysosi* pesszimizmusnak nevezem.)

*Mi érthetetlenek.* — Panaszkodunk-e valaha amiatt, hogy félreértettek, félreismertek, összetévesztettek, rágalmaztak, hamisul hallottak vagy egyáltalában nem hallottak? Hisz éppen ez a sorsunk — óh, még sokáig! — mondjuk, hogy, szerények legyünk, 1901-ig, — s ez a kitüntetésünk is; nem becsülnők magunkat, ha másként kívánnók. Összevétenek bennünket — mivelhogy növünk, folyton változunk, levotjuk régi kérgünket minden tavasszal, egyre fiatalodunk, jövődöbбекké, magasabbakká, erősebbekké válunk, gyökereinket egyre mélyebben verjük, — bele a rosszba, — mialatt az eget egyre szerelmesebben, szélesebben öleljük és világosságát egyre szomjasabban szívjuk be, minden águnkkal, lombunkkal. Fák módjára növünk — ezt bajos érteni, mint minden életet! — nem *egy* helyen, hanem mindenütt, nem *egy* irányban, hanem éppúgy fölfelé, kifelé, mint befelé, lefelé, — erőnk egyszerre hajt törzsben, ágban, gyökerben; már nincs is szabadságunkban, hogy bármit is egyenkint tegyünk, bármik is egyenkint *legyünk*. Mint mondtam, ez a mi sorsunk; a *magasba* növünk, és ha végzetünk is — mert egyre közelebb lakunk a villámokhoz — nosza, azért nem becsüljük kevesebbre, az marad, amit nem akarunk másokkal megosztani, közölni: a *magasság* végzete, a *mi* végzetünk...

*Miért nem vagyunk idealisták.* — Egykor a filozófusoknak félszök volt az érzékektől: s mi — talán túlon túl elfeledtük ezt? Mi ma valahányan szenzua-



listák vagyunk, mi, jelenlegiek és jövődöbeliek a filozófiában, *nem* elmélet, hanem gyakorlat és ügyeskedés szerint... Azok ellenben azt hitték, hogy az érzékek őket az ő világukból, az „ideák“ hűvös birodalmából elcsábítják egy veszedelmes, délibáb szigetre: ahol — ettől féltek — filozófus-erényeik elolvadhatnak, mint a hó a napon. „Viaszk a fülben“\*) — akkor csaknem föltétele volt a filozófálásnak; az igazi filozófus nem hallotta már az életet, — amennyiben az élet muzsika, — *tagadta* az élet muzsikáját, — régi filozófus-babona, hogy minden muzsika: szirén-muzsika. — Nos, manapság hajlandók lennénk az ellenkező ítéletre (ami persze, úgy lehet, éppoly helytelen): t. i., hogy az *ideák* még veszedelmesebb csábítók, mint az érzékek, bármily hideg és vértelen a színük, sőt — ők mindig a filozófus „véréből“ éltek, mindig elemésztették érzékeit, sőt — ha hitelben részesülünk — még „szívét“ is. Ezek az öreg filozófusok szívtelenek voltak: a bölcsekedés mindegyike a vampírizmus egy neme volt. Nem éreztek-e még olyan alakokon is, aminő Spinoza, valami módon titokzatost és félelmetest? Nem látjátok az itt lejátszódó színjátékot, az állandó *sápadtabbá* válást, — a folyton ideálisabb érzéktelenítést? Nem gyanítottok-e a háttérben valamely, régen rejtőző vérszopót, aki az érzékeken kezdi s végre tartogatja, hagyja a csontokat és zörgésüket? — értem ezek alatt a kategóriákat, formulákat, szavakat (mert — bocsánatot kérek, ami

\*) Célzás arra, hogy Odysseus a szirének dalai elől hajószíjait viaszokkal dugatta be.



Spinozából megmaradt: az „istennek az ésszel való szeretete“ csupán ilyen zörgés! mi a „szeretet“, mi az „isten“, ha csöpp vér nincs már bennök?... ) Egy szó, mint száz: minden bölcséleti idealizmus eddig valami betegségféle volt, hacsak nem volt — mint Plato esetében — a túlbuzgó és veszedelmes egészség óvatossága, a *túlhatalmas* érzékektől való félelem, egy okos Sokrates-követő okossága. — Talán mi modernnek csak nem vagyunk eléggé egészségesek, hogy Plato idalizmusára szükségünk lenne? S mi nem azért félünk az érzékektől, mintha...

373.

„*Tudomány*“, mint *előítélet*. — A rangsorozat törvényeiből következik, hogy a tudósok szeme elé, amennyiben a szellemi középosztályhoz tartoznak, a sajátképi *nagy* problémáknak és kérdőjeleknek egyáltalában nem is szabad kerülniök, ezenfelül sem bátorságuk, sem látásuk nem ér el odáig; mindenekfölött pedig túlon túl hamar pihen el és elégül ki az a szükségletük, amely kutatókká teszi őket, az a belső előlegezésük és kívánságuk, hogy ez *így és így* legyen, félelmük és reménységük. Ami például Herbert Spencert, az angol pedánszt, a maga módján rajongásra gerjeszti és arra készíti, hogy egy reményvonalat húzzon meg, a kívánságosság horizont-vonalát, t. i. az „egoizmus és altruizmus“ egykori kibékülését, amelyről ő mesél — ez a magunkfajta emberben csaknem undort kelt: — nekünk a Spencer-féle perspektívával, mint végső perspektívával mutatkozó ember méltónak látszik a megvetésre, sőt megsemmisí-

tésre! Azonban már az, hogy ő valamit legmagasabb reménységének kénytelen érezni, ami másoknak csupán ellenszenves lehetőség lehet, olyan kérdőjel, amelyet Herbert Spencer nem lett volna képes előrelátni . . . Éppúgy áll a dolog azzal a hittel, amellyel most oly sok materialista természetbúvár beéri, t. i. egy olyan világba vetett hittel, amelynek állítólag az emberi gondolkodásban, az emberi értékfogalmakban megvan az egyenértéke és mértéke; „az igazság világa“ ez, amelyhez a mi kis négyszögletes emberi értelmünkkel végére lehetne járni — hogyan? valóban azt akarjuk, hogy ilymódon a lét egy számtani példatári gyakorlattá váljék szobában görnyedő matematikusok számára? Mindenekelőtt ne akarjuk a létet sokértelmű jellemétől megfosztani: ezt követeli a jóízlés, uraim, s kivált a tisztelet jóízlése minden iránt, ami látóhatárokat meghaladja. Hogy csak egy olyan világértelmezésnek lenne jogosultsága, amely mellett *ti* nektek van jogosultságotok, amelynél a *ti* értelmekben vett tudományossággal (úgy-e, *ti* tulajdonképpen a mechanista tudományosságot értitek?) — lehet kutatni, tovább dolgozni, s amely megengedi a számolást, számlálást, mérést, látást, tapintást, de azután semmi egyebet nem enged meg: ez otromba naivitás, ha ugyan nem elmebetegség és hülyeség. Nem volna-e, ellenkezőleg, valószínű, hogy éppen a lét legfelszínesebb és legkülsőbb részét — leglátszólagosabb bőrét és megérezkítését, lehet legelőbb megfogni? talán egyedül megfogni? A *ti* értelmekben vett „tudományos“ világmagyarázat következésképp még

mindig egyike lehetne a legostobábbaknak, azaz értelemben legszegényebbeknek az összes, lehetséges világ-magyarázatok között: ezt a mechanista urak fülébe s lelkiismeretének mondom, akik manapság szeretnek a filozófusok közé futkosni és erősen megvannak győződve, hogy a mechanika az első és végső törvények tana, amelyekre, mint alapra kell az egész létnek fölépítve lennie. Ámde egy lényegében mechanikus világ lényegében *értelmetlen* világ is volna! Tegyük föl, hogy valamely zenét aszerint értékelnénk, mennyit lehet belőle megszámolni, kiszámítani, formulákba hozni, — mily abszurd volna a zene ilyenén „tudományos“ értékelése! Mit értenénk, fognánk föl, ismernénk föl belőle! Semmit, éppenséggel semmit abból, ami tulajdonképpen „zene“ rajta...

374.

*A mi új „végtelenünk“.* — Hogy meddig terjed a lét perspektivikus jellege vagy hogy éppen más jellege van-e, vajjon egy magyarázat, értelmezés nélkül való lét nem lenne-e értelmetlenné, — ezt az intellektus legszorgalmasabb és leglelkiismeretesebb elemzése és önvizsgálata sem intézheti el: minthogy az emberi intellektus ennél az elemzésnél nem kerülheti el, hogy ne lássa magát is perspektivikus formái közt, s csupán eközt. Nem nézhetünk át saját szögletünkön túl: reménytelen kíváncsiság tudni akarni, mily másfajta intellektus és perspektíva volna még *lehetséges*: vajjon pl. lehetnek-e lények, amelyek az időt visszafelé, vagy fölváltva előre és visszafelé tudnák érezni (amivel az élet egy másféle iránya

és az ok és okozat más fogalma volna adva). Azonban úgy hiszem, manapság legalább is eltávolodtunk már attól a nevetséges szerénytelenségtől, melynél fogva a mi zugunkból kijelentenők, hogy csak ebből a zugból, szémszögből szabad a perspektíva. Sőt inkább: a világ újból végtelenné vált számunkra, amennyiben nem utasíthatjuk el magunktól annak a lehetőségét, hogy *végtelen sok magyarázatot foglal magában*. Újfent átfut rajtunk a nagy borzadás: — de vajjon kinek volna kedve, hogy ezt a roppant ismeretlen világot régi módon újra istenítse? Óh, annyi istenség nélküli magyarázat van ebbe az ismeretlenbe beleszámítva, a magyarázat annyi ördögössége, ostobasága, örültsége — s maga a tulajdon emberi, nagyon is emberi magyarázatunk is, amelyet ismerünk...

### 375.

*Miért látszunk epikureusoknak?* — Mi, modern emberek, óvatosak vagyunk a végső meggyőződésekkel szemben; bizalmatlanságunk részen áll az elvárászlásokkal, a lelkiismeret törbeejtésével szemben, amelyek minden erős hitben, föltétlen „igen“-ben és „nem“-ben rejlenek: hogyan lehet ezt megmagyarázni? Talán lehet ebben javarészt a „megégetett kezű gyermek“, a csalódott ideálista vigyázását látni, másrészt és még inkább egy hajdani sarkonálló ujjongó kíváncsiságát, aki a kétségbesésig megunt a sarkát és most a határtalanban, a „magánvaló szabad“-ban rajong és röpdös. Ezzel egy majdnem epikureista megismerő-hajlam fejlődik ki, amely a dolgok kérdőjeles jellemét nem akarja könnyen el-

engedni; ugyanúgy kifejlődik az ellenszenv a nagyhangú morál-szavak és pózok ellen, egy oly ízlés, amely elutasít minden esetlen, durva ellentétet, s büszkén-tudatosan gyakorolja a fentartás jogát. Mert ez a mi büszkeségünk, az, hogy könnyedén s mégis erősen meghúzzuk a gyeplőt, miközben ösztönünk előre száguld a bizonyosság felé; a lovasnak ez az önuralma legvadabb vágtatása közben: tudniillik ma is, mint előbb, örültül tüzes állat van alattunk, s ha habozunk, a legkevésbé habozunk a veszedelem miatt...

### 376.

*A mi lassú korszakaink.* — Imigyen érez minden művész, a „művek embere“, az anyafajta ember: azt hiszik életünk minden szakaszánál, — melyet egy mű mindenkor elszakaszt, — hogy már magánál a célnál vannak; ilyenkor mindig türelmesen fogadnák a halált ezzel az érzéssel: „megértünk reá“. Nem az elfáradás kifejezése ez, — sőt inkább egy bizonyos őszi verőfény és szelídség, amelyet a mű maga, egy mű megérzése alkotójában mindenkor hátrahagy. Ekkor lassúdik az élet tempója, sűrűvé, mézes folyásúvá válik — egész hosszú fermátává, a hosszú fermátába vetett hátté.\*)

### 377.

*Mi, kontalanok.* — A mai európaiak közt nem hiányzanak olyanok, akiknek joguk van, hogy ki-

---

\*) „Fermata“ a zenei megállójel, amely a hangjegy vagy szünet tartamát bizonytalanul meghosszabbítja.



emelő és kitüntető értelemben hontalanoknak nevezzék magukat, — nekik kötöm különösen szívükre titkos bölcseségemet és „gaya scienza“-mat! Mert sorsuk kemény, reményük bizonytalan; valóban művészet számukra valami vigasztalást kitalálni, — de mit használ az! Mi, a jövődő gyermekei, hogy lehetnénk mi ebben a mában otthonosok! Nem állunk jólábon egyetlen eszménnyel sem, amelynek segítségével valaki még ebben a törékeny, széttöredezett átmeneti korban is otthonosan érezhetné magát; ami meg „realitásait“ illeti, nem hiszünk *tartósságukban*. A jég, amely még ma valahogyan teherbíró, igen vékony lett: fú az olvadás szele, s mi, hontalanok olyasmik vagyunk, amik a jeget és a túlvékony realitásokat föltörik... Mi nem „konzerválunk“ semmit, mi nem vágyódunk vissza semmiféle multba, egyáltalán nem vagyunk „liberálisok“, nem dolgozunk a „haladás“-ért, nekünk ugyan nem kell fülünket betömni a piaci jövődő-dalló szirénák ellen. — Amit ők énekelnek: „egyenlő jogok“, „szabad társadalom“, „ezentúl sem úr, sem szolga“ — az minket nem csalogat! — egyenesen nem tartjuk kíváncsnak, hogy az igazságosság és egyetértés birodalma itt ezen a földön megalapíttassék (mert ez mindenesetre a legmélyebb közepszerűsítés és kínaiság birodalma volna.) Mi örvendünk mindennek, akik mint mi, szeretik a veszedelmet, a háborút, a kalandot, akik nem hagyják, hogy valamivel kielégítsék, befonják, kibékítsék, megmetéljék őket; mi magunkat a hódítók közé számítjuk, új rend szükségéről gondolkozunk, s egy új rabszolga-



ságáról is — mert az „ember“-típus minden erősítéséhez és emeléséhez szükséges egy újfajta rab-szolgaságba-hajtás. Nos, úgy-e? mindezzel kell, hogy elég idegenül érezzük magunkat egy olyan korszakban, amely szereti igénybe venni a legemberiesebb, legszelídebb, legjogszeretőbb korszak nevét, amelyet ez a nap valaha is látott. Elég idegen, hogy éppen ezeknél a szép szavaknál annál csunyább titkos gondolataink támadnak! Hogy e szavakban csupán a mélységes elgyöngülés, elfáradás, elvénhedés, a hanyatló erő kifejezését — de maskaráját is — látjuk! Mi közünk hozzá, milyen ronggyal, salanggal cicomázza föl egy beteg az ő gyöngeségét! Hadd mutogassa őket *erényeként*, — hisz kétségtelen, hogy a gyöngeség szelíddé, — ah, mily sze-líddé, oly jogossá, oly harckerülővé, oly „emberies“-sé tesz! — A „részvét religiója“, — amelyre szeretnének minket rábeszélni, — óh mi eléggé jól ismerjük a hiszterikus uracskákat és nőcskéket, akik manapság éppen erre a religióra szorulnak, mint fátyoljukra és cicomájukra! Mi nem vagyunk humanitariusok; sohasem merésznénk a mi „emberiséghez való szeretet“-ünkről beszélni, — ahhoz a magunkfajta nem elég színész! Vagy nem elég Saint-Simon-ista, nem elég francia. Kell, hogy valaki az erotikus ingerlékenység és szerelmes türelmetlenség *gallus* túlságával legyen terhelve, hogy sexualis tűzével derekasan még az emberiséghez is közeledhessen. Az emberiséghez! Volt-e még valaha undokabb vén banya a vén banyák közt, (— talán „az igazság!“ : — kérdés a filozófusok-

hoz\*). Nem, mi nem szeretjük az emberiséget; másrészt korántsem vagyunk eléggé „németek“ sem, a „német“ szó mai közkeletű értelmében, hogy szószóólí lehetnénk a nacionalizmusnak és fajgyűlöletnek, hogy a szovista szív-rühben és vérmérgezésben kedvünk telhetnék, amely miatt ma Európában a népek egymás ellen, mint vesztegzárakkal határolják és zárják el magukat. Ehhez túlságosan elfogulatlanok, maliciózusak, elkényeztetettek, jól értesültek, „sokat utazottak“ vagyunk, — sokkal, de sokkal jobban szeretünk hegyeken élni, félrevonulva, korszerűtlenül, múlt és jövő századokban, csak azért is, hogy megkíméljük magunkat a néma dühtől, amelyre minket egy olyan politika szemtanúsága kárhozthatna, amely elsiváritja a német lelket, amidőn hiúvá teszi, amely ezenkívül *kis* politika is: nem szorul-e arra, — hogy saját alkotása ne essék rögtön újra szét, — hogy két halálos gyűlölet közé plántálja magát? Nem kell-e Európa kisállamiságának megörökítését akarnia? . . . Mi, hontalanok, faj- és származásra túlságosan tarka-barkák, keverték vagyunk, mint „modern emberek“, s következésképpen kevésbé érzünk csábítást arra, hogy résztvegyünk abban a hazug és kiesapongó fajönimadásban, amely ma Németországban a német érzület jeléül mutogatja magát, s amely a „történelmi érzék“ népénél kétszeresen hazug és helyén nem való benyomást kelt. Mi, — egy szó mint száz! s legyen becsületszavunk!

---

\*) Nietzsche vén banyáról beszél, mert németben úgy a *Menschheit*, mint a *Wahrheit* szó nőnemű.

— *jó európaiak*, Európa örökösei vagyunk, az európai szellem évezredeinek gazdag, kincsekkel túlhalmozott, de fölös kötelességekkel is terhelt örökösei: mint ilyenek, kinőttünk a keresztyénségből, tőle idegenek, s éppen, mert *belőle* nőttünk ki, mert elődeink a kíméletlen becsületességű keresztyénség keresztyénei voltunk, akik az életüket és vérüket, vagyonukat, rendjüket, szülőföldjüket is készségesen föláldozták a hitükért. Mi — ugyanúgy cselekszünk? De miért? Hitetlenségünkért? Mindenfajta hitetlenségért? Nem, ti ezt jobban tudjátok, barátaim! A rejtett „igen“ erősebb bennetek, mint mind az a sok „nem“ és „talán“, amelynek kórságában e korrall együtt szenvedtek; s ha tengerre kell szállnotok, ti kivándorlók, erre mi készítet titeket?... *Egy hit!*...

378.

„*S újra kiderülünk!*“ — Mi, a szellem bőkezűi és gazdagai, akik nyílt kutakhoz hasonlatosan állunk az út mentén és senkit sem szeretnénk meggátolni abban, hogy ne merítsen belőlünk: sajnos, sehogysem tudjuk meggátolni, — amidőn ezt tenni szeretnők — hogy ne tegyenek minket *zavarossá*, sötétté, hogy az idő, amelyben élünk, az ő legidőlegesebb-jét, piszkos madarai az ő szemetjüket, a gyermekek az ő cók-mókjukat, s a kimerült, mellettünk megpihenő vándorok az ő kis és nagy nyomorúságukat *belénk* ne dobják. Ám mi azt fogjuk cselekedni, amit mindig cselekedtünk: bármit is dobnak belénk, befogadjuk, mélységünkbe — mert mi mélyek vagyunk és nem felejtünk — és *újra kiderülünk*...

*A bolond közbeszólása.* — Nem embergyűlölő írta ezt a könyvet: az embergyűlöletért ma túlságos árat kell fizetni. Hogy az ember úgy gyűlöljön, amint hajdan „az ember“-t gyűlölték, Timon-i\*) módon, egészében, levonás nélkül, teljes szívből, a gyűlölet teljes szeretetével — ehhez az kellene, hogy lemondjon a megvetésről: — már pedig mennyi finom örömet, mennyi türelmet, sőt mennyi jószágosságot köszönhetünk éppen a mi megvetésünknek! Ezzel vagyunk „az úr választottjai“, mi a modernek legmodernebbjei: a finom megvetés a mi ízlésünk és kiváltságunk, művészetünk, talán erényünk!... Ellenben a gyűlölet egyenlősit, szembeállít, a gyűlöletben megtisztelés van, végül a gyűlöletben *félelem* van; nagy; jókora rész félelem. Azonban, mi, félelem-nélküliek, mi, e kor szellemibb emberei, eléggé jól ismerjük előnyünket, hogy éppen mint szellemibb emberek e kor tekintetében félelem nélkül élünk. Bajosan fognak bennünket lefejezni, becsukni, száműzni; még könyveinket sem fogják eltiltani, elégetni. Korunk szereti a szellemet, szeret bennünket és reánk szorul, még ha értésére kellene is adnunk, hogy mesterek vagyunk a megvetésben; hogy az emberekkel való minden érintkezésnél libabőrös lesz a hátunk; hogy minden szelídségünk, törekvésünk, nyájas udvariasságunk sem tudja orrunkat rábeszélni, hogy lemondjon valamely ember közelléte ellen való előítéletéről; hogy szeretjük a természetet, mentől kevésbé emberies a folyása, s a művésze-

---

\*) Célzás Shakespeare „Athéni Timon“-járá.

tet, *ha* a művésznek az ember elől való menekülését, vagy az emberen való gúnyolódását, vagy éppen az önnönmagan való gúnyolódását jelenti . . .

380.

*A „vándor“ szól.* — Hogy európai erkölcsiségünket egyszer a távolból szemléljük, hogy hozzámérjük más, korábbi vagy jövőendő moralitásokhoz: úgy kell tennünk, mint a vándor, aki tudni akarja, mily magasak egy város tornyai: ebből a célból *elhagyja* a várost. „A morális előítéletekről való gondolatok“ — ha nem akarnak előítéletekről való előítéletek lenni, — föltételezik a morálon *kívül* való állásfoglalást, valamely „jón és gonoszon túl“, amelyhez föl kell hágni, kúszni, röpdülni, — és a jelen esetben, túl a *mi* jónk- és gonoszunkon, mentesség minden „Európá“-tól, ez utóbbit a húsunkká, vérünk-ké vált vezénylő értékítéletek sommájaként értve. Hogy éppen oda, oda föl *akarunk* jutni, hogy ez a törekvésünk, talán egy kis örület, különös, értelmetlen „kell“ — mert nekünk, megismerőknek is megvannak a „nem-szabad akarat“-ból folyó indioszinkráziáink: — a kérdés az, hogy valóban *lehet-e* oda följutni. Ez valószínűleg sok feltételtől függ; lényegében azonban annak a kérdése, mily könnyűek, vagy mily nehezek vagyunk, azaz „fajsúlyunk“ problémája. Nagyön könnyűeknek kell lennünk, hogy megismerő-akaratunkat ilyen távolságba s mintegy saját körünkön túl hajtsuk, hogy ezredéveken való áttekintésre alkalmas szemeket szerezzünk és még hozzáderült eget ezekben a szemekben! Kell, hogy sok



mindentől elszakítottuk légyen magunkat, amik éppen minket, mai európaiakat nyomnak, békóznak, lenyűgöznek, nehezítenek. Az ilyen „túlvilág“ emberének, aki színről-színre akarja látni kora legmagasabb értékmérőit, elsősorban arra van szüksége, hogy ezt a kort önmagában „legyőzze“, — az ereje próbája — s következésképp nemcsak korát, hanem eddigi útálatát és ellentmondását kora ellen, kora miatt való szenvedését, korszerűtlenségét, *romantikáját* . . .

381.

*Az érthetőség kérdéséhez.* — Ha írunk, nemcsak azt akarjuk, hogy megértsenek, hanem éppoly biztosan azt is, hogy *ne* értsenek meg. Még korántsem ellenvetés egy könyvvel szemben, ha valaki érthetetlennek találja: úgy lehet, hogy éppen ez is szándéka volt írójának, — azt *akarta*, hogy „valaki“ ne értse meg. Minden előkelőbb szellem és ízlés, ha közölni akarja magát, megválogatja hallgatóit is; miközben megválogatja, egyúttal megvonja korlátait a „többiek“ ellen. Minden finomabb stílustörvény innen ered: távoltage, distanciát teremtenek, „tilos“-sá teszik a „bemenet“-et, a megértést, — míg ellenben fölnyitják azok füleit, akik füleinkkel rokonnaink. S köztünk legyen mondva, s az én esetemről — én sem tudatlanságomtól, sem temperamentumom élénkségétől nem gátoltatom magamat, hogy *nektek*, barátaim, érthető legyek: nem gátol az élénkség, bármennyire készlet, hogy a dolgokhoz hamar hozzáférjek, hogy egyáltalában hozzájuk férhessek. Mert én egy-egy mély problémáról ugyanazt tartom, mint



a hideg fürdőről — gyorsan bele, gyorsan ki belőle. Hogy így nem jutunk a mélybe, nem jutunk elég mélyre le, ez a víztől iszonyodóknak, a hideg víz ellenségeinek babonája; tapasztalat nélkül beszélnek. Óh, a nagy hideg gyorsá tesz! — S mellesleg kérdezem: valamely dolog csupán csak azzal is valóban megértetlen, ismeretlen marad, hogy csak röptében érintjük, rápillantunk, rávillámlunk? Föltétlenül *kell*, hogy jól rá ülepedjünk is? vagy hogy rajta kötöttünk legyen, mint egy tojáson? „Rajtafekve éjjel-nappal“ — mint Newton önmagáról mondta? Legalább is vannak különösen vadóc és csiklandós igazságok, amelyeket nem is lehet másként megfogni, mint hirtelenül, — amelyeket vagy *meglepni* kell, vagy futni hagyni... Végül rövidségemnek van még egy másik értéke is: az afféle kérdéseken belül, aminek engem foglalkoztatnak, sokat röviden kell mondanom, hogy még rövidebben meghallgassák. Mint immoralistának ugyanis kötelessége az embernek elkerülni, hogy az ártatlanokat meg ne rontsuk, azaz a szamarakat és mindkét nembeli vén kisasszonyokat, akiknek egyebük sincs az életből, mint ártatlanságuk; sőt azt akarom, hogy írásaim lelkesítsék, fölemeljék őket, az erényre bátorítsák. Nem tudok mulatságosabbat elképzelni a föld kerekiségén, mint a lelkes vén szamarak és oly aggszűzek látványát, akiket az erény édes érzelmei izgatnak: és „ezt láttam én“ — imígyen szóla Zarathustra. -- Ennyit a rövidségről; rosszabbul áll a dolog tudatlansággal, amelynek tekintetében nem áltatom magam sem. Olyik órában pironkodtam is miatta; ismét

más órákban persze pironkodom e pirulás miatt. Lehet, hogy mi, filozófusok, ma talán valamennyien rossz lábon állunk a tudással: a tudomány nőttön-nő, s még legtudósabbjaink is közel állanak ahhoz a fölfedezéshez, hogy túlkeveset tudnak. Ám még rosszabb volna, ha másképpen állana a dolog — ha *túl sokat* tudnánk; első, fő-főfeladatunk az és az is marad, hogy ne vétsük össze magunkat. Mi mások *vagyunk*, mint tudósok: bár óhatatlan, hogy többek közt, ne legyünk tudósak is. Mások a szükségleteink, más a növésünk, más az emésztésünk: több kell nekünk, de viszont kevesebb is. Hogy egy szellemnek mennyi kell táplálékul, erre nincs formula; de ha ízlése a függetlenségre irányult, gyors jövésre-ménésre, vándorlásra, talán olyan kalandokra is, melyekre csak a leggyorsabbak termettek rá: akkor jobb szeretet szűkös kosztón szabadon élni, mint fogva és teletömködve. Nem háj az, hanem a legnagyobb rugékonyság és erő az, amit a jó táncos az ő táplálékától kíván, — s nem tudom, mi szeretne inkább lenni egy filozófus szelleme, mint jó táncos. A tánc ugyanis az ő eszménye, művészete, végezetre egyetlen jámborsága és istentisztelete is...

382.

*A nagy egészség.* — Mi újak, névtelenek, rosszul érthetők, mi egy még be nem bizonyult jövőendő koraszülöttei, — új célunk érdekében új eszközre is szorulunk, t. i. új egészségre, amely erősebb, elméssebb, szívósabb, merészebb, vidámabb, mint eddig valahány egészség volt. Akinek lelke azt szomjú-

hozza, hogy az eddigi értékek és kíváнатosságok egész terjedelmét és ennek az eszményi „földközi tenger”-nek valamennyi partvidékeit körülhajózta legyen; aki legszemélyesebb tapasztalat kalandjaiból akarja tudni, mi a lelkiállapota egy hódítónak, az eszmény fölfedezőjének, s szintazonképpen egy művésznek, szentnek, törvényhozónak, bölcsnek, tudósnak, jámbornak, jósnak, egy régi stílusú istenháta-mögött-élőnek: ennek legelsősorban egyre van szüksége: a *nagy egészségre* — olyanra, mely nemcsak megvan az embernek, hanem melyet még állandóan meg is szerez és meg is kell szereznie, mivelhogy állandóan fölláldozza, kénytelen fölláldozni!... És most, miután imigyen olyan soká voltunk úton, mi az eszmény argonautái, bátrabban talán, mint amennyire veszélyes, elég gyakran hajótörést, egyéb kárt szenvedve, de — ismétlem — egészségesebben, mint ahogyan mások ezt megengednék, veszélyesen egészségesen, újra meg újra egészségesen, — íme, úgy tűnik nekünk, mintha, jutalmul ezért, egy még fölfedezetlen országot látnánk magunk előtt, amelynek határait még senki sem látta be, az eszmény minden eddigi tartományainak és zugainak túlvilágát, egy világot, mely olyan dúsgazdag a szépben, idegenben, kérdésesben, borzasztóban és isteniben, hogy kíváncsiságunknak, éppúgy mint bírásvágyunknak szinte farkasétvágya támadt és — óh, immár semmivel nem laktatható! Mint érhetnők be, — ilyen kilátásokkal, ismereteink és lelkiismeretünk ilyen mohó éhsége mellett — a mai emberrel? Elég rossz, de óhatatlan, hogy még tiszteletre legméltóbb céljait

és reményeit is csak bajosan megőrzött komolysággal nézzük, sőt talán már nem is nézzük. Egy más eszmény fontos előttünk, egy különös, kísértő, veszedelmekben gazdag ideál, amelyre nem szeretnénk senkit sem rábeszélni, mert nem egy könnyen ismerjük el reá valaki *jogát*: egy szellem ideálja, amelyik naívu, azaz akaratlanul és túláradó teljességből, hatalmasságból mindennel játszik, aminek eddig szent, jó, érinthetetlen, isteni volt a neve; amelynek a legmagasabb, — amely a népnek, illendőség szerint, értékmérője — már annyit jelentene, mint veszedelem, hanyatlás, megalázás, vagy, legalább, mint felüdülés, vakság, koronkinti önfeledség; egy emberi-emberfölötti jólét és jóakarát eszménye, amely elég gyakran *embertelennek fog látszani*, például, ha odaáll az egész eddigi földi-komolyság mellé, mindenfajta ünnepélyes póz, szó, hang, tekintet, morál és feladat mellé, mint annak testet öltött, önkénytelen paródiája — és mindezek ellenére — talán csak ezzel az ideállal kezdődik el a *nagy komolyság*, áll föl a tulajdonképi kérdőjel, fordul a lélek, mozdul az óramutató: *kezdődik el a tragoedia . . .*

### 383.

*Epilógus.* — Amidőn azonban végezetre ezt a komor kérdőjelet lassan, lassan idefestem és éppen arra készülök, hogy olvasóimnak emlékezetébe hozzam a helyes olvasás erényeit, — óh, mily elfelejtett és ismeretlen erények ezek, — egyszerre csak a legkajánabb, legvidámabb, leghuncutabb nevetés hangzik föl: magának könyvemnek szellemei esnek ne-

kem, megcibálják a fülem és rendreutasítanak. „Nem tartjuk többé ki“ — kiáltják felém — „el, el ezzel a hollófekete muzsikával. Nincs-e körülöttünk világos délelőtti? S zöld, puha pázsit, a tánc királysága? Lehet-e jobb óra a vigalomra? Ki dalol nekünk egy dalt, egy délelőtti dalt, olyan verőfényeset, oly könnyűt, oly szárnyalót, hogy el ne hessegesse a tücsköket\*) — hanem, hogy a tücsköket inkább meghívja, hogy daloljanak, táncoljanak ők is? S legyen inkább együgyű, paraszti duda, mint azok a titokzatos hangok, békakuruttyolások, síri hangok, mormotafüttyök, amelyekkel eddig ön bennünk, vadonában megvendégelt, ön remete és a „jövő muzsikusa!“ Nem! Nem kellene ezek a hangok! Hanem zendítsünk rá kellemesebbeket és örömmel teljesebbeket!“ — Tetszik *így* nektek, türelmetlen barátaim? Nosza! Ki ne teljesítené szívesen akaratotok? Dudám már vár, gégém is — lehet, hogy kissé érdesen hangzik, de érzétek be vele, hisz a hegységben vagyunk. Amit hallani fogtok, az legalább új; s ha nem értitek, ha félreértitek a *dalnokot*, baj is az! Hisz ez a „dalnok átka“ egyszersmindenkorra.\*\*) Annál világosabban hallhatjátok muzsikáját és melódiáját, annál jobban táncolhattok a dudája szavára. *Akarjátok ezt? . . .*



\*) *Des Sängers Fluch*, Uhland balladája.

\*\*) „Bogarakat“, töprengéseket.

## A KIADÓ UTÓSZAVA

E mű legújabb eredeti kiadásában az első könyv előtt hatvanhárom apró költeményt találunk „Tréfa, csel és besszú. Előjáték német versekben“ összefoglaló cím alatt. Végéhez „Bitang herceg dalai“ címen tizennégy hosszabb terjedelmű költemény van függesztve. Ezeket, Nietzsche egyéb költeményeivel együtt, sorozatunk egy későbbi kötetében közöljük.



## TARTALOMMUTATÓ

Előszó a második kiadáshoz . . . . .	5
Első könyv . . . . .	15
Második könyv . . . . .	74
Harmadik könyv . . . . .	126
Negyedik könyv: Sanctus Januarius . . . . .	184
Ötödik könyv: Mi riaszthatatlanok . . . . .	243
A kiadó utószava . . . . .	317

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



**NIETZSCHE  
VALOGATOTT  
MŰVEI**

**KIADÁSUNKBAN  
SAJTÓ ALATT**

**EDDIG MEGJELENT:**

**ZARATHUSTRA**

**\***

**ECCE HOMO**





OSZK

Central Library of the Hungarian Academy of Sciences



